

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav etnologie
etnologie

Lenka B l a ž k o v á

Příbramské voskařství v kulturním a historickém kontextu

Wax-craft of Příbram district in social and cultural context

Disertační práce

vedoucí práce - Doc. PhDr. Irena Štěpánová, CSc.

2007

OBSAH

ÚVOD	4
1. HISTORIE ZPRACOVÁNÍ A VYUŽITÍ VČELÍHO VOSKU	10
1. 1. Včelí vosk	10
1. 2. Počátky včelaření, obchod s voskem, včelí produkty	11
1. 3. Vosk jako prostředek k osvětlování	16
1. 4. Vosk a jeho zpracování v českých zemích	18
1. 5. Zvyky a pověry	20
2. VÝROBCI	23
2. 1. Cechovní organizace voskařů	23
2. 2. Zásobování a odbyt	28
2. 3. Jednotliví příbramští voskaři	30
2. 4. Voskař Augustin Čížek (1877 – 1946)	37
2. 4. 1. Rodinný život	38
2. 4. 2. Práce v dílně, voskařská živnost A. Čížka	40
2. 4. 3. Společensko-politické aktivity A. Čížka	44
3. VOSKAŘSKÁ DÍLNA	45
3. 1. Vybavení voskařské dílny	47
3. 1. 1. Nástroje a zařízení používané k výrobě polotovarů	48
3. 1. 2. Tavicí nádoby	48
3. 1. 3. Zařízení sloužící k bělení vosku	49
3. 1. 4. Zařízení k výrobě tažených svíček	50
3. 1. 5. Zařízení k výrobě svíček poléváním	51
3. 1. 6. Pomůcky k výrobě svíček namáčením	52
3. 1. 7. Formy na lití svíček a obětín	53
3. 1. 8. Stůl	54
3. 2. Nástroje používané ke zdobení	54
3. 3. Ostatní pomůcky	56
4. TECHNIKY PRÁCE	58
4. 1. Úpravy vosku, přípravné práce	59
4. 1. 1. Zpracování a čištění vosku	59
4. 1. 2. Bělení na slunci	60
4. 1. 3. Chemické prostředky	62
4. 1. 4. Barvení	62
4. 2. Materiál používaný ve voskařské dílně	62
4. 3. Výrobní techniky	64
4. 3. 1. Tažení	65
4. 3. 2. Splétání	66
4. 3. 3. Válení	67
4. 3. 4. Polévání	67
4. 3. 5. Namáčení	68
4. 3. 6. Stáčení	69
4. 3. 7. Lití do forem	69
4. 3. 8. Plátková technika	72
4. 4. Strojová výroba svíček v minulosti	73

4. 5. Dekorační techniky, pomůcky ke zdobení	75
5. VÝROBKY	80
5. 1. Svíčky	80
5. 1. 1. Svíčky – vznik, historie a jejich místo v rámci lidové zbožnosti, magie a zvyků	80
5. 1. 2. Votivní svíce	87
5. 1. 3. Sloupky	90
5. 2. Obětiny a obětní dary	95
5. 3. Ostatní výrobky	102
5. 3. 1. Agnus Dei	102
5. 3. 2. Betlémy	103
5. 3. 3. Jezulátka	106
5. 3. 4. Plastiky	107
5. 3. 5. Votivní figury	107
5. 3. 6. Voskové portréty	108
5. 3. 7. Anatomické modely	109
5. 3. 8. Pečetě	110
5. 3. 9. Klášterní práce – ceroplastika	110
6. SOUČASNOST	112
6. 1. Současné svíčkařské dílny	112
6. 2. Techniky výroby svící v současnosti	115
6. 2. 1. Stáčení z mezistěn	115
6. 2. 2. Lití do forem	116
6. 2. 3. Namáčení	116
6. 3. Moderní svíčka	117
7. PROBLEMATIKA DĚLENÍ VÓT A POUŽÍVANÁ TERMINOLOGIE	118
8. HMOTNÉ DOKLADY PRODUKCE VOSKOVÝCH PŘEDMĚTŮ NA PŘÍBRAMSKU	124
8. 1. Obětiny	124
8. 1. 1. Sbírkový fond Hornického muzea Příbram	126
8. 1. 2. Sbírkový fond Bayerisches Nationalmuseum München	127
8. 2. 1. Sbírkový fond Hornického muzea Příbram – obrazová příloha 1	130
8. 2. 2. Sbírkový fond Bayerisches Nationalmuseum München – obrazová příloha 2	135
8. 2. 3. Voskové plastiky pod šturcem – obrazová příloha 3	140
8. 2. 4. Vosková Jezulátka - obrazová příloha 4	147
ZÁVĚR	150
ABSTRAKT, SUMMARY	154
SLOVNÍČEK	156
SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK	158
SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY	159

ÚVOD

Historie města Příbrami je spjata především se dvěma fenomény. Vedle charakteristického průmyslového zaměření oblasti, s dlouhou hornickou a hutnickou tradicí, stojí také hluboké náboženské cítění zdejších obyvatel. Těžba a zpracování nerostných surovin, především stříbra, později rud barevných kovů, ovlivňovaly vývoj města již od počátků jeho existence.¹ Výnosnost příbramských dolů se odrážela na sociální a národnostní strukturu obyvatelstva i na rozvoji řady řemeslných oborů v rámci města. Konjunktura nebo úpadek dolování se staly významným faktorem podmiňujícím stupeň politicko – sociální a kulturně – společenské kvality života města.

Za symbol silné náboženské tradice regionu lze považovat významné poutní místo Svatou Horu, které se nad městem Příbramí vypíná. Gotický kostelík ze 14. století získal na významu poté, co do něj byla po roce 1620 z kaple příbramského hradu přenesena soška Panny Marie. Úcta k ní se záhy rozšířila do nejširšího okolí města zejména díky údajným zázrakům, které jí byly zanedlouho přisuzovány (soška z hruškového dřeva, dodnes umístěna na hlavním oltáři svatohorské svatyně; dřevořezba lidového umělce zhruba ze 14. až 15. století). Přesto však teprve cílená agitace jezuitů, kteří se správy Svaté hory ujali roku 1647, dokázala z mariánského kostelíka regionálního významu vybudovat jedno z nejnavštěvovanějších poutních míst nejen v Čechách, ale i ve střední Evropě. Význam Svaté hory stoupl především po přestavbě původní středověké kaple, respektive kostelíka, a smělé barokní výstavbě celého areálu ve 2. polovině 17. století. Nový poutní komplex spolu se zázraky zdejší mariánské sošky lákaly do města každoročně tisíce návštěvníků a poutníků.² V období 50. let 17. století navštívilo ročně Svatou horu cca 44 – 55 000 poutníků.³ Návštěvnost, zejména v barokním období, neustále rostla, zhruba až do poloviny 18. století. Značný podíl na tom měla především slavnostní korunovace milostné sošky 22. června roku 1732. Frekvence a početnost jednotlivých poutí na Svatou horu byly významně ovlivňovány politickou a hospodářskou situací, tj. střídajícími se obdobími válek a míru, církevními

¹ Polák, S., Přehled dějin města Příbramě, VSP 1, Příbram 1966
Velfl, J., Příbram v průběhu staletí, Příbram 2003

² Svatohorská kaple byla zřejmě poutníky navštěvována již v 16. století, význam zdejšího poutního místa však vzrostl až v souvislosti se zázračným vyléčením poustevníka Jana Procházky viz Holubová, M., Svatohorské poutě ve 2. polovině 17. století, Diplomová práce, s. 40 nebo Balbín, B., Přepodivná Matka svatohorská ..., 1666, s. 61

³ Petráň a kol., Dějiny hmotné kultury II./2, Praha 1997, s. 640

výnosy, např. milostivá léta, ale také neúrodami, suchem, či záplavami, epidemiemi apod.⁴ Nezanedbatelnou roli sehrály také reformy císaře Josefa II. (1780 – 1790), dotýkající se některých otázek náboženských a církevně – správních (1782 – 1784 zákazy poutí, zákazy obchodu se svcenými svíčkami apod., zabírání chrámových pokladů aj.).⁵ Jistým oživením významu Svaté hory jako poutního místa byly až v 90. letech 19. století poutě z Bavorska. Přesto však na Svatou horu, především v den korunovace Panny Marie, i nadále ročně přicházelo několik desítek tisíc poutníků (k roku 1908 uveden počet 25 – 30 000 poutníků v den korunovace, přičemž ve městě ve stejném roce žilo 13 576 obyvatel)⁶

Příliv poutníků a s tím související poptávka po nejrůznějších suvenýrech, upomínkových a také votivních předmětech podnítila ve městě rozvoj řady specifických řemesel, zaměřených na poutní produkci. Zčásti se jednalo o domácí výrobu, zejména v případě sociálně slabších rodin, především zdejších horníků. Nejčastěji šlo o řezbářství, rozárnictví, soustružnictví, podmalby na skle, výrobu devocionálií a upomínkových předmětů, v menší míře také rukavičkářství apod. Vyřezávání figurek do betlémů a sošek svatých, stejně tak jako dřevěných korálků se věnovali zejména muži, ženy, často spolu s dětmi, pomáhaly s omalováním jednotlivých produktů, navlékaly dřevěné i skleněné korálky (vedle tradičních růženců výroba ozdob ze skleněných korálků, např. rámečky svatých obrázků, dekorace k devocionáliím či upomínkovým předmětům), ženy také v omezené míře šily rukavice.⁷ Nutno zdůraznit, že uvedená produkce fungovala jako jakýsi levnější ekvivalent profesionálních dílen a firem⁸ Opomenout nelze rovněž řemesla potravinářská (například dlouhá tradice perníkářství a cukrářství ve městě) a živnosti spojené s pohostinstvím a v pozdějších dobách i s ubytováním.

Jedním z řemesel výrazně profitujícím z poutního ruchu se stalo v 18. století také voskařství. Šlo o řemeslo zabývající se zpracováním vosku, zpočátku čistého včelího vosku, později přistupovaly do procesu výroby další příměsi.⁹ Zprávy o obchodování s voskem na

⁴ Podrobněji k historii, struktuře a tradici svatohorských poutí např. Holubová, M., Svatohorské poutě ve 2. polovině 17. století, Diplomová práce, 1994

⁵ Dvořáková, H., Me tibi dedico... Votivní dary v okruhu lidové religiozity., Katalog výstavy, Brno 2000

⁶ Úplný adresář a popis politického okresu Příbram, 1908, IX/1 C – 50, Soka Příbram

⁷ Domácká výroba rukavic se do Příbrami částečně přesunula z Dobříšska v 60. letech 19. století. Polák, S., Přehled dějin města Příbramě, VSP 1, Příbram 1966, s. 17

⁸ Podrobněji Scheufler, V., Domácká výroba na Příbramsku, VSP 13, 1978, s. 65 - 87

⁹ 1867 založena sklárna Mořicem Hartmannem, zprvu vyráběla pouze ozdobné předměty – věnce z korálků, kytice, tabulové sklo začala vyrábět až v roce 1881; ve městě fungovaly také dvě továrny na výrobu poutnického zboží, jednou z nich byla továrna bratří Weilů, kterou Polák uvádí v době po 1. světové válce jako funkční. Polák, S., Přehled dějin města Příbramě, VSP 1, Příbram 1966, s. 17 a s. 21

⁹ Do čistého včelího vosku se přimíchávali levnější druhy vosku, tuky, pryskyřice nebo některé nerostné látky. Mnohdy však ani vosk bez těchto přísad nebyl stoprocentně čistý, jelikož velká část voskařů (v 19. století) používala umělé plasty ze stearinu či parafinu. Tak například v letech 1834 – 1847 se na Svaté hoře objevily

území Čech jsou známy již z počátku 10. století, zprávy o voskařích jsou zhruba o 300 let mladší. Avšak počátky zpracování vosku v českých zemích lze hledat v dobách starších, jelikož v jižní Evropě bylo známo již ve starověku.¹⁰

Voskaři z vosku vyráběli svíčky, sloupky, paškály, plastiky (zejména s náboženskou tematikou), dekorační a upomínkové předměty apod. Často se zároveň věnovali produkci mýdel a voňavek, řada z nich se současně vyučila voskařem a perníkářem a obě profese úspěšně kombinovala.¹¹ V Příbrami se díky těsnému sousedství města se Svatou horou kromě jiného široce rozvinula výroba voskových obětín. Jednalo se o votivní předměty, přinesené do chrámu se slibem, ex voto, jejichž prostřednictvím obětující žádal splnění svého přání, nebo za již splněné děkoval. Obětování bylo zpravidla vázáno na vykonání poutě k některému z míst kultu, kde obětinu spolu s prosbou či díkem a modlitbou votant zanechal. Prosbu někdy mohla být provázena slibem, který se votant zavázal vykonat po jejím vyplnění.¹² Jelikož voskové obětiny dnes v Čechách patří k fenoménům již neexistujícím, je jim v práci věnována obzvláštní pozornost.

Podomní prodej svíček je v literatuře pro oblast Příbrami uváděn již ve 2. polovině 17. století, prameny doložený první samostatný voskař se ve městě usadil v roce 1703. Od tohoto data se počítá dlouhá řada voskařů, která však byla násilně ukončena v roce 1950 v souvislosti s nástupem komunistického režimu. O tom, že se voskařství v Příbrami těšilo obrovskému zájmu svědčí také fakt, že ve městě současně fungovalo hned několik voskařských dílen souběžně. Jako příklad lze uvést období okolo roku 1848, kdy ve městě najednou pracovalo celkem 5 mistrů voskařů. Je třeba rovněž zdůraznit, že se příslušníci tohoto řemesla těšili jistě vážnosti. Není bez významu, že právě z řad voskařů pocházela celá

stíznosti na čtyři příbramské voskaře, kteří prodávali obětiny vyrobené z velmi nekvalitního materiálu. Tito voskaři přiznali, že do čistého včelího vosku přidávají různé přísady. Činili tak činili údajně proto, že obětiny se tehdy prodávaly za 1 – 2 kr., což neodpovídalo skutečným nákladům na výrobu jedné obětiny z čistého vosku:

Holas, F. X., *Dějiny poutního místa mariánského...*, 1929, s. 621

Literatura k vlastnostem vosku, chovu včel apod.:

Buell, R., *Vom Wachs*, Frankfurt 1963

Titěrová, J., *Domácí výroba svíček ze včelího vosku*, Kralupy nad Vltavou 1994

Kodoň, S., *Včelí vosk a jeho produkce*, Praha 1991

Kadlčák, J. m., *Včelí vosk a jeho využití v domácnosti*, Praha 1921

Kol., *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska II.*, Bratislava 1995

Kol., *Malá včelařská encyklopedie*, Praha 1954

Lampeitl, F., *Chováme včely. Úvod do včelaření.*, Ostrava 1996

Veselý, V. a kol., *Včelařství*, Praha 1985

¹⁰ Graus, F., *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské I. Dějiny venkovského lidu od 10. století do první poloviny 13. století*, Praha 1953, s. 98 – 99

Beranová, M., *Slované*, Praha 1998s. 108 – 109

Winter, Z., *Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v 14. a 15. století*, Praha 1906, s. 24, s. 106 – 107, s. 130

¹¹ Např. Juraj Velicsz viz Lackovičová, M., *Z dejín medovníkárskeho a voskárskeho remesla v Banskej Štiavnici*, Martin 1981

¹² Pertold, O., *Pověra a pověřivost*, Praha 1956, s. 115, 118

řada příbramských radních. Pro období 2. poloviny 19. století můžeme jmenovat například voskaře Blažeje Mixu, v 1. polovině 20. století byl podobně výraznou postavou politického a společensko – kulturního života města Augustin Čížek.

Nejlépe dochované hmotné i písemné prameny pro studium voskařství pocházejí až z mladších dob. Velmi dobře dokumentovatelné období života voskařů v Příbrami a produkce jejich dílen představuje přelom 19. a 20. století až do roku 1950. Tehdy ve městě působily 3 dílny; dílna Augustina Čížka, Lamberta Peška a rodiny Dvořáků. Z dílny rodiny Dvořáků jsou v Hornickém muzeu Příbram dochovány především dřevěné a sádrové formy sloužící k lití voskových obětí. Zajímavá je v tomto ohledu sbírka dochovaných voskových obětí, které ve 30. letech 20. století nakoupil přímo u Vladimíra Dvořáka badatel a etnograf Rudolf Kriss.¹³ V současné době jsou tyto, pro příbramské badatele unikátní, obětiny uloženy v Bayerisches Nationalmuseum München, několik z nich je vystaveno také v rámci expozice „Bilder und Zeichen der Frömmigkeit“ v Herzogschloss in Straubing. Nejlépe poznaným voskařem však je Augustin Čížek, nejen úspěšný voskař ale také starosta města. Díky vzpomínkám pamětníků a Čížkových dcer se nám dochovaly zajímavé informace nejenom o způsobu a organizaci práce v jeho voskařské dílně, ale i postřehy z Čížkova soukromého, rodinného života. V Hornickém muzeu Příbram je uložena poměrně rozsáhlá sbírka dřevěných a sádrových forem sloužících k lití voskových obětí, forem na výrobu ozdob na svíčky a celá řada dalších nástrojů používaných ve voskařské dílně. Kromě toho se v muzejní sbírce nacházejí obětiny, několik kusů svíček a sloupků a votivní a upomínkové předměty vyrobené z vosku, které pocházejí jak z Čížkovy dílny, tak z dílen ostatních příbramských voskařů. Některé z dochovaných voskařských produktů jsou pravděpodobně cizí provenience (ostatní oblasti ČR, především však Německo, Rakousko).

Literatura věnující se přímo voskařskému řemeslu a jeho produktům je, alespoň co týče české produkce, velmi omezená. Práce pojednávající o včelařství a o včelím vosku jsou dostupné a potřeby studia těchto oborů dostatečně pokrývají. Složitější situace pro českého badatele nastává v případě dostupnosti informací o voskařském řemesle, jeho historii a významu v českých zemích, o způsobu organizace voskařů a jejich práce, o zhodnocení postavení voskařství v rámci ostatních řemesel, o voskařských výrobcích apod. Soubornou, česky psanou a českým prostředím se zabývající práci se mi nepodařilo naleznout. Tím přirozeně vzrůstá význam písemných a hmotných pramenů v jednotlivých konkrétních

¹³ Podrobněji o voskových obětinách na Svaté hoře Kriss, R., Rettenbeck, L., Wallfahrtsorte Europas, München 1950

oblastech České republiky, zejména pak významných poutních centrech, jejichž dostupnost a vypovídací schopnost zpravidla odpovídají významu řemesla v jednom každém regionu.

Mnohem širší a hlubší možnosti studia dané problematiky představují vedle prací starších českých autorů, kteří se ovšem voskařství dotýkají většinou jen velmi okrajově, starší i relativně současné práce autorů z německy mluvících oblastí. V rámci české literární produkce je vhodné zdůraznit dílo Zikmunda Wintera.¹⁴ Přínosné v určitém ohledu mohou být práce věnující se tematice vánočních betlémů, v nichž jsou často zmíněny i betlémy voskové.¹⁵ Otázek obětin se částečně dotkl například Otakar Pertold, ovšem jde o dílo odpovídající svým charakterem době, v níž vzniklo.¹⁶ Dílčí informace vztahující se k voskařství, lidové zbožnosti a pověrečným úkonům s produkty ze včelího vosku lze najít i v dalších odborných a popularizačních publikacích a časopisech, stejně tak jako v příležitostných monografiích, regionálních sbornících a tiskovinách.¹⁷

Práce autorů německy mluvících oblastí poskytují zájemcům o studium voskařství v porovnání s českou produkcí skutečně bohatou škálu informací. Od dějin poutnictví, historii nejvýznamnějších poutních míst Evropy a dokumentaci jejich chrámových pokladů, čítajících na rozdíl od českých poutních míst velké množství dochovaných artefaktů z vosku, přes tradici celé řady (dokonce dodnes fungujících) voskařských dílen a podniků, po

¹⁴ Winter, Z., Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v 14. a 15. století, Praha 1906

Winter, Z., Remeslnictvo a živnosti 16. věku v Čechách (1526 – 1620), Praha 1909

Winter, Z., Zlatá doba měst českých, Praha 1991

¹⁵ Karasek, A., Lanz, J., Krippenkunst in Böhmen und Mähren vom Frühbarock bis zur Gegenwart, Marburg 1967

Konkrétní zmínky o příbramských voskařích: Procházka, K., O betlemech, Praha 1908

Vaclík, V., Lidové betlémy v Čechách a na Moravě, 1987

Vaclík, V., Chrámové betlémy v Čechách a na Moravě, Praha 1990

Vaclík, V., České betlémy, Praha 1994

¹⁶ Pertold, O., Pověry a pověřivost, Praha 1956, s. 111 - 119

¹⁷ Uvedená literatura má pouze orientační charakter, odkazy na další rozšiřující literaturu jsou uvedeny u konkrétních odkazů přímo v textu.

Bělina, P., Čornej, P., Dějiny Prahy I., Praha 1997

Dvořáková, H., Me tibi dedico ..., Votivní dary v okruhu lidové religiozity., Katalog výstavy, Brno 2000

Dvořáková, H., Svět pod sklem. Podoby vosky., Katalog výstavy, MZM Brno 2006

Holas, F. X., Dějiny poutního místa mariánského Svaté Hory u Příbramě, 1929

Kriss, R., Rettenbeck, L., Wallfahrtsorte Europas, München 1950

Lackovičová, M., Z dejín medovníkárskeho a voskárskeho remesla v Banskej Štiavnici, Martin 1981

Petráň, J. a kol., Dějiny hmotné kultury II./2, Praha 1997

Royt, J., Obraz a kult v v Čechách 17. a 18. století, Praha 1999

Šmahel, F., Husitská revoluce 2, Kořeny české reformace, Praha 1993

Štajnochr, V., Panna Maria divotvůrkyně. Nauka o Panně Marii, mariánská ikonografie, mariánská poutní místa., Uherské Hradiště 2000

Vlnas, V., Jan Nepomucký, česká legenda, Praha 1993

Zíbrt, Č., Staročeské výroční obyčeje, pověry, slavnosti a zábavy prostonárodní. Pokud o nich vypravují písemné památky až po náš věk., 1889

Zíbrt, Č., Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku. Indiculus superstitionum at paganiarum, Praha 1995

sumarizaci a katalogizaci jednotlivých druhů produktů opouštějících voskařskou dílnu, zaměřujíc se především na voskové obětiny a plastiky.¹⁸

Záměrem této práce je stručně nastínit vývoj a problematiku voskařského řemesla v Příbrami v souvislosti se Svatou horou a především se zvláštním zřetelem ke sbírkovým fondům Hornického muzea Příbram a Bayerisches Nationalmuseum München. Jelikož část voskových obětí prokazatelně pocházejících z Příbrami je uložena v Etnografické ústavu Moravského zemského muzea v Brně, je v práci stručně zmíněna i tato sbírka, a to na základě výčtu zmíněných předmětů z katalogu H. Dvořákové, vydaného u příležitosti výstavy v Lobkowiczském paláci v Praze v roce 2000.¹⁹ Další voskařské produkty, které se mi podařilo dokumentovat jak ve sbírkách konkrétních institucí, tak i ve sbírkách soukromých, již nejsou tak početné a v převážné většině se nejedná o ucelené soubory. Výjimku z pravidla představuje unikátní soukromá sbírka voskových plastik pod šturcem a Jezulátek do jeslí nebo uložených samostatně v prosklených schránkách ze severočeského regionu. Vzhledem k nutným omezením, vyplývajícím z potřeby respektovat přání majitele, nebylo možné sbírku dokumentovat v plném rozsahu (v podstatě bylo umožněno pouze fotograficky zdokumentovat vybrané voskové artefakty). Přesto však považuji tuto část obrazové dokumentace své práce za přínosnou.

Jako ne zcela snadný úkol se jeví snaha o určení místa původu jednotlivých dokumentovaných voskařských výrobků, a to ať už regionu, města, nebo snad dokonce určité voskařské dílny. Jen v několika málo případech známe konkrétního výrobce nebo oblast výroby, snaha přesněji identifikovat dochované artefakty vyznívá proto ve většině případů naprázdno (nevyhovující, nebo obvykle úplně chybějící dokumentace, nedostatek písemných pramenů apod.).

¹⁸ Obecně o vosku (chemické složení, technika práce s voskem, využití od historie po současnost ad. Buell, R., Vom Wachs, Frankfurt 1963

Podobně také Pfistermeister, U., Wachs. Volkskunst und Brauch., Band 1 – 2, Nürnberg 1982

Práce zaměřen zejména na uměleckou stránku výrobků z vosku, předměty spojené s náboženstvím a lidovou vírou, dekorativní a upomínkové předměty Angeletti, Ch., Geformtes Wachs. Kerzen, Votive, Wachsfiguren., München: Calvey 1980

Stručně o votivních předmětech z vosku Gockerel, N., Bilder und Zeichen der Frömmigkeit. Sammlung Rudolf Kriss., München 1995

Hansmann, C., L., Viel köstlich Wachsgebild, München 1959

Hipp, H., Hanke, G., Lebzelter – Wachszieher . Metbrauer, Dachau 1987

Kol., „...Das Werk der fleissigen Bienen“. Geformtes Wachs aus einer alten Lebzelterei, München – Zurrich 1984

Kol., Geformtes Wachs. Ausstellung 1980/81., Basel 1980

Ritter, M., Riolini, P., Volkskunst aus Wachs. Begleitbuch zur Sonderausstellung im Schwäbischen Volkskundemuseum Oberschönenfeld., Oberschönenfeld 2001

¹⁹ Dvořáková, H., Me tibi dedico... Votivní dary v okruhu lidové religiozity., Katalog výstavy, Brno 2000

1. HISTORIE ZPRACOVÁNÍ A VYUŽITÍ VČELÍHO VOSKU

1.1 Včelí vosk

Včelí vosk představoval po dlouhá století výjimečnou surovinu s bohatou symbolikou, opředenou řadou mýtů a pověr. Byl totiž jedním z produktů včely, podle tradice „panenského“ hmyzu, který například křesťané s oblibou pro vzájemný symbolický vztah (čistota, píle, soudržnost) přirovnávali k Panně Marii, Boží rodičce .

Již první církevní učitelé velebili čistotu včelího vosku. V tom, že byl získáván stejně jako med od „panenských včel z nejčistších šťáv těch nejkrásnějších květin“, viděli symbol zrození Ježíše Krista z Panny Marie. Středověká scholastika vycházela z myšlenky: „Kristus, světlo světa“, proto se i hořící svíčka vyrobená ze včelího vosku stala jeho (míněno Kristovým) symbolickým obrazem. Knot skrytý ve vosku připomínal Kristovu duši; plamen teplem formoval, zároveň však i ničil svíčku, což doplněno vůní ukazovalo na Ježíšovu božskost a dokonalou úplnost. Včela byla jedním z atributů sv. Ambrože, který se stal patronem včelařů, perníkářů a voskařů, nebo také sv. Bernarda z Clairvaux, taktéž patrona včelařů a voskařů, jehož výřečnost byla přirovnávána k lahodnosti tekoucího medu a pro niž byl často přezdíván „doctor melifluus“.¹

Vzhledem ke svému zvláštnímu postavení mezi ostatními surovinami byl vosk spojován především s náboženskými a magickými úkony. Právě výše zmíněná symbolika čistoty dala vzniknout pestré řadě předmětů, které byly například v rámci křesťanství spojeny jak s oficiálním, tak víceméně lidovým náboženským myšlením. Navzdory svému poměrně rychlému hoření byly voskové svíce v kostelech žadaným prostředkem k osvětlování prostor během liturgie (z věnovaného vosku, svíce či obětin si chrám posléze lil nové svíce ve vlastní režii; navíc při všeobecné oblibě a spotřebě vosku bylo možné roztavený či nespotřebovaný kdykoli znovu prodat). Významné postavení získal vosk mezi naturálními votivními dary. Býval obětován jak surový, tak nejčastěji upravovaný a zformovaný. Oblíbený byl zejména pro svou tvárnost a trvanlivost, navíc šlo o materiál v malém množství dostupný co nejširším vrstvám věřících, přestože ve srovnání s ostatními materiály určitě nepatřil k nejlevnějším.

Na člověka moderní doby mohou poněkud rozporuplně působit, například pro katolíka dobře známé, voskové obětiny. Šlo o drobné, duté, trojrozměrné voskové odlitky, které představovaly různě velké napodobeniny nemocných orgánů a končetin,

¹ V literatuře je jako součást ikonografie zmíněných světců uváděn včelí úl viz Remešová, V., Ikonografie a atributy svatých, Praha 1991, s. 8; Angeletti, Ch., Geformtes Wachs. Kerzen, Votive, Wachsfiguren., München 1980, s. 7 - 8

lidských postav, zvířat, rostlin, staveb či věcí denní potřeby. Určeny byly především k prodeji poutníkům, kteří skrze ně žádali splnění prosby nebo vyjadřovali své díky tomu ze svatých, který byl v tom kterém místě předmětem kultu. Tak například mladá vdaná žena toužící po miminku vykonala pouť k místu, kde se uctíval některý ze svatých a obětovala voskovou figurku děťátka v peřince, modlíc se při tom za brzké početí. A šťastná rodička přicházela obětovat figurku miminka s díky za narození zdravého potomka.

1. 2. Počátky včelaření, obchod s voskem, produkty

Získávání nejprve medu, později také vosku, od divoce žijících včel bylo známo již v pravěku. Za jistý doklad tohoto tvrzení jsou pokládány pravěké jeskynní nástěnné malby ze Španělska z období mezolitu, cca 12 – 10 000 př. n. l.² Přestože malba z jeskyně Bicorn zobrazuje člověka obletovaného včelami, předpokládá se, že zpočátku se jednalo o vybírání medu z dutin včelami již opuštěných. Jak uvádějí Janotka a Linhart, sběrem medu od živých včelstev i s plásty byla zpravidla včelí populace nenávratně poškozena. Lze předpokládat, že se proto záhy přešlo k méně agresivnímu využívání včelstev usazených ve stromech, kdy včelám nebyl vybrán všechn med, ale část, dostatečná pro přežití, se jim ponechala, což znamenalo významný posun k počátečním pokusům s chovem včel.³

První úspěšné pokusy o záměrný chov včel jsou doloženy u Egyptanů, kteří med a vosk nezískávali jen prostým vybíráním těchto surovin výše zmíněným způsobem, nýbrž také přechováváním včelstev v hliněných nádobách a to již ve 4. tisíciletí př. n. l. V rámci egyptské mytologie byly včely považovány za božská stvoření a původ medu a vosku byl připisován slzám nejvyššího boha Re.

Z Egypta se znalosti o chovu včel rozšířily do východního Středomoří, praktické uplatnění našly zejména v Palestině, na Kypru a v Řecku odkud se šířily dále do Itálie. Záměrný chov včel v uměle zhotovených schránkách byl znám také mezi Babyloňany, Asyřany, Feničany a v Mezopotámii.

O včelách a včelařství se zmiňují řečtí autoři. Hesiodos například kolem roku 700 př. n. l. zmiňuje „klenuté úly“. Nejvýznamnější pojednání o včelách a jejich chovu,

² V literatuře hojně uváděné vyobrazení člověka na žebříku vybírajícího med včelám, které poletují kolem jeho hlavy z jeskyně v Bicorn (Valencie) např. viz Pfistermeister, U., Wachs. Volkskunst und Brauch, Nürnberg 1982, s. 10; Veselý, V. a kol., Včelařství, Praha 1985, s. 26

³ Janotka, M., Linhart, K., Zapomenutá řemesla, Praha 1984, s. 53

kteřé bylo po dlouhou dobu nepřekonanou prací na dané téma, pochází ze 4. století př. n. l. od Aristotela.

Jako nezastupitelná součást zemědělského hospodaření zakotvilo včelařství u starověkých Římanů. Písemně zpracovali danou tematiku mnozí, mezi jinými například Varro, Vergilius nebo Gaius Plinius Secundus, který ve své práci zmiňoval bílý vosk a uváděl prostředky sloužící k jeho bělení. Včely byly chovány v úlech v zahradách, sadech, parcích i v těsné blízkosti tradičních římských vil. Římané považovali včely, podobně jako před nimi Egypťané či Řekové, za stvoření božská, neposkvrněná, čistá a tento pohled na včely jako výjimečné tvory zůstal svým způsobem lidem v různé míře vlastní také v následující křesťanské éře evropské historie, a to do 20. století.

Od starověku a ranného středověku byla po dlouhou dobu k získávání medu a vosku využívána divoká včelstva postupně usazovaná v brtích (tj. v záměrně vytvořených dutinách stromů). Na jejich kultivaci se specializovali brtníci, obvykle pracující pro církevní či světskou vrchnost. Divoká včelstva usazovali do přírodně vzniklých či uměle vyhloubených otvorů ve stromech v lesích, posléze také v úlech stojících v blízkosti lidských obydlí.⁴ O tomto dnes již také zaniklém řemesle souvisejícím s včelařstvím, nám uchovává povědomí například pojmenování severočeské obce Brtník. Přenesení chovu včel z lesů do úlů a tím jejich zakomponování do rámce hospodářství jednotlivých zemědělských usedlostí s sebou neslo krom jiného také jistou ekonomickou výhodu. Včelaření pro vlastní potřebu v rámci běžného hospodářství nepodléhalo zvláštním předpisům a samozřejmě nepředpokládalo příslušnost chovatele k některému z včelařských cechů. Díky tomu se chov včel již v pozdním středověku stal téměř nedílnou součástí hospodaření nejen klášterních komunit, šlechtických a královských statků, nýbrž i prostých zemědělských usedlostí venkovského obyvatelstva.

Výrazným impulzem pro další rozvoj včelařství a zvětšení objemu produkce medu, zejména však vosku, byl nástup křesťanství. Včela a její produkty se těšily zvláštní oblibě a přirozeně našly své nezastupitelné místo jak v křesťanské symbolice, tak především samotné liturgii.

⁴ Podrobněji k brtnictví viz Beranová, M., Slované, Praha 1988, s. 108. Naproti tomu v oblastech jižní Evropy v daném období pokračoval trend usazování včelstev poblíž domácího hospodářství, a to v úlech, koších, dřevěných krabicích apod. Později se tento způsob včelaření rozšířil také do střední a severní Evropy, přičemž oba způsoby chovu existovaly vedle sebe i nadále. Viz Angeletti, Ch., *Geformtes Wachs...*, München 1980, s. 9

Nejstarší zprávy o střeoevropském chovu včel v blízkosti lidských obydlí pocházejí z 10. a 11. století viz Ritter, M., Riolini, P., *Volkskunst aus Wachs*, Oberschönenfeld 2001, s. 13

První „úly“ představovaly schrány z hlíny, vrbového proutí nebo slámy, hojně se používaly duté kmeny stromů (přírodní či uměle vydlabané).

Vyjdeme-li z předpokladu, že brtnictví ještě nebylo typickým včelařením, tedy chovem včelstev v blízkosti lidských sídel v k tomu účelu vyrobených schránkách, lze konstatovat, že ve střední Evropě záměrný chov včel zdomácněl v podstatě až na prahu středověku. Archeologické nálezy sice do určité míry vypovídají o znalosti získávání medu a vosku od divokých včelstev již kolem přelomu letopočtu či ve 3. – 6. století n. l., přesto však přímo nedokládají jejich chov ve výše uvedeném významu. Získávání medu a vosku bylo rozšířeno v oblastech dnešní Francie, Německa, Bavorska, v povodí Odry a Dunaje (zpočátku právě formou brtnictví, které na mnoha místech, zejména s ohledem na přírodní podmínky, přetrvávalo vedle včelaření v úlech dlouho do novověku).⁵ Mimořádné postavení díky přirozeným předpokladům - rozsáhlým lipovým lesům - získaly oblasti v dnešním Rusku, Polsku, Čechách a Maďarsku.⁶ V 8. století byl včelí vosk vedle kožešin a medu hlavním vývozním artiklem ruských obchodních středisek putujícím především do Konstantinopole. V 9. století byl poměrně významný export vosku ze slovanských oblastí do Německa, obzvláště do Řezna, odkud se výměnou získávalo textilní zboží, železo, víno. Po celý středověk představoval pro země střední a východní Evropy vývoz vosku jeden z nejvýznamnějších zdrojů příjmů, resp. jednu z mála možností, jak ze západní Evropy získávat většinu kvalitního spotřebního zboží.

Od 10. století se včelaření stalo poměrně výnosným podnikáním, kterému se věnovali velcí i drobní světští a církevní feudálové, klášterní komunity, ale také drobní hospodáři. Zvyšující se tendence jednotlivců i komunit chovat včely byla ovlivňována řadou faktorů. Tak například med byl po dlouhou dobu jediným všeobecně dostupným sladidlem. Velmi zásadně také stoupala spotřeba vosku především v závislosti na rozšiřujícím se vlivu církve a s tím souvisejícími potřebami křesťanského kultu a liturgie. Nezanedbatelný podíl na rostoucí se poptávce měly zanedlouho i stále vyšší nároky církevních a světských feudálů na reprezentativní osvětlení sídel během oficiálních i soukromých oslav významných rodinných či oficiálních událostí a svátků.

⁵ Vosk z jednotlivých oblastí Evropy měl v závislosti na rozdílných geografických podmínkách různou kvalitu a vlastnosti (barva, konzistence, vůně apod.) podrobněji viz Angeletti, Ch., *Geformtes Wachs...*, München 1980, s. 10
Taky Graus, F., *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské I., Dějiny venkovského lidu od 10. století do první poloviny 13. století*, Praha 1953, s. 98

Svíčky a obětiny tvořily základní sortiment produkce voskařské dílny po celý středověk. Postupně se k nim přidaly drobné upomínkové předměty, jejichž obliba vzrůstala od 12. století zejména v závislosti na rozšiřujícím se poutnickém hnutí.⁷

Nové impulzy přinesla do využití a zpracování vosku renesance. Vzhledem k dobovému návratu k odkazu starověkých kultur, našel vosk uplatnění ve „vyšším“ umění. Došlo ke znovuobjevení a dalšímu rozvoji ceroplastiky, která byla objevena v Řecku a následně převzata a dále rozvinuta Římany. Jak název napovídá, šlo o modelování plastik z vosku. Vosk byl mísen s dalšími přísadami a z výsledné hmoty se z volné ruky zpravidla tvořily drobné předlohy rozměrných uměleckých děl. Oblibě se těšily i drobné voskové portrétní medailony.⁸

Baroko pokračovalo v trendu nastoleném renesanční epochou. Vosk se v umění velmi dobře uplatňoval i nadále, navíc se osvědčil jako velmi vhodný materiál ke zhotovování tehdy oblíbených anatomických modelů. K nejranějším příkladům imitace přírody patřily od 16. století také modely ovoce, zeleniny a pokrmů vůbec. Vedle napodobenin rostlin i živočichů se uplatnily rovněž modely lidských postav. Voskové figury se používaly jak v kabinetech kuriozit, tak v panopticeích (velmi často mobilních), a vždy se setkávaly s velkým zájmem diváků. Návštěvník si v panoptiku či kabinetu kuriozit mohl prezentované aktuální události nebo historické postavy obrazně řečeno „prožít“. Figury a stafáž vytvářely před pozorovatelovými očima biblickou nebo jinou náboženskou scénu a ten se stával pasivním svědkem významného historického momentu. Realističnost voskových zobrazení i v mladších historických obdobích byla velmi vysoká a pro diváka dodnes neztrácí punc jisté výjimečnosti.

Význam včelího vosku v barokním období ještě dále výrazně vzrostl, zejména vzhledem ke změně náboženským poměrům. Jedním z výsledků třicetileté války bylo upevnění pozice katolického náboženství ve střední Evropě. Nová vlna poutí přinesla voskařskému řemeslu opravdový rozmach. Produkce nábožensky laděných plastik, votivních svící, upomínkových předmětů, obětín apod. dosáhla takového rozkvětu jako nikdy dříve, ovšem také jako již nikdy později v dějinách. Je to poněkud paradoxní, protože právě třicetiletá válka do té doby dobře prosperující včelaření a obchod s voskem téměř zdecimovala.

⁷ Podrobněji např. Ohler, N., *Náboženské poutě ve středověku a novověku*, Praha 2000

⁸ K portrétním medailonkům podrobněji např. Williamson, G. C., *Portrait works in wax*, in: *Apollo*, vol. 24, no 139, London 1936

Móda rokoka a biedermyera dokázala včelí vosk také využít. Ukázal se být vhodným materiálem pro tehdy velmi populární žánrové obrázky, portrétní medailony, drobné upomínkové a dekorativní předměty.

V umění romantismu, vzhledem k dobové tendenci navazování na starší vzory, nemohly přirozeně chybět voskové emotivně laděné scény – reliéfy a plastiky. Navíc se někteří umělci začali vracet k enkaustice, ve starověkém světě oblíbené technice malby. Spočívala v mísení vosku s přísadami a barvivy tak, že vznikala různě barevná pasta, kterou se malovalo na různé povrchy. Hotové dílo se lehce nahřálo, čímž se jednotlivé barevné přechody a tahy mírně slily. Výsledná malba působila dojmem měkkosti a lesku.⁹

Zásadní zlom do dalšího vývoje využívání a zpracování vosku, a to jak v kladném, tak záporném významu, přineslo 19. století. Nové technologie a materiály sice usnadňovaly produkci voskového zboží, ovšem v důsledku toho byl trh rychle zásoben velkým počtem kvalitních a přitom levných svící. Tomu tradiční voskařské dílny nemohly konkurovat ani v nejmenším.

Objevení možností mísení chemických látek, obzvláště stearinu a kyseliny palmitové, připravilo půdu pro vznik stearinové svíčky, která dobře vypadala a během hoření v podstatě nekapala. Roku 1818 se tedy vedle voskových a lojových svíček poprvé objevují svíce stearinové, o jejichž výrobu se zasloužili dva francouzští chemici Braconnot a Simonin. V roce 1825 došlo k podstatnému kvalitativnímu vylepšení knotu, na které navázal vynález knotu pleteného a preparovaného kyselinou boritou. Velmi zajímavé výsledky přinesly nové postupy ve zhotovování svící Louise Adolpha de Milly, které vzhledem ke svým vlastnostem výrazně urychlily a usnadnily následný přechod k sériové strojové produkci svící. Objev parafinových svíček francouzského chemika Ernesta Selligee roku 1837 nebo zkonstruování prvního kontinuálně pracujícího odlévacího stroje na svíčky inženýra Morgana v Manchesteru v roce 1848 představovalo spolu s nástupem tovární výroby svící pro původní malovýrobce svíček postupný zánik.

I přesto se však vzhledem ke zvláštním podmínkám vybraných regionů právě voskařství jako specifické řemeslo udrželo například na řadě míst střední Evropy po celé 20. století. A můžeme říci, že s menšími obměnami v podstatě existuje dodnes (např. oblasti poblíž významných historických poutních center v Německu, Rakousku, Španělsku apod.).

⁹ Podrobněji např. Dvořáková, H., Svět pod sklem. Podoby vosku., MZM Brno, Brno 2006, s. 4

1.3. Vosk jako prostředek k osvětlování

Svíce ze včelího vosku se v podstatě již od počátků rozšíření křesťanství postupně staly víceméně samozřejmou součástí liturgie. V tradičních měšťanských domácnostech představovaly hluboko do 15. století výjimku, o vybavení vesnických usedlostí ani nemluvě. V bohatších městských domech se ke svícení používaly lojem a pilinami plněné nádoby a nebo lampy na řepkový olej a nebo lojové svíčky. Ve většině chudších měšťanských domácností, podobně jako venkovských, představovalo běžné osvětlení otevřené ohniště a tradiční louče.

Koncem 15. století se začaly svíčky ze včelího vosku objevovat stále častěji už i v zámožnějších domácnostech. Rozhodně však nesloužily k prostému osvětlování, právě naopak, byly chápány jako předmět obzvláštního významu a proto se používaly především v rámci oslav významných okamžiků v životě rodiny, domácnosti, nebo hospodářství. Byly výrazně tenčí než svíce kostelní. Obvykle se nenechávaly vyhořet celé, ale zapalovaly se jen krátce během svěcení svátku nebo rodinné oslavy. Takové svíce byly v rodině pečlivě opatrovány. Čas od času se opálený knot zkracoval nůžkami, ohořelá a kapkami potřísněná svíčka se mohla na chvíli ponořit do mělké voskové lázně, aby se její povrch opět uhladil. Přednosti voskových svíček před lojovými byly zřejmé na první pohled, ty ze včelího vosku nezapáchaly, ba naopak, a nekouřily. Ovšem vzhledem k vysoké ceně byla jejich spotřeba ve středně movitých měšťanských domácnostech stále velmi malá. Z toho důvodu lojové svíčky, přestože při hoření poměrně zapáchaly, silně kouřily, odkapávaly a měly malou svítivost, zůstávaly i nadále samozřejmostí pro nezámožné domácnosti, sloužily k osvětlování hospodářských prostor, prostor pro služebnictvo apod. Právě v tomto prostředí přetrvávalo používání svíček lojových, které zde byly často chápány jako světlo zvláštní, sváteční a podle toho s nimi také bylo zacházeno (v symbolickém a magickém významu v podstatě zastupovaly svíčky ze včelího vosku).

Svíce byly zapotřebí zejména v kláštorech. K osvětlení hospodářských prostor, dlouhých chodeb a cel sloužily louče a lojové svíce, které si řeholníci zpravidla zhotovovali sami. Voskové svíce musely být používány na základě předpisů a nařízení jen k náboženským, liturgickým účelům a k osvětlení reprezentativních prostor. Podle jednotlivých specifických názvů bylo možné rozeznat hned několik druhů svící, a následně také účel, ke kterému sloužily. Existovaly svíčky určené pro ranní mši, večerní modlitbu, svíčky výhradně pro kněze, svíčky sloužící jako zdroj světla při

studiu náboženských textů nebo zvláštní svíčky do luceren používaných při nočních pochůzkách v areálu kláštera apod.¹⁰

Naopak přímo marnotratná byla spotřeba svíček u bohatých šlechtických a panovnických dvorů. Tam, s výjimkou hospodářských budov, našly svíčky ze včelího vosku uplatnění téměř všude. Nejvíce jich bylo spotřebováno samozřejmě během dvorských slavností a bálů. Důvod, proč se nepoužívaly levnější lojové svíce, je zřejmý. Pomineme-li ryze praktická hlediska, pak to byl jeden z dobrých způsobů jak mohl dát pořádající všem zúčastněným okázale najevo, že on si to prostě „může dovolit“. Celá řada slavnostních sálů dokonce tohoto způsobu osvětlení záměrně využívala. Stěny sálů byly osazeny velkými zrcadly, která odrážela světlo svící usazených v křišťálových lustrech. Jen pro zajímavost, například na saském dvoře v Drážďanech se během nejrůznějších slavností spotřebovalo až na 14 000 svíček ročně, v roce 1821 bylo během korunovace Jiřího IV. v katedrále ve Westminsteru zapáleno celkem 28 lustrů, přičemž jeden každý byl osazen 60 svícemi.¹¹ Na druhou stranu je třeba připomenout, že i za použití svíček ze včelího vosku byl vzduch v sálech těžký, nebylo ničím neobvyklým, že lidé často omdlávali. Jelikož i svíčky z pravého včelího vosku během hoření odkapávají, bývaly nákladné dámské a pánské slavnostní róby potřísněny voskovými kapkami.

Nemálo svící bylo spotřebováno rovněž během pohřebních ceremoniálů a průvodů, zejména pokud zemřela společensky významná osoba. Jako příklad můžeme uvést pohřeb Karla IV. v roce 1378, který údajně přinesl pražským svícníkům výjimečné zisky. Ve smutečním průvodu se prý objevilo na 564 světloňů, stovky svící navíc hořely při vystavování králova těla v pražských chrámech a u katafalků. Například jen okolo 300 svící zaplatily pražské cechy. Literatura a dobové prameny velmi často citují žehráni na nepřiměřeně velkou spotřebu svící právě během pohřebních ceremoniálů.

K péči o svíčky byli na šlechtických a panovnických dvorech najímání buď zvláštní služebníci nebo bylo jasně určeno, kdo ze služebnictva smí se svíčkami přijít do styku. Tato služba byla přesně definována právě z důvodu, že včelí vosk jednoduše nebyl levnou záležitostí. Určení služebníci měli totiž kromě svých povinností také určitá práva, která spočívala například v možnosti ponechávat si zbytky ohořelých, nespálených svící. Častým jevem u dvora bylo, že jednou rozžatá svíce se po zhasnutí už podruhé nezapalovala. Právě toto pravidlo umožňovalo vybraným jednotlivcům

¹⁰ Angeletti, Ch., *Geformtes Wachs...*, München 1980, s. 17

¹¹ Tamtéž, s. 17

přijít si k obvyklému služnému na relativně zajímavý přivýdělek. Například u dvora krále z Wallesu bylo zvykem, že služebník, který měl svíčky na starosti, měl nárok na píd' svíce, kterou držel během královské tabule, stejně tak jako na zbytky všech svící, které ještě hořely, když se král odebral do svých komnat.¹² Zvláště působí jeho výsadní právo vzít si z každé svíčky, kterou zapálil tolik vosku, kolik byl schopen odkousnout. Podobně tomu bylo u francouzského dvora krále Ludvíka XIV., kde se zvláštní výsada vztahovala na toho, kdo během večerní modlitby králi držel svíčku. Po modlitbě si mohl její zbytek ponechat.¹³ V tomto ohledu nepřicházely zkrátka především dvorní dámy, kterým bylo podle protokolu rovněž dovoleno zapalovat svíce a jejich zbytky si ponechávat. Jelikož ani na francouzském dvoře nebylo zvykem zapalovat jednu svíci dvakrát, získaly dámy touto výsadou zajímavý vedlejší příjem.

Lojové a voskové svíčky se k osvětlení používaly také v divadlech, kde se velkými lustry osvětlovalo hlediště. Nasvícení jeviště spočívalo v používání tzv. osvětlovacích vozíků, což byly v podstatě malé bedýnky na kolečkách, uvnitř opatřené hořící svíčkou. Jedna jejich řada se nacházela na jevištní rampě, další mohly být podle potřeby posunovány po scéně.

1. 4. Vosk a jeho zpracování v českých zemích

Také Slované žijící na území českých zemí se záhy stali významnými chovateli včel a producenty medu a vosku. V rámci jejich hospodářství představovaly med a vosk, stejně tak jako medovina, která se z medu připravovala, důležitý vývozní artikl. U Slovanů je včelařství doloženo také na Velké Moravě.

Písemné zprávy o chovu včel a obchodování s medem a medovinou v Čechách a na Moravě pocházejí z 5. století, resp. 9. – 10. století.¹⁴ První zmínky o obchodování s voskem jsou z 10. století. K roku 950 se vztahuje zpráva o českých kupcích platících clo v sousedním Rakousku právě za vyvážený vosk.¹⁵ Vosk české provenience je ve 13. století uváděn mezi zbožím prodávaným na trhu v Bruggách.¹⁶ Pravděpodobně až do 1. poloviny 14. století byl na území Čech zpracováván a vyvážen dále do ciziny obyčejný vosk surový, jelikož do té doby zde nebyla známa metoda bělení vosku (k dalšímu

¹² Angeletti, Ch., *Geformtes Wachs...*, München 1980, s. 17

¹³ Tamtéž, s. 17

¹⁴ Veselý, V. a kol., *Včelařství*, Praha 1985, s. 26 - 27

¹⁵ Winter, Z., *Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v 14. a 15. století*, Praha 1906, s. 24

¹⁶ Veselý, V. a kol., *Včelařství*, Praha 1985, s. 27

Také Graus, F., *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské I. Dějiny venkovského lidu od 10. století do 1. poloviny 13. století*, Praha 1953, s. 98

zpracování se dovážel speciálně upravený bílý vosk z Itálie).¹⁷ V českých zemích se vosk začal bělit až za vlády Jana Lucemburského. První tzv. bělidlo je roku 1350 připomínáno výsadou Karla IV. při slévárně pražského měšťana Jana Bavora, kterému právo lití vosku udělil právě Jan Lucemburský v roce 1342.¹⁸

Zpracováním včelího vosku se vedle včelařů zabývalo také několik dalších zemědělsko – řemeslných odvětví, mezi kterými však nejvýznamnější postavení do budoucna získali voskáři. S včelaři a voskáři spolupracovali například voštináři.¹⁹ Od včelařů vykupovali voštiny (včelí plásty), z nichž získávali vosk buď prostým tavením na slunci, případně párou a nebo vyvářením voštin ve vodě (používání různých typů lisů bylo běžné až v 19. století). Voštinářství v podstatě představovalo jeden z druhů vandrovního řemesla. Jeho příslušníci museli docházet za jednotlivými chovateli včel, po získání vosku z voštin také za odběrateli, kteří byli ochotni surový vosk vykoupit k dalšímu zpracování. Nejčastěji prodávali voskářům a svícníkům (v mladších obdobích pak našli odbytí také v lékařství a kosmetice). Mnohdy se někteří z voštinářů specializovali výhradně jen na sběr nebo výkup voštin a výrobu vosku.

Ve 14. století se v záznamech na našem území poprvé objevují svícníci. Pracovali jak se včelím voskem, tak s lojem. Z vosku a loje lili svíčky, vyráběli sloupky, plastické obrázky a fakule.

Roku 1354 získali čtyři svícníci měšťanské právo na Starém Městě pražském, k roku 1419 je jich doloženo celkem třináct v celé Praze.²⁰ Jako příslušníci samostatného řemesla se však svícníci v pramenech neobjevují často. Winter uvádí, že v roce 1524 se k tomuto řemeslu přihlásili na staroměstské radnici dva řemeslníci, mezi léty 1590 – 1620 v Praze dokládá svícníků pět, z nichž tři byli německé národnosti a ze dvou zbývajících Čechů pracoval jeden jako voštinář. Ze svícníků pracujících výhradně pro dvůr císaře Rudolfa II. zmiňuje Winter jmenovitě dva – Wolfa Plaumba a Francouze Petita, „na něhož se roku 1611 mydláři a svícníci všech tří měst Pražských vrhli se žalobou, že dělá svíce falešné, a když tu není dvora, že by měl jít za dvorem

...“²¹

¹⁷ Winter, Z., Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v 14. a 15. století, Praha 1906, s. 106 – 107, s. 130

¹⁸ Tamtéž, s. 130

¹⁹ V některých případech lze od sebe jednotlivá řemesla odlišit jen těžko, jejich názvy a okruhy činností se velmi často překrývaly, např.: „Nehojné řemeslo byli voštníci (voskáři, cerae fusores), ...“ viz Winter, Z., Dějiny řemesel ..., s. 130; „Voštiny po včelařích sháněli voštináři a prodávali je voskářům nebo voštníkům, kteří vosk lili, upravovali a bílili...“, tamtéž, s. 427; „Svícníci a voštináři robili svíce lojové a voskové...“, tamtéž, s. 885; „Svícníci pracovali hlavně s voskem, odkud někdy slují také voštináři (nyn. voskáři) ...“, Winter, Z., Řemesla a živnosti 16. věku v Čechách (1526 – 1620), s. 601

²⁰ Winter, Z., Dějiny řemesel ..., s. 130

²¹ Winter, Z., Řemeslnictvo a živnosti 16. věku v Čechách (1526 – 1620), Praha 1909, s. 601

Lojové svíčky bylo možné snadno zhotovovat v domácnosti, ve velkém množství je produkovali také řezníci a mydláři. V Čechách jsou příslušníci tohoto řemesla doloženi ve 14. století a jejich význam postupně rostl až do století 16., kdy se zařadili mezi nejpočetněji zastoupená řemesla. Winter v letech 1526 až 1620 dokládá v obou pražských městech celkem 52 mistrů mydlářů, na Malé Straně pak mistrů šest, z toho dva Němce.²²

V domácí literatuře a pramenech se jen výjimečně setkáváme se zmínkami o umělcích pracujících s voskem. Na přelomu 16. a 17. století jsou doloženi otec a syn Abondiové, kteří se věnovali voskové plastice a působili na dvoře Rudolfa II.²³ K roku 1794 je vosková plastika domácího původu zastoupena osobou Vojtěcha Pokorného. Zásluhy o tento způsob tvorby z vosku, tématicky čerpající z církevních námětů, byly v pozdějších obdobích přičítány také řádovým sestrám (ceroplastika a tzv. klášterní práce).

Výroba kvalitních svící a dalších předmětů ze včelího vosku zůstávala ovšem doménou voskařů. Ve svých dílnách zpracovávali voskaři včelí vosk (získávali ho přímým výkupem od včelařů, voštinářů, na trhu, dovozem apod.) nejrůznějšími metodami – od samostatného čištění a bělení přes lití do forem, výrobu svíček, splétání sloupků, zhotovování plastik, upomínkových předmětů, až po finální zdobení výrobků voskem, malováním, obtisky, štípáním apod.

Jistou předzvěstí následného zániku výše zmíněných specializovaných řemesel byly změny, které s sebou přineslo 19. století. Zrušení cechů, nástup nových materiálů, výrobních technik, sériová produkce kvalitních a přitom levných svící apod., byly zásahy, na které tradiční řemesla, včetně voskařství, nemohla odpovídajícím způsobem reagovat. Přesto drobné voskařské, zpravidla rodinné dílny, a to zejména v blízkosti významných poutních míst, kvalitně fungovaly až do poloviny 20. století. Definitivní konec voskařům, a nejen jim, přineslo nové politické ovzduší konce 40. let 20. století. Po roce 1950 tradiční voskařství v českých zemích zcela zaniklo.

1. 5. Zvyky a pověry

K chovu včel se, podobně jako k celé řadě jiných lidských činností, pojily nejrůznější pověry, zvyky a tabu. Včelám byly připisovány nejrůznější „nadpřirozené“ vlastnosti: údajně se jim protíví vše ošklivé, nesnášejí hádky, neshody a rvačky, umějí rozlišovat zlé lidi od těch dobrých, mají svou vlastní řeč a navíc rozumějí řeči lidí apod.

²² Tamtéž, s. 601

²³ Buell, R., Vom Wachs, Frankfurt 1963, s. 451

Ve starověkém Římě musel každý, kdo se na chovu včel chtěl podílet, dodržovat přísná pravidla, týkající se různých omezení v otázkách stravy nebo pohlavního života (vyvarovat se před stykem s včelstvem ostrých, výrazných pokrmů, zelí či cibule; zákaz přijít k úlu opilý; zdržet se den před započítím práce se včelami pohlavního styku aj.).²⁴ Tresty za úmyslné poškozování včelstev nebo jejich zcizení byly přísné, v nejstarších obdobích za takový přečin hrozil dokonce trest nejvyšší – ztráta hrdla.

Z mladších období víme, že bylo zvykem oznamovat včelstvu smrt hospodáře. Takový obyčej cituje například A. Navrátilová mezi jinými „úkony, jejichž cílem bylo symbolicky vykázat zemřelého z jeho majetku...někde buď v době smrti nebo až při vynášení rakve oznamovali včelám a zvířatům v domě úmrtí starého a nástup nového hospodáře, posunovali úly“. Dále uvádí, že na Horácku byly včely jedním z darů pro děcko ke křtinám.²⁵ Nemocnému údajně žádný správný včelař „medu nedá ani nepodá, sice by mu včely pomřely.“²⁶ Na Štědrý den, podobně jako dalším hospodářským zvířatům, byla včelám předkládána potrava: kousek jablka, jádra i s ořechem. Cílem bylo zajistit, aby včely měly dostatek medu i pro následující rok.²⁷

Pro ilustraci jistého splyvání lidového a oficiálního náboženského myšlení a chování lze ocitovat povídku J. Biskupa Roj včel.²⁸ Zápletka, ale zejména její rozuzlení, odkazují do sféry lidového přístupu k náboženství, víry v ochrannou moc, a především pomoc, svatých přímluvců, mezi nimi Panny Marie na prvním místě.

„Ve velké úctě měl lid z Obecnice a okolí lípu, prastarou lípu, v jejíž dutině byla po dobu války třicetileté chována zázračná soška P. Marie Svatohorské. Lípa rozkládala svoji korunu v hlubokých lesích mezi Obecnicí a Sv. Dobrotivou a každý, kdo šel kolem ní, s úctou se u ní zastavil, aby ve své paměti obnovil si všechnu historii, již byla tato lípa jistým a mlčenlivým svědkem.

Jednoho dne pozorovali kolemjdoucí, že se v dutině usadil roj včel.

Ačkoliv to byly včely velmi klidné, nikdo se neodvážil je odtud odnést domů do včelínu, neboť pokládal takovýto čin za svatokrádež; s místa, kde dříve trůnila soška Mariina, něco si přivlastnili.

Každý raději si usedl do stínu lípy a těšil se bzukotem včeliček, které nalézaly v květech hojnost potravy, pylu i medu.

²⁴ Pfistermeister, U., Wachs. Volkskunst und Brauch, Nürnberg 1982, s. 11

²⁵ Navrátilová, A., Narození a smrt v české lidové kultuře, Praha 2004, s. 227, s. 83

²⁶ Podrobněji Bartoš, F. M., Pověry a zvyky lidu moravského při hospodářství, Český lid, č. 4, roč. 1, 1892, s. 334

²⁷ Vánoce. Ze sbírek zaslaných Českému lidu. Obyčeje a pověry., Český lid, č. 3, roč. 1, 1892, s. 298

²⁸ Biskup, J., Roj včel. Pověsti ze stříbrného kraje, Příbram 1944, s. 50 - 51

A přece se našel jednou nešlechtník, kterému bylo lhostejno, že včely si vyvolily tak vzácné místo pro svůj domov a vypravil se jednoho dne znovu do lesa, aby si roj přenesl.

Včely se bránily, štípaly ho, ale hospodář nedbal. Věděl, že těch několik bodnutí mu neuškodí, jen když bude mít královnu, aby se mu roj v jeho úlu usadil a zdomácněl. Byl rád, když byl s přenesením hotov.

Byl zle poštípán a skoro litoval, že se pustil do tak nebezpečné práce. Vždyť ho ani vlastní žena nepoznala, jak byl oteklý.

Ale jeho utrpení nebylo ještě skončeno. Včely byly jako divé a jak šel kolem úlu, už se vyrojily a po každé ho tak poštípaly, že se konečně rozhodl něco s rojem udělati. Když žena hospodářova viděla trápení svého muže, poradila mu, aby z vosku ulil svíce a donesl je na Svatou Horu, neboť jen tak jistě svůj skutek napraví. Hospodář poslechl.

Jak byl vděčen své ženě za tu radu! Od té doby mu daly včely pokoj a on z nich měl jen radost.

Na Svatou Horu ovšem nezapomněl. Po každé, když plástve vybíral, dal ulíti velkou voskovici a obětoval ji Panně Marii.“

2. VÝROBCI

Voskařství lze zařadit mezi řemesla, jejichž příslušníci se těšili jistému výsadnímu postavení. Po dlouhá století zakořeněný pohled na včelí vosk jako surovinu obzvláštního významu, a s tím související jeho hlubší symbolika, jakoby toto chápání částečně přenášely také na mistry voskaře. Voskaři byli tradičně řazeni mezi seriózní, vážené řemeslníky, poměrně zámožné a samozřejmě i vlivné. V rámci sociální struktury obce téměř bez výjimky patřili na přední příčky. Právě z voskařů se v celé řadě měst rekrutovali městští radní a někdy dokonce starostové. Úsměvně působí zmínka o materiálním zabezpečení voskářských rodin z knihy M. Šárecké Pod Svatou Horou, kdy si cukrář Vondráček stěžuje bratrovi na své stálé zákazníky: „...*Bůh ví, kde ti lidé na to berou. To bys koukal, co tady naproti voskářovic spotřebují kávy, cukru, čokolády a co mandlí a rozinek! Kdybych to neviděl na vlastní oči, nedal bych si to namluvit. Já se tady lopotím celý den, ale ani desetinu toho bych si nemohl dopřát...*“¹

V následujícím stručném exkurzu se pokusím představit voskaře nejen jako kvalifikovaného výrobce, specialistu, příslušníka cechu, živnostníka, ale také jako člověka, hlavu rodiny. Nebude to nejjednodušší. Pramenů není mnoho a literatura také zpravidla mlčí. Seznámením se s dochovanými drobnými střípky ze života několika málo voskářských mistrů bude nicméně možné částečně odhalit některé stereotypy, které můžeme označit jako do jisté míry typické pro většinu příslušníků voskářského řemesla. Je totiž zajímavé, v kolika momentech a zdánlivě drobných faktech se dochované informace o jednotlivých voskařích shodují. A mnoho na tom nemění ani skutečnost, že často jde o osoby vzdálené jak geograficky, tak také časově.

2. 1. Cechovní organizace voskařů

Voskaři po dlouhá století svůj vlastní cech neměli. Od středověku existovalo jakési nepsané pravidlo, že kdo choval včely, zpracovával také jejich produkty, tzn. med a vosk. Teprve se zvyšující se poptávkou začaly stoupat nároky na kvalitu těchto produktů, což postupně vyústilo ve specializaci včelařů, voštinářů, svícníků, perníkářů, výrobců medoviny a samozřejmě rovněž samotných voskařů. Jak již bylo naznačeno v kapitole věnované historii voskářského řemesla, z dobové terminologie vyplývá, jak propustné a nejasné byly hranice mezi jednotlivými více či méně specializovanými

¹ Šárecká, M. R., Pod Svatou Horou. Obraz ze života., Praha 1948, s. 254

obory. Toto vzájemné prolínání jednotlivých řemesel, pracujících s včelími produkty, je možné sledovat od středověku téměř až počátku 19. století.

Po dlouhou dobu se setkáváme s praxí, že zájemce o provozování voskařské živnosti se vyučil zároveň perníkářem a voskařem a naopak, perníkáři se zpravidla vyučili i voskařskému řemeslu. Někdy byl takový řemeslník schopen provozovat poměrně kvalitně obě profese, častěji se ovšem věnoval jen jedné z nich. Důvod pro kombinaci obou profesních zaměření vycházel z ryze praktického hlediska. Jelikož takový řemeslník často také sám včely choval, bylo jen logické, že při získávání medu i vosku se pokusil zpracovávat ve své dílně obě suroviny. Někteří z mistrů se věnovali rovněž produkci medoviny.

Vyučební doba trvala původně čtyři roky, později se zkrátila v průměru na tři roky. Po vyučení odcházel tovaryš na zkušenou. Nejčastěji vedly kroky mladých voskařských tovaryšů, a to nejen z Čech, do Německa, spíše výjimečně do Rakouska. Po návratu z cest se voskař obvykle usadil, oženil a začal provozovat vlastní dílnu.

V případě voskařského řemesla se nesetkáváme příliš často s tím, že by docházelo k přenášení živnosti z otce na syna, dělo se tak spíše výjimečně. Mnohem častěji jsme svědky toho, že se voskařem stává druhorozený nebo nejmladší mužský potomek, z pramenů známe například syny tiskařů, řezníka či hospodského, kteří se vyučili pekařem a voskařem. Netypicky působí příběh, kdy student gymnázia odchází ze studií učit se voskařskému řemeslu, aby se kombinací talentu a finančně výhodného sňatku stal uznávaným mistrem voskařem a perníkářem, který úspěšně kombinoval obě profese a byl dokonce schopen vyřezávat si kvalitní dřevěné formy na obětiny a perníky.² Navíc ještě stanul na jednom z čelních míst městské samosprávy. Právě bohatý společensko – politický život a významné posty v městské samosprávě jsou pro většinu voskařských mistrů přímo typické. Především byla tato skutečnost ovlivněna tím, že voskař měl zajištěn relativně pravidelný odbyt svých výrobků, zejména v období oslav významných církevních svátků, poutí, výročních trhů apod.. Byla-li nabídka jeho výrobků opravdu kvalitní a pestrá, dokázal si mezi konkurenčními mistry vydobýt určitý monopol na dodávky vybraným církevním i světským institucím v místě nebo blízkém či vzdálenějším okolí.

Vedle možnosti získat dílnu sňatkem s dcerou mistra nebo případně s vdovou po mistrovi, byly běžnou praxí odkazy mezi příbuznými nebo mohl mistr svou dílnu

² Podrobněji Lackovičová, M., Z dějin medovníkářského a voskařského řemesla v Banské Štiavnici, Martin 1981

prodat. Jsou známy příklady, kdy mistr prodal voskárnu svému tovaryši, zaměstnanci, pomocnému dělníkovi nebo jinému voskaři apod.

Med a vosk zpracující dílny podléhaly do jisté míry silnému cechovnímu zřízení. Skutečnost se ovšem od teoretických norem v celku lišila. Důvodem naznačené nerovnováhy mezi teorií a praxí mohl být částečně fakt, že v českých zemích dlouhou dobu neexistoval samostatný voskařský cech. Z roku 1750 známe jeden z nemnoha dokumentů, vztahujících se přímo k voskařskému řemeslu v českých zemích. Jde o text, kde císařovna Marie Terezie potvrzuje artikuly pro pražské voskaře.³

Kdo se chtěl stát členem voskařského cechu v Pražských městech, chtěl být přijat mistrem do učení, musel být pokřtěný římský katolík, měl se pravidelně účastnit bohoslužeb a během učení zůstat katolické víře věrný. Přijímání do učení se dělo pouze v době kvatembrů (tzv. suché čili postní dny, středa až sobota po letnicích, Povýšení sv. kříže a sv. Lucii), kdy žadatel předstoupil před nejstaršího z bratrstva, ohlásil se a oficiálně požádal o přijetí. Vyžadovalo se rovněž předložení potvrzujícího listu, že pochází z počestných rodičů. Žadatel byl povinen složit 2 libry včelího vosku. Pozornost je věnována také případům, kdy mohla být vyplácena mzda a za jakých okolností se musel učeň bez mzdy obejít, podobně se rozlišoval odchod na vandr, přerušování učení nebo přechod k jinému mistrovi apod. Po vyučení opouštěl budoucí voskař dílnu opět v době kvatembrů a sám si volil mistra, u kterého (a pod jehož dohledem) by jako tovaryš dokončil tzv. mistrovský rok. Opět musel složit 2 libry vosku.

Podrobně jsou rozepisovány různé způsoby jak se stát tovaryšem a podmínky získání mistrovství. Tovaryš, přicházející z jiné dílny, musel ze svého původního působiště předložit důvěryhodnou atestaci, že se „věrně a čestně“ choval, výuční list a do 14 dnů byl povinen se dostavit k novému mistrovi k přezkoušení.

Vyučený voskařský tovaryš byl povinen k mistrovské zkoušce předložit dva mistrovské kousky. V rámci požadavků cechu pražských voskařů šlo jednak o křestní svíčku z bílého vosku o váze 3 liber, zdobenou štípáním a zlatem, jednak sloupek o stejné váze, kulatý a plně tažený. Tyto výrobky pak věnovali kostelu, ke kterému náleželi, navíc ještě s 2 librami vosku za „mladé zemřelé“.

Pokud se tovaryš stal mistrem, byl jako nový mistr zavázán při svém přijetí mezi ostatní spolumistry odevzdat do cechovní pokladny 5 kop českých grošů a zaplatit oficiální posezení a hostinu pro ty, kdo hodnotili jeho mistrovskou zkoušku. Jen pro

³ Artikuly Marie Terezie vydané roku 1750 pro pražské voskaře, Archiv Hlavního města Prahy

zajímavost, syn voskaře mohl strávit 3 až 4 roky učení v dílně u svého otce a důrazně se připomíná, že nesměl být osvobozen od zhotovení mistrovských kousků a složení uvedené peněžní částky za mistrovství.

Jeden z artikulů předepisuje například, že voskař mohl mít za ženu jen římskou katoličku, museli být oddáni v římskokatolickém kostele apod.

Další z artikulů se zmiňují o centrální cechovní pokladně. Dohlíželi na ni čtyři nejstarší mistři, dva ze Starého Města, jeden z Nového Města a jeden z Malé Strany; ti také měli každý po jednom klíči (pokladna měla čtyři zámky). Uložena byla na královském Starém Městě a otevírat ji mohl jen první nejstarší mistr (pro případ nouze existoval výjimečný postup).

Další článek voskařům zakazuje prodávat vosk, předražovat výrobky nebo bez vědomí ostatních zásobovat dvůr, kostely, kláštery, stejně tak jako nabízet svou práci na úkor cechovního monopolu. Taková činnost byla považována téměř za trestný čin a trestala se odevzdáním svíci v hodnotě 14 kop českých grošů. Polovinu jich dotyčný věnoval příslušnému kostelu, k němuž náležel a polovinu „bratřím v nouzi (potřebným)“.

Poslední artikul povoluje pražským voskařům používat znak, a to jak pro obecné cechovní potřeby, tak pro potřebu každého jednotlivého člena. Má podobu štítu

Vyobrazení voskařského znaku, Artikuly Marie Terezie pro pražské voskaře, 1750, Archiv hlavního města Prahy

v černomodrých barvách, na němž jsou vyobrazeny dvě překřížené svíce (zlatá a šedá), pod nimi dva sloupky (dvě klubka spleteného voskového drátu) v opačných barvách. Štít drží zlatý český lev.

Podrobnější výčet podává cechovní nařízení z německého Mnichova, zejména pokud se týká omezení přístupu vybraných profesí, sociálních a náboženských skupin.⁴ Vstup do tamějšího voskařského cechu byl podobně jako v jiných případech vyhrazen synům narozeným z manželského lože, kteří se mohli prokázat rodným listem, byli počestného stavu a původu. Přístup byl odepřen synům městských čeledínů, hlídačů (dřeva, polí apod.), nočních hlídačů, hrobařů, žebráků, metařů, čističů stok, pastýřů, katů aj., podobně jako Židům a protestantům. Protestanté nakonec do voskařského cechu mohli vstupovat počínaje rokem 1803, stejně tak jako později Židé, od roku 1814. Důležitými časovými předěly byly letnice a také den sv. Martina, kdy bylo možné vstupovat do cechu nebo ho opouštět, rovněž většina peněžních dávek byla vázána na tyto dny. Všechny voskařské produkty podléhaly jak během výroby, tak po jejím dokončení dohledu a před prodejem musely být opatřeny pečetí nebo razítkem města Mnichov.

Praxe se navzdory psané normě lišila město od města. Voskaři v každém jednotlivém městě se hlásili k určitému vybranému cechu. Nejčastěji byli zapsáni v cechu perníkářů a to vzhledem k již zmíněnému pravidlu, kdy se zájemce vyučil zároveň perníkářem a voskařem. Voskaři se objevují také v cechu mydlářů a méně často v cechu patera řemesel. Pokud ve městě ve stejnou dobu pracovali dva nebo i více voskařských mistrů, nebylo výjimkou, že někteří byli zapsáni u jednoho cechu, druzí u dalšího. Navíc se nemuselo jednat o cechy v tom městě, kde voskař svou dílnu provozoval; mohl být zapsán u cechu sídlícího v jiném městě (například příbramský voskař zapsaný v plzeňském cechu apod.). Od dob existence pražského voskařského cechu je možné sledovat snahy jeho členů nasměrovat voskaře z přilehlého i vzdálenějšího okolí do tamější organizace. Z pramenů a literatury je známo, že zejména středočeští voskaři, kteří se nebyli ochotni oficiálně přidružit k cechu pražských voskařů, byli za tuto neochotu tamním cechem pokutováni (např. začátkem 2. poloviny 18. století příbramský mistr Karel Brož). Podobná situace, zdá se, byla na Moravě, kde existoval společný cech perníkářů a voskařů v Brně, a který zahrnoval pod svou působnost území celé Moravy.⁵

⁴ Angeletti, Ch., *Geformtes Wachs...*, München 1980, s. 14

⁵ Podrobněji Dvořáková, H., *Svět pod sklem. Podoby vosku.*, Katalog výstavy, MZM Brno, Brno 2006, s. 7 - 8

Ve znaku měli voskaři svíčku a sloupek nebo klubko voskového drátu. Někdy se navíc objevují závěsné váhy, obětinky (obvykle ruce nebo nohy), včelí úly apod.

2. 2. Zásobování a odbyt

K obchodování s voskem byly využívány jak vodní, tak pozemní trasy místního a tradičního dálkového obchodu. Již od svých počátků byl tento obchod po dlouhá staletí svázán celou řadou příkazů, omezení, cel a dávek, přičemž sebemenší pochybení či vybočení z předpisů bylo trestáno poměrně tvrdě, od peněžitých pokut až po zákaz dalšího provozování živnosti (velmi časté bylo například falšování jakosti či barvy včelího vosku). Pro účely obchodu a distribuci dalším zpracovatelům byl vosk dodáván v litých kotoučích diskovitého tvaru a nebo plochých bochnících, vážících v rozmezí od 6 do 60 liber (1 libra = 0,5 kg).⁶ Často však takovýto vosk putoval do velkoskladu, odkud byl dál distribuován v sudech po 150 – 200 librách, někdy 400 – 600 librách (u vyšší váhy platily jiné normy balení).⁷ Pro větší pohodlnost a efektivnost transportu se vosk zpravidla před uložením do sudů roztavil, jednotlivé sudy bývaly z důvodu ochrany před falšováním opatřeny pečeti.

Falšování pravého včelího vosku přimícháváním nejrůznějších nekvalitních přísad bylo problémem, který se táhl souběžně s historií jeho zpracování. S oblibou se do vosku přidávala hrachová moučka, pryskyřice, kalafuna, lůj apod. Řada prodejců se snažila ovlivnit také barvu vosku. Pro obchodníky však bylo věcí cti takový nekvalitní vosk poznat a od prodejce ho nevykoupit.

Pro voskaře sdružené v cechu existovala jednoznačná pravidla pro výrobu i prodej zboží, jejichž dodržování dohlíželi nejstarší cechmistři.

Jednotliví samostatní voskaři (platí zejména pro mladší období po zrušení cechů) měli své pravidelné dodavatele, a to jak na samotný materiál, tak také na nejrůznější pomůcky, které k výrobě v dílně potřebovali. Někteří sami včelařili, jiní vykupovali vosk od včelařů z blízkého okolí. Od specializovaných výrobců nakupovali pracovní pomůcky, knoty, obtisky, barviva na vosk, umělé a přírodní vosky. Poměrně často jsme svědky toho, že nakupovali i některé hotové výrobky, především se jednalo o plastiky pod šturcem a Jezulátka do betlémů.⁸ Samostatně pracující voskařští mistři měli dohodnutý pravidelný odběr od kostelů; obvykle platila nepsaná domluva mezi

⁶ Platí pro německy mluvící oblasti, viz Angeletti, Ch., *Geformtes Wachs...*, München 1980, s. 10

⁷ Tamtéž, s. 10

⁸ Firmy Weinkammer (Salzburg), Ebenböck, Gautsch (München)

voskařem a farářem, který dělal pravidelné objednávky. Více práce měli voskaři především v době oslav významných církevních svátků, poutí, výročních trhů apod.

Reklamní štítky příbramských voskařů, Hornické muzeum Příbram

2. 3. Jednotliví příbramští voskaři

Počátky voskařství v Příbrami spadají do období přelomu 17. a 18. století. Právě z této doby pocházejí první doklady o příslušnicích řemesla, které se na dalších téměř 300 let stalo jednou z neodmyslitelných součástí zdejšího regionu.

Prvním samostatným voskařským mistrem v Příbrami byl Jakub Brod, který se zde usadil v roce 1703. Ve městě působil jen krátce, jelikož se již o 9 let později, tj. roku 1712, nechal naverbovat do armády a z města se odstěhoval.¹

Ještě před Jakubem Brodem je však v pramenech ke konci 17. století zmíněna jistá Alžběta Floriánová, řečená „chudá“, někdy „stará Zemanka“.² Od roku 1654 vlastnila domek pod radnicí. Přestože i ona zhotovovala svíčky a paškály, nemluví se o ní jako o voskáře. Snad mohlo jít o vdovu po - dosud neznámém - voskaři. Prvním voskařským mistrem v Příbrami byl tedy na počátku 18. století právě až Jakub Brod.

Rok po odchodu mistra Broda z města se v roce 1713 objevuje voskář Franz Xaver Wieszer.³ Ten byl svého času jediným voskařem v Příbrami, zřejmě až do roku 1730. Bydlel v domě na náměstí a spíše než voskařskému řemeslu věnoval se politické a správní činnosti v rámci města. Působil jako vrchnostenský berní úředník, podílel se na správě spotřební daně na alkohol. Zřejmým vrcholem jeho společenských aktivit byl nástup do úřadu příbramského purkmistra.

V době působení Franze Xavera Wieszera v Příbrami začaly zvolna narůstat spory mezi prodejci svící, votivních předmětů a dalších o to, kdo a kde smí tyto produkty legálně nabízet zájemcům ke koupi. Ve městě byla běžnou praxí, že s voskařskými výrobky, zejména svíčkami, mohl výhradně obchodovat jen ten, kdo je také sám vyráběl. Tento úzus převzali příbramští od řemeslníků pražských měst, kde však již ve druhém desetiletí 18. století byl tento záležitost dávno překonanou. Příbramští ovšem na jeho platnosti i nadále trvali. Z toho důvodu vznesl roku 1716 F. X. Wieszer stížnost na jistou Dorotu Černotickou. Ta sama svíčky nevyrobila, tudíž svým prodejem svíček logicky překračovala dané ustanovení. V jejím případě se jejím současníkům jevílo pravděpodobným, že svíčky, s nimiž vybíhala na silnici a neoprávněně prodávala poutníkům, zcizila u zvoníka z kostela sv. Jana Komendy.⁴ I

¹ Klíma, F., Ze staré Příbramě, in: Hlasatel. Věstník městské spořitelny příbramské, VI-1, 1933, s. 188

² Tamtéž

³ Tamtéž, další rozšiřující informace také Holas, F. X., Dějiny poutního místa mariánského..., 1929

⁴ Tamtéž, s. 189

přes potrestání Černotické situace zůstala nezměněna, nelegální obchod se svíčkami pokračoval, byť městská rada tuto praxi i nadále zakazovala.

Uvedené spory vyvrcholily o několik let později, kdy se ve městě usadil další voskař. Antonín Brückner, jehož pobyt v Příbrami klade Holas do roku 1730, si rovněž u městské rady stěžoval na vůči voskařům nespravedlivý prodej svíček osobami, které je samy nevyrobily. Jmenovitě nesouhlasil s postojem vdovy Lidmily Kafkové, která ve svém domě prodávala svíčky po 3 kr. za kus. Rada situaci vyřešila rozhodnutím, jímž se zakazovalo prodávat svíčky do domů, a to i voskařům. Od tohoto momentu byli tedy příbramští voskaři odkázáni na prodej svých výrobků výhradně ve vlastních krámcích a nebo na dodávky do krámků s poutním zbožím.

Mnohem ostřeji se již dříve podobný spor vyvinul na Svaté hoře, kde roku 1718 nechala příbramská obec postavit, vzhledem k rostoucímu zájmu poutníků o zdejší poutní místo, kramářské boudy.⁵ V nich se prodávalo nejrůznější poutní zboží, samozřejmě i voskařské produkty.

Wieszer s Brücknerem se ovšem nepotýkali pouze s problémy týkajícími se nelegálního prodeje svíček. Nemalý problém pro ně představovalo i členství v některém z cechů. Jak bylo řečeno, voskaři v jednotlivých oblastech českých zemích své vlastní cechy zpravidla neměli. Existoval pouze jediný voskařský cech pražský, který sdružoval příslušníky daného oboru z celých Čech. Zdá se však, že poplatky v této, lze říci monopolní, organizaci byly pro místní voskaře vysoké, jelikož raději volili vstup do jiných cechů, dokonce i mimo Příbram. Že šlo o nestandardní situaci dokresluje skutečnost, že Wieszer s Brücknerem a dalším voskařem Karlem Brožem (viz níže) byli pražským voskařským cechem za svou neochotu k oficiálnímu přidružení se k Pražanům pokutováni částkou 35 zl., které museli zaplatit.⁶ Brož pokutu neplatil, zřejmě se k Pražanům nakonec přidružil.

Antonín Brückner je jediný voskař u něhož je doloženo, že nepracoval sám, nýbrž zaměstnával i jednoho tovaryše. Vzhledem ke zmíněným těžkostem s pražským voskařským cechem si v roce 1737 vymohl spolu se svým tovaryšem Josefem Bendou přijetí k mydlářskému cechu v Plzni. Brücknerův syn František Jan se roku 1764 nechal zapsat do cechu patera řemesel (zřejmě v Příbrami). Namísto přijímacího poplatku se uvázal cechu

⁵ Podrobněji Holas, F. X., Dějiny poutního místa mariánského..., 1929

Nešlo jen o spor obchodní, ale i o to, komu vůbec prostor před Svatou horou patří, Klíma, F., Ze staré Příbramě, in: Hlasatel..., VI-1, 1933, s. 189

⁶ Tamtéž, 189

pravidelně odevzdávat 1 libru voskových svící.⁷ Do stejného cechu se již dříve, roku 1754, přihlásil i syn voskaře F. X. Wieszera František Filip.

František Filip Wieszer, mimo jiné také pekař a člen městské rady, byl dalším voskařem působícím v Příbrami ve 2. polovině 18. století. Vzhledem ke své nestrannosti ohledně sporu mezi voskaři, příbramskou obcí a svatohorskou rezidencí získal právo dodávat pro svatohorskou svatyni svíčky, aby tímto způsobem splatil dluh ve výši 168 zl. 20 kr. 1 ½ p. Úhrada fungovala na tom principu, kdy dodal na Svatou horu svíčky v hodnotě 100 zl., za což mu rezidence srazila 15 zl. Na splacení dluhu. Zbylých 85 zl. bylo Wieszerovi vyplaceno v hotovosti. Františku Filipovi tento způsob splácení zřejmě vyhovoval, jelikož jeho jmění se dostalo do veřejné dražby. Původní hodnota dluhu činila 420 zl. Šlo o peníze, které si jeho otec vypůjčil od svatohorské rezidence a nesplatil. Tak získal František Filip za svou neochotu podpořit příbramské voskaře jistotu pravidelného odbytu, s tím přirozeně i výdělkem, a v neposlední řadě možnost splacení dluhu.⁸

Kolem poloviny 18. století je v literatuře citován voskař Karel Brož, syn jednoho ze zdejších tiskařů. Zmiňován je v souvislosti s Antonínem Brücknerem jako aktivní účastník sporů mezi voskaři, obcí a svatohorskou rezidencí o podmínkách prodeje poutního zboží v prostoru před Svatou horou.⁹ Mimo jiné také on byl pokutován pražským voskařským cechem, jak bylo uvedeno výše, a to částkou 6 zl., kterou však nakonec neplatil.¹⁰

Do 2. poloviny 18. století lze zařadit voskařku Josefu Slavíkovou, voskaře Dominika Khünelyho a Ignáce Plumertha. O Josefě Slavíkové nejsou žádné bližší zprávy kromě té, že roku 1781 předala svůj závod (zřejmě šlo o vdovu po voskařském mistrovi, není však zatím známo kterém) svému tovaryši Josefu Křížkovi. Ten se na rozdíl od ostatních příbramských voskařů chtěl k pražskému voskařskému cechu přihlásit sám ze své vůle, ovšem Brückner s Wieszerem mu to blíže neuvedeným způsobem zakázali.¹¹

Voskař Dominik Khünely byl stejně jako Karel Brož synem příbramského tiskaře. Kdy svou živnost ve městě založil známo není. Zemřel v roce 1785. V jeho pozůstalosti se nacházel "... vosk čistý bílý, žlutý i zeleně zbarvený, rozpuštěný či tzv. vorgusz, odřezky, odřezky a zlámané svíčky, polámané obětiny, kadidlová zrna do paškálů i voskové duběnky.

⁷ Tamtéž, s. 188

⁸ Holas, F. X., Dějiny poutního místa ..., 1929, s. 384

⁹ Tamtéž,

¹⁰ Klíma, F., Ze staré Příbramě ..., s. 190

¹¹ Nelze rozlišit přesně, o kterého z Wieszerů šlo, tamtéž, s. 190

Svíce bílé libra po 18 kr. i libra po 11 kr., žluté sloupky a voskové hlavičky k jesličkám 2 tucty za 10 kr.¹²

O Ignáci Plumerthovi nebylo dosud zjištěno nic bližšího.

Kolem poloviny 19. století působilo v Příbrami celkem pět voskařů. Byli to Josef Endler, Josef Matějček, Jan Mixa, Jan Šubrt a Kašpar Černý.¹³

S polovinou až koncem 19. století souvisejí zřejmě další zástupci voskařů, jejichž bližší časové zařazení však zatím není zcela jednoznačné. O voskařce Marii Hrdinové se nepodařilo najít téměř žádné zprávy. Zmíněna je jen stručně v té souvislosti, že jistým Václavem Vlčkem její voskařství zaniklo.¹⁴ Jelikož další příslušník rodiny Vlčků Antonín, je v pramenech doložen poprvé k roku 1886, lze předpokládat, že zmíněný Václav Vlček neprovozoval dílnu po voskařce Hrdinové déle než do nástupu, s největší pravděpodobností svého příbuzného, možná přímo syna, Antonína Vlčka jako příbramského voskaře (viz níže). Jistou dobu však mohli oba pracovat v dílně společně.

Časově zařadit mezi ostatní voskaře rodinu Repčekových je rovněž nesnadné. Vzhledem k tomu, že v literatuře je citována v souvislosti s rodinami Vlčků a Dvořáků, jeví se datace jejího působení v Příbrami ke konci 19. století oprávněnou.¹⁵

Řadu obtížně datovatelných voskařů uzavírá mistr Vercl. Ten v hojné míře vyráběl voskové Ježíšky (do jeslí), a k jeslím mimo to zhotovoval anděla s mluvící páskou „Gloria in excelsis deo“.¹⁶ Jelikož kniha, v níž je Vercl zmíněn, vyšla v roce 1908 a informace týkající se Verla je prezentována způsobem, jenž dává tušit, že by mohlo jít o osobu, na kterou si v Příbrami ještě dobře pamatují, je tedy možné i Vercla zařadit mezi voskaře 2. poloviny 19., maximálně však konce 19. století.

V roce 1873 byla v Příbrami založena nová voskařská dílna Blažeje Mixy. Šlo o syna již zmiňovaného voskaře z poloviny 19. století Jana Mixy, u něhož se řemeslu vyučil, a jehož dílnu pak v roce 1869 převzal¹⁷ Zajímavé však je, že po vyučení se voskařem úspěšně absolvoval ještě nižší reálku. Jak bylo naznačeno výše, stará otcova dílna zřejmě neodpovídala představám Blažeje Mixy o moderním způsobu provozování voskařského

¹² Tamtéž, s. 188

1 libra svíci voskových 1 zl., 1 libra svíci žlutých voskových 54 kr. – vztahuje se zhruba k polovině 18. století, in: Holas, F. X., Dějiny poutního místa ..., 1929

¹³ Klíma, F., Ze staré Příbramě..., s. 188

¹⁴ Reklamní štítek firmy Václava Vlčka in: Hrabák, J., Průvodce po Příbrami a okolí, Příbram 1893, reklamní příloha

¹⁵ Karasek, A., Lanz, J., Krippenkunst in Böhmen und Mähren vom Frühbarock bis zur Gegenwart, Marburg 1967, s. 314

¹⁶ Procházka, K., O betlemech, Praha 1908, s. 63

¹⁷ Vepřek, V., Příbramští starostové, in: Velfl, J., Příbram v průběhu staletí, Příbram 1998, s. 142

řemesla. Vyplývá to z jeho žádosti ze dne 6. července roku 1873, kdy jako „...majitel domu č.p. 229 v Příbrami žádá slavnou městskou radu o laskavé povolení ku stavbě nové voskařské dílny na svém dvoře při čísle 229 a sice na místě stojících stájí a staré kolny...“¹⁸

Blažej Mixa, Hornické muzeum Příbram

Voskařská dílna Blažeje Mixy byla jednou z největších příbramských dílen. Oproti ostatním voskařským mistrům té doby si jen on mohl dovolit zaměstnávat větší počet dělníků. Lze tak usuzovat ze skutečnosti, že zaměstnával také vedoucího voskáře Somola, jehož funkce „vedoucího“ by přirozeně ve firmě s jedním tovaryšem či dělníkem ztrácela své opodstatnění. Opomenout ovšem nelze ani skutečnost, že Somola mohl Mixu zaměstnávat díky svým politicko – společenským aktivitám, pro které nemusel mít na řádné vedení dílny dostatek času.

Voskařské řemeslo opustil Blažej Mixa v roce 1888, kdy svou dílnu převedl na svého synovce Václava Dvořáka. Toto Mixovo rozhodnutí bylo možná motivováno jeho politickými a společenskými ambicemi. Do politiky ovšem vstoupil již v roce 1859, kdy byl zvolen poslancem zemského sněmu. Roku 1867 se jako člen městského zastupitelstva poprvé zapojuje do správy města. Během následujících šesti let se stal vlivným radním, který se koncepčně podílel se starostou Hailem na chodu radnice. V roce 1895 byl namísto něho Mixa zvolen příbramským starostou, kde působil až do roku 1909. Nicméně již roku 1891 se prosadil za Mladočechy do říšské rady, kde byl do roku 1893 aktivním poslancem. O pět let později kandidoval do českého sněmu bez stranické příslušnosti.

Mixa se vymykal dobovému průměru, a to nejen mezi příbramskými voskaři, jak svým politickým, tak také společensko – kulturním nasazením. Byl jedním ze spoluzakladatelů příbramského Sokola v roce 1862, v letech 1871 – 1874 dokonce jeho starostou. V roce 1890 se podílel na založení Spolku divadelních ochotníků Vlastimil. Byl členem c.k. okresní školní

¹⁸ SOKA Příbram, S-622-643, č.i. 631

rady, předsedou místní školní rady české i německé, předsedou Městské spořitelny, zasedal v okresním zastupitelstvu, byl čestným členem řady vzdělávacích a podpůrných spolků. Pod Mixovým vedením se z Příbrami stalo relativně moderní a vzkvétající město s vlastním vodovodem, osvětlením ulic plynovými lampami a novou zástavbou. Není proto divu, že byl posléze jmenován čestným občanem města. Blažej Mix zemřel 24. prosince 1915.¹⁹

Jak bylo uvedeno, roku 1888 převedl Blažej Mixu svou dílnu na Václava Dvořáka. Ten koncesi k provozování voskařské živnosti obdržel 28. května 1888 za poplatek 3 zl.²⁰ Nabízel svíčky zádušní, pohřební, pravé voskové i polovoskové, paškály, třínožky, oltářní svíce, sloupky bílé, ale i zdobené zlatem nebo voskovými kvítky v nejrozmanitějších druzích.²¹ Žlutý včelí vosk vykupoval v jakémkoli množství. Vlastnil parní bělidlo vosku a na svém reklamním štítku uváděl, že byl vyznamenán státní stříbrnou medailí.

Dvořákova firma pod svatohorskými schody zdá se jako jediná odebírala od salcburské firmy Weinkamer malé voskové jesličky pod šturcem, které pak prodávala dalším českým odběratelům.²²

Spolu s dalšími dvěma voskaři je Václav Dvořák zmíněn v roce 1892 v seznamu sestaveném u příležitosti hlasování o připojení obce Podlesí k městu Příbrami.²³ Vedle adresy, povolání a hlasu pro či proti spojení obou uvádí seznam i výši daní každého z hlasujících. Dvořák odváděl na daních celkem 13 zl. 60 kr. Svou činnost ukončil 31. ledna 1933.

Druhým voskařem doloženým k roku 1892 díky hlasovacímu seznamu je Václav Křivánek. Uveden je jako majitel svatohorského krámků platící daň ve výši 8 zl. 15 kr., v seznamu je místo adresy poznámka v Březnici. O připojení obce k městu nehlasoval. Stalo se tak zřejmě z toho důvodu, že nebyl příbramským, nýbrž březnickým voskařem, a své výrobky na Svaté hoře pouze prodával. Lze totiž předpokládat, že k roku 1892 zmiňovaný Václav Křivánek by mohl být totožný s březnickým voskařem Václavem Skřivánkem, byť jeho působení v Březnici je s jistotou prokazatelné až později, tj. v letech 1907 – 1916.²⁴ Jako prodejce voskařského zboží na Svaté hoře je Václav Skřivánek uveden v roce 1911.²⁵

¹⁹ Není-li uvedeno jinak, informace převzaty z publikace Velfl, J., Příbram v průběhu staletí, Příbram2003, s. 79-80, s. 150-151

²⁰ SokA Příbram, fond OkÚ Příbram, Rejstřík živností svobodných, řemeslných i koncesovaných od r. 1876 – 1890 a 1894 – 1897, č.i. 133

²¹ Reklamní štítek Václava Dvořáka, fotodokumentace Hornického muzea Příbram

²² Procházka, K., O betlemech, Praha 1908, s. 64

²³ SokA Příbram, fond OkÚ Příbram, Seznam o hlasování v obci Královského města Příbrami oprávněných a i c. k. daně platících občanů ohledně připojení obce Podleské k obci města Příbrami 1892, č. i. 132

²⁴ Adresář města Březnice, 1907 – 1916, MěM Březnice

²⁵ SokA Příbram, fond OkÚ Příbram, Rejstřík živností svobodných a řemeslných od r. 1898 – 1913, č. i. 135

Třetím voskařem a zároveň prodejcem poutního zboží na Svaté hoře jmenovaným v seznamu k roku 1892 je Antonín Vlček. Bydlel v Příbrami III č.p. 89. Daně v uvedeném roce platil ze všech tří voskařů nejvyšší, celkem 152 zl. 75 kr. S největší pravděpodobností byl Antonín Vlček přímým potomkem výše uvedeného Václava Vlčka, lze předpokládat, že šlo o otce a syna. Co se vedlejších aktivit Antonína Vlčka týče, byl roku 1909 186ti hlasy zvolen jako druhý náhradník do obecního výboru v Příbrami.²⁶

3. července 1902 přihlásil svou živnost voskař Augustin Čížek. Ve městě působil asi 46 let. Jeho živnost zanikla 29. srpna 1946 (podrobněji kap. Voskař Augustin Čížek).²⁷

Posledními příbramskými voskaři byli Vladimír Dvořák a Lambert Pešek. Vladimír Dvořák přihlásil svou živnost v roce 1923. Bydlel v Příbrami III č. p. 93 a provozoval dílnu u svatohorských schodů. Vše nasvědčuje tomu, že jde o syna voskaře Václava Dvořáka. Provoz voskařské dílny ukončil Vladimír Dvořák 31. března 1950.²⁸

Poprvé je jeho voskařství zmíněno v roce 1906. V živnostenském rejstříku z let 1903 – 1922 je uveden jako voskař z Příbrami II č.p. 202, který svou živnost přihlásil až 19. října 1907./p/ Zcela zřejmé není ani datum ukončení činnosti jeho dílny. Pravděpodobně, především vzhledem k tehdejší politické situaci, nemohla fungovat výrazně delší dobu než Dvořákova, tedy maximálně do konce roku 1950. Navíc právě Lambert Pešek je v regionální literatuře tradičně uváděn jako poslední příbramský voskař.

²⁶ SokA Příbram, AMPb S, Seznam hlasovací k volbě obecních výborů a jejich náhradníků, č. i. 140

²⁷ SokA Příbram, fond OkÚ Příbram, Rejstřík živností svobodných a řemeslných od r. 1898 – 1913, č. i. 135

SokA Příbram, AMPb – S, Pamětní kniha města Příbramě V., AMPb – S, č. i. 2462

SokA Příbram, Úplný adresář a popis politického okresu Příbram 1908, IX/1, C – 50

SokA Příbram, Adresář horního města Příbramě 1928, IX/1, C - 78

²⁸ Dílnu mohli provozovat po určitou dobu společně, lze tak uvažovat zejména díky faktu, že otec v roce 1923 dílnu provozoval již 35. rokem. Pokud by pokračoval až do ledna 1933, byl by aktivním voskařem celých 45 let.

2. 4. Voskař Augustin Čížek (1877 – 1946)

2. 4. 1. Rodinný život

2. 4. 2. Práce v dílně, voskařská živnost A. Čížka

2. 4. 3. Společensko-politické aktivity A. Čížka

Vedle stručných poznámek o jednotlivých příbramských voskařích v publikacích regionálního charakteru je možné i v dnešní době získat část informací z pramenů, jejichž dostupnost bude s přibývajícím časem čím dál tím více omezenější. Jedno z předních míst mezi nimi zauímají vzpomínky pamětníků v písemné, zejména však v ústní podobě.

Z tohoto hlediska proto vítanou příležitostí nahlédnout do života a práce ve voskařské dílně očima lidí, kteří v ní pracovali, přináší dva prameny autentické povahy. Předně jde o čtyřstránkový rukopis dcer voskaře Augustina Čížka a dále pak o poznatky získané ze zprostředkovaného rozhovoru s poslední žijící Čížkovou dcerou Annou.¹

Prvnímu prameni, Vzpomínkám dcer Augustina Čížka, se budu podrobněji věnovat v podkapitole 2. Práce v dílně, voskařská živnost A. Čížka. Zde si dovoluji jen několik stručných poznámek. Samotný obsah strojopisu je v práci několikrát na řadě míst citován, především ve smyslu rozšiřujícího materiálu ke studiu samotné výroby ve voskařské dílně. Nevýhodou tohoto zdroje je skutečnost, že jeho autorem nebyl sám voskař, nýbrž jeho dcery.

Zdá se pravděpodobné, že zmiňovaný strojopis vznikl někdy na přelomu 70. a 80. let 20. století jako průvodní text ke sbírce předmětů z Čížkovy dílny, které dcery věnovaly příbramskému muzeu.² Na první pohled je strojopis vítaným zdrojem poznatků o řemesle, v jeho tradiční podobě v Čechách dnes již neexistujícím. Přesto však při jeho hlubším studiu, zvláště v konfrontaci se sbírkou voskařských předmětů v Hornickém muzeu Příbrami, nutně vychází najevo jeho povrchnost a možná i zběžnost, s níž byl napsán. Na druhou stranu je nutné brát v potaz skutečnost, že pokud jej dcery sepisovaly opravdu v uvedeném časovém období, je jistá obsahová nedostatečnost tohoto pramene omluvitelná časovým odstupem a faktem, že dcery v Čížkově dílně pouze pomáhaly, navíc v dětském věku. Nicméně je zmíněný nedostatek příčinou faktu, že badatel je zahrnut řadou obecných informací, avšak

¹ Vzpomínky dcer Augustina Čížka, strojopis, Okresní muzeum v Příbrami
Strojopis volně převyprávěn a publikován: Máchová, L., Voskářství na Příbramsku, bakalářská práce, PF UJEP, katedra historie, Ústí nad Labem 1996, Přílohy

Zprostředkovaný rozhovor s Annou Čížkovou, březen – duben 1998, únor – březen 2001, Příbram
² Čížkova dílna byla zlikvidována počátkem padesátých let. Podle svědectví některých pamětníků, bylo veškeré zařízení dílny vyvezeno na skládku. Proto se v několika málo příbramských rodinách, včetně rodiny dcer Čížkových, dochovaly jen drobnější předměty, jako např. raznice, formy na obětiny, obětinky, svíčky, některé upomínkové předměty apod., zřejmě jako památka na Čížkovu dílnu.

věnuje-li se specifickějšímu problému do hloubky, nutně naráží jen na kusé zmínky. Typickým příkladem může být na tomto místě studium voskových obětín.

Jasno do některých problémů nevnesl ani druhý, velmi významný pramen. Rozšiřující informace měly být získány přímo od poslední žijící dcery pana Čížka, slečny Anny Čížkové. Vzhledem k pokročilému věku slečny Čížkové však nebylo možné hovořit s ní přímo. I přesto, že rozhovor musel být veden zprostředkovaně, má řada získaných informací pro tuto práci zásadní význam.³

Díky dvěma výše uvedeným pramenům a několika zmínkám v dobovém tisku či příbramské kronice je možné popsat voskařovu práci poněkud podrobněji. To, že bude popisována právě na pozadí osobnosti Augustina Čížka není dáno tím, že by právě on byl mezi příbramskými voskaři nějakým mimořádným zjevem. Jak bylo řečeno výše, je tomu tak zejména z důvodu mnohem větší dostupnosti a rozmanitosti hmotných i písemných pramenů vážících se k jeho osobě.

2. 4. 1. Rodinný život

Augustin Čížek se narodil v Příbrami 17. srpna 1877 jako jedno ze 14 dětí příbramského měšťana Leopolda Čížka a jeho ženy Barbory. Jen osm dětí se však dožilo dospělého věku. Do té doby než si Augustin Čížek založil vlastní rodinu a živnost, pomáhal otci s hospodářstvím v jejich domě ve Dlouhé ulici.⁴ Vyučil se mydlářem, voskařem a perníkářem u voskaře Vlčka v Příbrami, načež odešel „na zkušenou“ do Německa.⁵ Jak dlouho Augustin Čížek pobýval v cizině se bohužel zatím zjistit nepodařilo. Ani dochované živnostenské rejstříky nedovolují určit tuto dobu přesně. Na jednom z reklamních firemních štítků, jehož fotografie je uložena v Hornickém muzeu Příbram, je uveden jako rok založení jeho dílny rok 1900. Nahlédneme-li však do Rejstříku živností svobodných a řemeslných od

³ V několika zprostředkovaných rozhovorech vedených v několika různých časových intervalech se Anna Čížková vyjadřovala k jednotlivým tématickým okruhům, které jsem písemně zformulovala. Některé doplňující otázky nebyly zodpovězeny vůbec, nebo až v dalším zprostředkovaném dotazování. Z větší části se respondentka omezovala na informace, které byly před lety publikovány v časopisech nebo uvedeny ve strojopisu věnovaném Okresnímu muzeu v Příbrami. Na jiné otázky odpovídala s časovým odstupem jinak než poprvé. Pokud byla respondentka konfrontována s některými předměty z dílny voskaře Čížka, u některých si byla „jistá“ jejich účelem, u jiných však si již kupříkladu nevybavovala, používal-li je její otec při práci či ne. Přes všechny tyto uvedené nesrovnalosti příkladem získaným informacím poměrně jistý význam, zejména vzhledem k tomu, že pocházejí přímo od voskařovy dcery.

Anna Čížková zemřela 19. 7. 2004.

⁴ Rodiče Augustina Čížka zřejmě, podle svědectví slečny Čížkové, bydleli v „domě s hvězdou“, tzn. mohlo by jít o bývalý hotel Modrá hvězda v Dlouhé ulici.

⁵ Zřejmě se delší čas zdržoval v okolí Mnichova. Slečny Čížkovy se o této skutečnosti zmiňovaly již v roce 1987 (v rozhovoru s místním výtvarníkem, spisovatelem a badatelem Janem Čákou), znovu pak slečna Anna Čížková v roce 2001. Ve sbírkách okresního muzea je rovněž uložen nabídkový katalog voskařské firmy Josepha Gautsche z Mnichova, což by mohlo napovídat o možném osobním kontaktu Čížka s tímto bavorským voskařem.

roku 1898 – 1913, zjistíme, že zde je Čížkovo voskařství zapsáno až o dva roky později, tj. k roku 1902.⁶ Slečny Čížkovy, ve zmiňovaném rozhovoru s Janem Čákou v květnu 1987, uvedly, že jejich otec se ve svých 29 letech oženil a začal v Příbrami provozovat vlastní voskařskou dílnu, což by začátek jeho živnosti posunulo až do roku 1906. Jen pro zajímavost, za manželku si Augustin Čížek vzal dceru příbramského řezníka, shodou okolností příjmením rovněž Čížka (šlo ovšem o rodinu Čížků původem pocházející z Radětic, obě rodiny nebyly nijak příbuzensky spřízněny). Zdá se, že v době kolem uzavření jejich sňatku se mladý pár přestěhoval do nového domu (slečny Čížkovy v rozhovoru z roku 1985 uvedly, že se tak stalo roku 1904, což ovšem časově nekoresponduje ani s písemnými prameny, ani s jejich vlastním tvrzením, že se otec oženil v devětadvaceti letech). Šlo o dům v tehdejší druhém městském obvodu č. p. 133. Vedle obytných prostor v patře, se v přízemí domu nacházela dílna s obchodem a zřejmě i kuchyň.

Manželé Čížkovi měli celkem tři dcery. Všechny tři se staly učitelkami a zůstaly neprovdány. Jedna z dcer, Hedvika, pomáhala otci po dobu jednoho roku v dílně, když nemohla najít práci ve svém oboru.

V době trvání první světové války vedla živnost Marie Čížková, jelikož její manžel, Augustin Čížek, byl povolán do zbraně. Slečna Anna Čížková v této souvislosti vzpomínala, jak její matka v dílně vařila především mýdlo, které bylo tou dobou nedostatkovým zbožím a nebylo běžně k dostání.

Na otce se slečna pamatovala jako na velmi pracovitého a v rámci města Příbramě společensky aktivního člověka. Ráno vstával mezi čtvrtou a pátou hodinou ranní. Zhruba čtyři hodiny pracoval v dílně. Tuto dobu pravděpodobně věnoval přípravě práce na nadcházející den. Složitější zakázky vypracovával sám, nicméně celou řadu lehčích úkonů a činností vykonávala jeho žena, která kromě péče o rodinu a domácnost vypomáhala manželovi jak v dílně, tak v obchodě. V případě potřeby pomáhaly s některými pracemi i dcery. Slečna Čížková nevzpomínala, že by její otec někdy najímal a zaměstnával jiné dělníky. Vždy vedl svou živnost sám s pomocí rodiny. Mezi osmou až devátou hodinou odcházel Čížek do své kanceláře ve městě, kde úřadoval zhruba do dvanácti hodin (viz níže 3. Společensko – politické aktivity A. Čížka). Na oběd se vracel domů. Po obědě s rodinou se do úřadu vracel zpět a zůstával tam do páté až šesté hodiny odpolední. Po návratu z úřadu ještě pracoval nějakou dobu v dílně. Kolem sedmé hodiny večerní se zavíral obchod, ale často bylo podle

⁶Reklamní štítek: sbírkový fond Okresního muzea v Příbrami, foto archiv autorky.

Rejstřík: Přesně 3. července 1902, SokA Příbram, fond OkÚ Příbram, Rejstřík živností svobodných a řemeslných 1898 – 1913, č.i. 134

potřeby otevřeno i déle. V sobotu byl obchod otevřen po celý den, v neděli pak pouze dopoledne. Jak zdůraznila slečna Čížková, její otec byl nábožensky založený člověk, při práci si rád zpíval, většinou nábožné písně.

Augustin Čížek provozoval téměř výhradně jen voskařství, částečně se věnoval vaření mýdla. Co se týká třetí živnosti, které se vyučil, perníkárství, podle svědectví slečny Čížkové pekl perník sice výborný, nefigurální, polévaný cukrovou polevou, nicméně výjimečně a pouze pro rodinu.

Voskař Augustin Čížek zemřel necelých sedm měsíců po smrti své ženy Marie, dne 9. srpna 1946.

2. 4. 2. Práce v dílně, voskařská živnost A. Čížka

Produkce Čížkovy voskařské dílny byla poměrně pestrá, i když lze předpokládat, že zcela odpovídala dobovým měřítkům a požadavkům trhu. Přestože ve stejném období provozovali voskařskou živnost v Příbrami další dva voskaři – Vladimír Dvořák a Lambert Pešek – není nutné předpokládat, že by každá z dílen nutně nabízela specializovaný a od ostatních výrazně odlišný sortiment výrobků. V první řadě vyráběl Čížek, vedle obětín určených k prodeji poutníkům na Svaté Hoře, svíčky nejrůznějších druhů – kostelní, náhrobní, štedrovečerní, kočárové, lustrové, svíčky pro domácnost, sloupky, paškály, triangly a další. V dílně se také surový vosk upravoval k dalšímu využití v jiných oborech. Na „nitě“ byl připravován vosk štěpařský, na „plechy“ lyžařský a pro včelaře se vyráběly mezistěny. Vosk vykupoval od včelařů z venkova, většinou v podobě koule. Stearin a parafin si objednával přímo z továren, knoty do svíček z ciziny.

Surový včelí vosk od včelařů musel voskař většinou vybělit. Slečna Čížková popsala bělení vosku následovně. Surový vosk se roztavil v nádobce nad dřevěným uhlím a v pramíncích se lil přes malý bubínek ze dřeva. Ten byl umístěn nad nádobkou s vodou, jejíž hladiny se dotýkal, a pomalu se jím otáčelo. Tímto způsobem se pramínky vosku ochladily a rychleji ztuhly do tvaru úzkých, dlouhých pentlí, které se pak bělily na slunci.⁷ V případě výroby většiny voskových předmětů se nepoužíval takovýto surový vosk, nýbrž míchal se v nejrůznějších poměrech, podle druhu výsledného výrobku, se stearinem nebo parafinem.

⁷ Vzpomínky dcer Augustina Čížka, strojopis v Okresním muzeu v Příbrami. V rozhovoru z roku 1997 byla slečna Čížková stručněji: „Musel se vybělit (rozuměj vosk, pozn. aut.), rozdrtit a dát za okno vybělit. Nejdřív ho rozpustil, lil do studené vody.“

2.a) Výrobky vztahující se k náboženství, liturgii, lidové zbožnosti

Sváteční velikonoční svíce, paškály, vyráběl Augustin Čížek na objednávku jednotlivých farářů.⁸ Neexistovala totiž, a dodnes neexistuje, univerzální velikost paškálů, rozměry svíce závisely na objednavce. Největší paškály byly vysoké přes 1 m a vážily kolem 5 kg. Do hotové svíce vytlačil voskař pět děr jako symbol pěti ran Kristových. Otvory obarvil červeným voskem. Poté do každé z nich zasadil po jednom hřebu z kadidla, přičemž jejich hlavičky obalil plátkem zlata. Často býval na paškálu umístěn zlacený reliéf beránka s červeným praporkem a zlatým křížkem, ve vrchní části byla z červeného voskového plátku vyřiznutá alfa, ve spodní pak omega.⁹ Za takovýto paškál si voskař účtoval zhruba 60 Kč (cena se vztahuje k období zhruba mezi 30. léty 20. století a polovinou 40. let 20. století).

Další svící byl triangl. Nosíval se do nočního průvodu při svátku Vzkříšení. V podstatě se jednalo o jakýsi svícen. Byl tvořen třemi svíčkami, jejichž konce se nahřály, stočily dohromady a namočily do červené voskové směsi. Tím vznikla pochodeň podobající se trojzubci.

Poněkud zvláštní místo zaujímají v této řadě svící sloupky. Byly používány nejenom v souvislosti s oslavami církevního roku, ale staly se zároveň oblíbenými upomínkovými či dekoračními předměty (viz kapitola věnující se sloupkům podrobněji). Co se týká jejich hlavního použití, svou roli hrály zejména při zvláštní mši, tzv. rorátech, v době Adventu. Zapalovaly se údajně přímo u oltáře a lidé v kostele si pak tuto svíčku zapalovali jednu od druhé mezi sebou navzájem. Během mše pak měl každý svůj hořící sloupek na lavici. Často se rovněž tyto velmi tenké svíčky prodávaly i v kostele u faráře jako tzv. pomocné svíčky a zapalovaly se u některého z postranních oltářů (např. přimluva za mrtvého). Anna Čížková sloupek popisuje jako velmi tenkou a dlouhou svíčku. Spodní část svíčky vznikla kroucením, takže hotový sloupek stál na tří i vícevrstevném voskovém podstavci. Konec sloupku s odhaleným knotem byl rovný. Po zapálení knotu sloupek pomalu ubýval, dal se lehce odvinovat, takže nakonec shořel úplně celý. Často byly malovány či jinak zdobeny, zvláště byly-li zamýšleny jako předměty na památku či dekoraci.

Na Vánoce připravoval Čížek ve své dílně, kromě pěkných barevných svíček na vánoční stromky, také zvláštní štědrovečerní svíčky. Slečny Čížkovy si je pamatovaly jako „večernice“ či „štědrovečernice“. Byla to svíčka zhruba 50 cm vysoká, mírně se zužující od shora dolů. Ve své spodní polovině byla zdobena voskovými květy, štípáním nebo alespoň

⁸ Paškál – velká vosková svíce svěcená o velikonoční vigili, která pak stojí až do svátku Nanebevstoupení Páně na evangelní straně oltáře. Při svěcení do ní vsazoval kněz pět kadidlových zrn do tvaru kříže, připomínající Kristovy rány, Vondruška, V., Církevní rok a lidové obyčeje, Č. Budějovice 1991, s. 6

⁹ Poznámky Jana Čáky, časově nezařazeno

dvěma zlacenými proužky. Stála na třech voskových, lehce prohnutých nožkách, které byly ke spodní části přichyceny. O Štědrém večeru pak stávala uprostřed svátečně prostřeného stolu.

Křestní a svatební svíčky Čížkova dílna produkovala, nicméně není dochován žádný podrobnější popis.

Hromničky jsou zmíněny pouze jako voskové svíce zdobené voskovými květy a štípáním.

Oltářní svíce byly vyráběny na objednávku jednotlivých far.

Náročnější práci představovalo lití velkých votivních svící. Většinou šlo totiž o svíce o váze okolo 6 kg, někdy i více.

Zvláštní typ svící vyráběl Čížek pro židovské zákazníky. Byly to tzv. abdaule, které kupovali výhradně Židé, kteří je údajně používali při bohoslužbách. V podstatě se jednalo o ze čtyř pramenů slabého barevného voskového drátu spletené copánky, svíčky snad na principu sloupků.

Surovinou pro kostelní svíce byl tzv. voskový květ, tzn. tenké ztuhlé pramínky vosku vybělené na slunci a rozdrobené na drť. Výsledné svíce byly bílé, nicméně konkrétní podoba či zdobení bohužel nejsou známy.

Lze říci, že poněkud zvláštní postavení mezi voskařskými výrobky měly obětiny. Jednalo se o drobné duté předměty vyrobené ze včelího vosku, někdy s příměsí parafinu nebo stearinu, a představující části lidského těla, zvířata, věci denní potřeby apod. Řadíme je, jak bylo řečeno výše, mezi tzv. identifikační, také „zrcadlové“ obětiny. Určeny byly především ke koupi poutníků, kteří přicházeli s díky či prosbami k zázračné sošce Panny Marie, vystavené na hlavním oltáři chrámu na Svaté Hoře.

Samotných obětín přímo z některé příbramských voskařských dílen se, přímo v Příbrami, nedochovalo mnoho. Důvodem absence tohoto hodnotného pramene je skutečnost dalšího zpracování obětín a sám materiál, z něhož se vyráběly, stejně tak jako fakt, že obětiny byly duté, což možnost jejich destrukce násobilo. Přesto však lze obětiny jako svébytný produkt Čížkovy (ale nejenom jeho) dílny celkem kvalitně zkoumat, a to na základě dochovaných dřevěných a sádrových forem, sloužících k jejich lití. Velká většina těchto forem uložených ve sbírkách Okresního muzea v Příbrami byla muzeu darována v 80. letech 20. století právě sestrami Čížkovými.

Jak popsaly sestry Čížkovy v rukopisu, probíhala samotná výroba obětín následovně. Roztavený surový včelí vosk se naléval speciální naběračkou do forem. Ty se nevy mazávaly ani jinak před použitím neupravovaly, pouze se na určitou dobu namočily do vody. Staré dřevěné formy se namáčely přes noc, někdy až na 24 hodin, sádrové jen na několik vteřin

přímo před použitím. Po naplnění se vosk z formy po nějaké chvíli vyléval, jelikož se obětiny dělaly duté a tak nebylo žádoucí, aby ve formě příliš zatuhl. Po vylití se forma ihned namáčela do chladné vody, kde zůstala kratší dobu ležet. Vosk tak dobře zatuhl, takže po půl minutě až minutě bylo možné formu z vody vyndat, rozevřít ji a pohodlně výslednou obětinu vyjmout. Většinou měly také obětiny nepravidelné okraje, proto se po vyjmutí z formy ještě olamovaly a dále upravovaly do žádoucí podoby. Nakonec se ukládaly do košů a vážily.

Dosud nebyla zcela uspokojivě zodpovězena otázka týkající se výroby voskových Jezulátek do betlémů v příbramských voskařských dílnách. Pro příbramské betlémářství 19. a počátku 20. století bylo typické, že ve velkých celodřevěných rodinných betlémech bývala místo Jezulátek ze dřeva v jeslích umístěna Jezulátka vyrobená z vosku. Nicméně chybějí přesvědčivá svědectví, dokládající jejich výrobu ve městě.¹⁰ Sestry Čížkovy si v této souvislosti připomněly, že jejich otec Jezulátka do betlémů nevyráběl, nýbrž si je objednával z ciziny, pravděpodobně z Německa. Výše uvedený fakt by mohl odkazovat na Čížkův pobyt v Německu v době po vyučení a přetrvávající kontakty s tamějšími voskaři či voskařem.

2. b) Výrobky pro všední spotřebu, domácnost

Prosté svíčky pro domácnost (blíže nespecifikováno) se vyráběly spíše než z čistého vosku, nebo v určitém poměru smíchaného s umělými přísadami, ze stearinu a parafinu, většinou nebyvaly zdobené. Označovaly se číslováním podle toho, kolik kusů se vešlo do hmotnosti 1 kg (např. „šestky“ – 6 ks svíček do 1 kg).

Lustrové svíčky se vyráběly litím do forem. Byly zdobeny voskovými květy nebo štípáním, či oběma způsoby zároveň.

Svíčky na dorty byly velmi tenké a poměrně dlouhé, o jejich možném zdobení však doklady chybí.

Levnější svíčky se zdobily obtisky nebo papírovými obrázky, přičemž Čížek si obtisky objednával (neznámo odkud).

Před listopadem se v dílně lily svíčky hřbitovní, které se pak kladly na hroby. Vyráběly se tak, že do plechových kalíšků se postavily voskované knoty zasazené v kovových držátkách a nalil se do nich roztavený parafin. Na hrobech se navíc ukládaly v různobarevných želatinových chránítkách.

Smuteční svíce byly, stejně jako většina svící, zdobené voskovými květy, štípáním nebo kombinací obou způsobů. Bližší popis bohužel opět chybí.

¹⁰ Jediným dokladem, svědčícím pro výrobu voskových Jezulátek, by mohla být dřevěná forma sloužící k ulití takové figurky, která je majetkem jednoho z příbramských sběratelů.

Nakonec se sestry Čížkovy zmiňují ještě o jakýchsi lampionech či lampičkách, jejichž užití nebylo blíže specifikováno. Lampiony se vyráběli z barevných nebo bílých papírů, někdy tvrdých, jindy ze zvláštního průsvitného materiálu. Lampion měl 4 stěny, kdy na jedné z jeho stěn byla uvedena firma Augustina Čížka, na další pak Panna Maria Svatohorská (neuvedeno šlo-li o nápis nebo obrázek). Uprostřed lampionu byla prostrčena svíčka. Uvedené lampiony (lampičky) prý odebírali prodejci na Svatou Horu.

2. 4. 3. Společensko – politické aktivity A. Čížka

Jak již bylo naznačeno, neomezovala se aktivita Augustina Čížka výhradně jen na voskařskou dílnu. Od roku 1928 až do roku 1941 zastával Čížek úřad starosty města (za stranu lidovou) a po tři roky byl poslancem v Národním shromáždění. K roku 1931 je v městské kronice zapsán jako člen Správy spořitelny, v témže roce byl pověřen předsednictvím letopisecké komise, která byla v té době ustavena. O dva roky později, roku 1933, byl Augustin Čížek zvolen do příbramské školní rady.¹¹

¹¹ SokA příbram, AMPb – S, Pamětní kniha horního města Příbrami V., č. i. 2462

3. VOSKAŘSKÁ DÍLNA

Typická voskárna byla téměř bez výjimky situována ve městě, v prostorném, obvykle patrovém domě s přiléhajícím pozemkem. Tradiční voskařské dílny se, často v hojném počtu, objevovaly ve velkých městech, v blízkosti známých a s oblibou navštěvovaných poutních míst nebo poblíž významných dopravních tepen či uzlů. Jejich poloha byla podmíněna jednak přístupem ke kvalitní surovině a naopak dostatečnou možností odbytu voskařských výrobků. Obzvláště zajímavé je sledovat vývoj a historii voskařského řemesla v aglomeracích sousedících s některým z poutních komplexů, kde se snažili z poutního ruchu co nejvíce vytěžit všichni zúčastnění. Obec sousedící s poutním místem, správci tamějšího zázraky opředěného chrámu, jednotlivci, laici a samozřejmě i voskařští mistři, kteří, stejně jako ostatní, využívali k zajištění co největšího vlastního profitu nedostatků a mezer v právním systému dané oblasti.

Co se týče označení voskárny či voskařského krámků, nedochovalo se nám příliš mnoho dokladů. Oblíbeným znamením byla například velká zdobená svíce (vosková s dřevěným jádrem nebo celodřevěná). Mnohem častěji se používaly řemeslně i esteticky nepříliš náročné ploché dřevěné nebo kovové štíty s vyobrazením, například svíček, sloupku nebo včelího úlu, v mladších dobách se objevovaly spíše už jen menší štítky s jednoduchým nápisem. V 19. století bylo populární pravidelně umisťovat reklamní štítky do regionálních periodik nebo tamtéž zveřejňovat informace o nabídce služeb a výrobků v řádkové inzerci. Znění reklamy bývalo stejné a opakovalo se po celý rok.

Voskařská dílna byla téměř vždy součástí domu, v němž voskař se svou rodinou bydlel. Takový dům byl obvykle patrový, z jedné strany se otevíral do ulice, z druhé do zahrady. Dílna mohla být situována v přízemní části a sousedit s obchodem, někdy tomu bylo naopak, takže obchod sousedil s bytem voskaře a dílna se nacházela v patře. Jelikož v obchodě zpravidla obsluhovala voskařova žena, bylo těsné sousedství voskařova bytu s obchodem velmi praktické. Žena tak mohla obsloužit zákazníky a ve chvílích, kdy v krámků nikdo nebyl, se zčásti věnovat běžným domácím pracím. Někdy stála dílna samostatně mimo dům (vznikla například přestavbou části hospodářských budov, kolny apod.), ale většinou vždy v jeho dosahu.

Samotné dílny si byly svým rozvržením podobné. Důvodem byly víceméně identické postupy zpracování vosků a výrobní techniky, používané v rámci výroby voskařských produktů. Výjimku představovaly ty dílny, v nichž se mistr věnoval jak voskařskému řemeslu,

tak perníkárství. V tom případě bylo žádoucí, aby jedno ze dvou druhů používaných zařízení bylo alespoň zčásti mobilní, zpravidla to byly pomůcky používané k výrobě svící.

Dominantu voskařské dílny tvořily dva bubny s lavicí, sloužící k výrobě tažených svíček, jejich osy byly většinou přímo zapuštěny do stěny dílny. Dalším nepřehlédnutelným zařízením náročným na prostor bylo kolo používané ke zhotovování polévaných svící a příslušné velké nádoby na rozpouštění vosku, kotle nebo také duplikátory. U okna se nacházel velký pracovní stůl s mramorovou nebo dubovou deskou. Část nástrojů, polotovarů a pomůcek byla uložena v zásuvkách stolu nebo volně na policích, řada z nich pak byla rozvěšena po stěnách dílny poblíž používaných zařízení, aby byla voskaři neustále po ruce.

Zpravidla byla voskařská dílna výhradně rodinným podnikem, kde hlavní díl práce vykonával a řídil mistr, méně náročnými pracovními úkony a především provozem obchodu byla zaměstnána manželka, popřípadě děti. K obvyklému průměru můžeme počítat i dílny s jedním, maximálně dvěma dělníky, nebo s jedním tovaryšem. Někteří voskařští mistři za dobu provozování své dílny byli schopni vyučit i několik desítek učňů, jiní naopak do učení nepřijímali. Z tohoto úhlu pohledu může být zajímavým příběh perníkáře a voskaře Juraje Velicsa z Bánské Štiavnice.¹ Velics vchoval za dobu provozování své živnosti (tzn. pravděpodobně od roku 1878 do roku 1913) mezi 20 až 25 mistry.² Shodou okolností se v pramenech dochovaly informace právě o jednom z jeho tovaryšů, Jozefu Ertlovi, který u Velicse končil svůj vandr. Samozřejmě ovšem existovaly i výjimky z pravidla. Jednu z nich může představovat osud mladoboleslavského voskaře Františka Sezemského, který původní voskařskou dílnu dokázal pozvednout na továrnu, ve které zaměstnával dokonce několik stovek pracovníků.³

Sezemský se narodil počátkem 2. poloviny 19. století v Mohelnici. Vyučil se voskařem. V roce 1891 si koupil dům v Mladé Boleslavi, ve kterém zřídil voskařskou dílnu. K jejímu prvnímu rozšíření došlo již o tři roky později, v období mezi léty 1897 – 1899, kdy vybudoval v areálu tažírnu a započal s výrobou stearinu a parafínu. Na konci zmíněného období, tedy v roce 1899, zaměstnávala Sezemského továrna 250 lidí. Firma „František Sezemský, c. k. privátní první česká továrna na voskové výrobky“ provozovala v Mladé Boleslavi svůj vlastní obchod a sortiment nabízela rovněž prostřednictvím sítě obchodních cestujících. V červenci roku 1900 byl ale na firmu vyhlášen konkurz. Provozovna se stala

¹ Podrobněji Lackovičová, M., Z dějin medovníkářského a voskařského řemesla v Banské Štiavnici, Martin 1981

² Tamtéž, s. 15

³ Podrobněji Bašík, F. X., Vyučil jsem se u Kafků. Praha a Mladá Boleslav na konci 19. století očima dospívajícího muže., Prostor 2003, s. 174 - 181; popisuje období mezi léty 1895 - 1902

majetkem Živnobanky a její chod byl pod značkou „Monopol, akciová svíčkárna a voskárna“ obnoven o tři roky později. Nakonec byla původní Sezemského továrna v roce 1920 přičleněna jako továrna na mýdlo a svíčky do pražského podniku Saponia. Podobný osud potkal rovněž řadu dalších větších provozoven. Voskaři, kteří své dílny vedli jako malé rodinné podniky, ve smyslu, že na práci se podíleli výhradně členové rodiny bez dalších zaměstnanců, více či méně úspěšně dokázali svou živnost provozovat až do konce 40. let 20. století, pokud ovšem v místě existovaly specifické podmínky pro odbyt. Proto se voskaři nejdéle udrželi právě v blízkosti tradičních poutních center. I přes zvláštní podmínky dané zvláštním druhem odbytu, zejména pro potřeby chrámu a přicházející poutníky, se ale nemohli udržet déle. Poválečné politické změny nakonec vyústily v definitivní zákaz živnostenského podnikání a tedy i voskařství.

3. 1. Vybavení voskařské dílny

Než se podrobněji seznámíme s technikami výroby používanými ve voskařské dílně, bude třeba představit si základní pracovní pomůcky, nástroje, zařízení a materiály, se kterými voskař v dílně pracoval. Jako v případě řady jiných řemesel, také pro provozování voskařství platila určitá pravidla a zásady. Bez některých nástrojů, surovin a technik se řemeslo prostě dělat nedalo.

Rozmanitost výrobků opouštějících voskařskou dílnu byla v podstatě určována použitou surovinou, tj. voskem, a možnostmi odbytu (tj. pro koho byly určeny – svíčky, obětiny, devocionálie, upomínkové předměty, galanterní zboží apod.). Proto v některých dílnách bylo možné najít doma zhotovená zařízení usnadňující některou z přípravných nebo výrobních činností spojených s řemeslem. Vždy záleželo na možnostech jednoho každého mistra a jeho dílny, jak nákladně svůj podnik vybavil a kterou výrobu upřednostňoval. Například na bělení vosku nacházíme v některých dílnách parní bělicí kotle, jinde se taková zařízení neobjevovala. Přestože vstupy a výstupy se v rámci různě velkých voskařských dílen příliš nelišily, bylo možné najít drobné rozdíly ve vybavení dílny fungující v blízkosti poutního místa, v rámci velké městské aglomerace s významným obchodním zázemím (obchodní centrum, dopravní uzel) a na malém městě. Zmíněné rozdíly se ale mohly objevovat i v rámci jednotlivých dílen fungujících v jednom městě, jak se ukazuje na příkladu příbramských voskařů konce 19. století Václava Dvořáka (parní bělidlo vosku, vyznamenán stříbrnou státní medailí) a Antonína Vlčka. Jelikož tato práce sleduje původní voskařské řemeslo, a ne tovární sériovou výrobu svíček, bude stát v centru zájmu voskárna ve středně

velkém městě s poutnickou tradicí, jejíž majitel je poměrně zámožný, dobře situovaný měšťan, angažující se nějakým způsobem v městské správě.

Jak bylo řečeno, vždy záleželo na sortimentu výroby té které dílny, od něhož se pak odvíjela škála používaných nástrojů, jejich kvality, kvantity a následně pak také používaných technik.

3. 1. 1. Nástroje a zařízení používaná k výrobě polotovarů

3. 1. 2. Tavicí nádoby

Základem práce s voskem v každé jednotlivé dílně, malé nebo i větší továrně, bylo zařízení na kvalitní rozehrívání, přesněji řečeno tavení vosku. Princip každého takového zařízení byl v zásadě jednoduchý. Vždy šlo o dvě obvykle kovové nádoby, větší a menší, navzájem zapaštěné do sebe souměrně podle svislé osy. Pod větší nádobou se topilo a byla naplněna vodou, do menší nádoby se vkládal vosk. Můžeme říci, že šlo v podstatě o nádobu s dvojitým pláštěm, kdy horká voda, napuštěná mezi vnitřní a vnější stěnou, rozehrívala vosk ve vnitřní nádobě a následně se udržovala v dostatečně teplém stavu tak dlouho, aby vosk umístěný ve vnitřním obalu byl po dobu, kdy se s ním pracovalo, dostatečně měkký, resp. tekutý podle potřeb práce. Princip tavení vosku nebo jeho udržování v tekutém stavu po potřebnou dobu ve dvou do sebe navzájem zapaštěných nádobách (dobová literatura pracuje s termínem duplikátor) nacházel v dílně využití v rámci hned několika výrobních postupů. Pro práci bylo velkou výhodou, když se vosk rozehríval při co nejnižší teplotě, neboť se tak získal materiál vyšší estetické hodnoty.

Vnější nádoba obsahující vodu se zahřívala různými způsoby. V nejstarších obdobích bylo pod vnější nádobou topeniště, kde se spalovalo dřevo nebo dřevěné uhlí. V některých provozovnách se k ohřevu používala také pára, která se vpouštěla do volného prostoru mezi nádobami. Od počátku 19. století se pod velké vnější kotle umísťovaly plynové hořáky

Nezanedbatelnou roli hrál i druh materiálu, ze kterého byla vyrobena vnitřní nádoba, v níž se vosk rozpouštěl. Bylo známo, že například železo barví vosk do odstínů červené, měď zelené, podobně také pozinkovaný plech. Vhodnými k tavení vosku proto byly nádoby vyrobené z nerezavějící oceli, hliníku, skla nebo nádoby smaltované, přičemž smalt nesměl být nikde poškozen. K vyvařování byla nejvhodnější měkká dešťová voda, v současnosti je možné používat také vodu destilovanou.

Neméně zásadní starostí většiny voskařů bylo, mít dostatek prostoru k vybělení potřebného množství vosku. Surový včelí vosk se do voskárny dostával z široké distribuční

sítě, jejíž podoba a rozsah se odvíjely od toho, kde se dílna nacházela. Jen výjimečně se k voskaři dostal čistý vosk. Většinou voskaři vykupovali vosk nečištěný, a to ve formě např. bochníků, cihel, miskovitých disků apod. o váze několika kilogramů.

3. 1. 3. Zařízení sloužící k bělení vosku

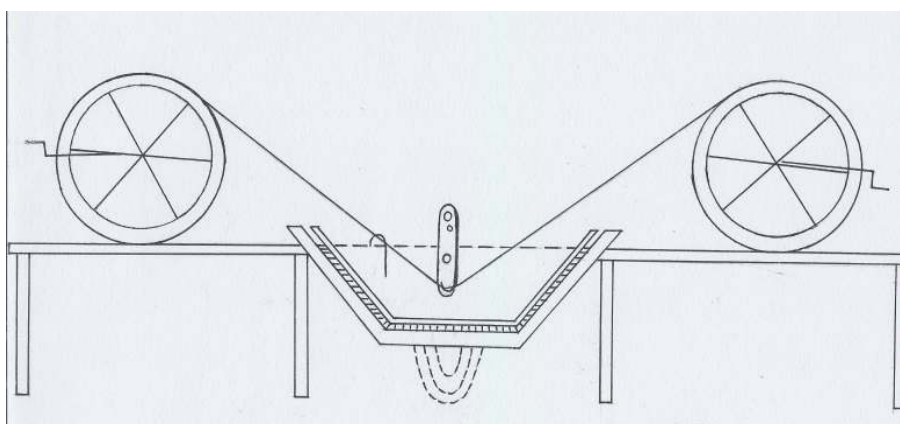
Existovaly různé způsoby, jak takto získaný vosk v různé kvalitě vyčistit a vybělit. První čištění probíhalo v podstatě bez použití nějakých zvláštních nebo speciálních zařízení. Nejstarší a nejjednodušší způsob představovalo rozpuštění vosku v nádobě s dvojitým dnem, kdy voskař naběračkou tekutý vosk nabíral a přeléval ho přes síto, kde se uchytily ty největší nečistoty. Tímto způsobem se vosk rozpouštěl ještě několikrát a nechal se protékat skrz síto, tenké plátno apod. Po vyčištění se dále upravoval tak, aby mohl být snadněji bělen. Další krok tedy představovalo použití zpravidla dřevěného otáčivého válce, který byl umístěn při okraji nádoby s chladnou vodou. Poblíž se nacházela nádoba s roztaveným voskem. Z ní se vosk pomalu naléval na válec, který se jednou svou částí mohl přímo dotýkat vodní hladiny. Válcem se otáčelo, vosk se přes něj přeléval, čímž postupně vznikaly různě široké pásy vosku, které ve studené vodě dobře tuhly. Vychladlé pásy se vystavovaly na slunce, aby se působením slunečních paprsků vybělily. V řadě středoevropských dílen se tento způsob bělení používal až do 20. století. Podle možností jednotlivých dílen bylo možné pásy jen jednoduše položit na kus plátna nebo použít nějakou speciální konstrukci.

Řadu pomůcek si voskaři byli schopni připravit a vyrobit sami, nebo si jejich zhotovení mohli objednat u některého ze specializovaných řemeslníků z blízkého okolí. Pokud vlastnil voskař jenom trochu rozlehlější pozemek, mohl bělit větší množství vosku najednou. Velmi oblíbené byly po staletí k tomu účelu používané jednoduché dřevěné rámy. Dno se vytvořilo z jemného, dobře propustného, ale přitom pevného materiálu, nejčastěji se používalo plátno. Tyto rámové konstrukce, obvykle tvaru obdélníka, nesměly být ovšem příliš hluboké.

Počínaje 19. stoletím se na trhu začaly objevovat více či méně složitá zařízení, pomůcky a sériově vyráběné nástroje, které měly voskařům usnadňovat práci. Byly to například parní bělidla vosku, tavicí zařízení využívající intenzivního působení slunečního záření a jiné další (viz kapitola Techniky práce).

3. 1. 4. Zařízení k výrobě tažených svíček

V případě výroby svíček tažením se používaly pouze menší spojené nádoby, duplikátory, které tvořily součást sice jednoduchého, ale na prostor poměrně náročného zařízení. Jeho základem byly dva velké válce, tzv. bubny, umístěné na jedné straně dílny proti sobě ve vzdálenosti několika metrů. Jedním z prvních typů těchto bubnů byly dřevěné válce na podstavcích, někdy mohly být potaženy papírem. Později se těžké dřevěné válce nahrazovaly lehčími z překližky. Výjimečně se bylo možné setkat s bubny kovovými, respektive jednalo se o kovovou kostru nesoucí buben z tenkého dřeva nebo z překližky. Středem každého z bubnů procházela zpravidla železná osa (mohla být i dřevěná) opatřená klikou. Osa byla uchycena buď do stojanu, v němž byl buben zasazen, nebo procházela přímo stěnou dílny.

Náčrtek zařízení k výrobě svíček tažením, kresba V. Velemanová

Velikost bubnů se různila, od menších s průměrem okolo 50 cm a šířkou 30 cm, častěji ovšem bývaly větší, v průměru obvykle 100 - 130 cm, široké většinou 50 - 80 cm. Každý z bubnů byl opatřen klikou, aby se jím mohlo snadno otáčet. Jejich vzdálenost od sebe navzájem byla různá, vždy záviselo na prostoru, který měl voskař ve své dílně k dispozici. Obvykle nebývaly blíže než 200 – 250 cm, doporučená průměrná vzdálenost byla okolo 600 cm. Pod bubny se nacházela dlouhá lavice, zpravidla dřevěná (tzv. cupong z německého *Zugbank* – lavice na tažení), v níž byla uprostřed umístěna mělká vanička s dvojitým dnem (na principu duplikátoru) s roztaveným voskem. Mohla být železná, měděná, pocínovaná, emailová nebo hliníková. Na okrajích vaničky v jejím středu byl upevněn železný kotouč s řadou otvorů, tzv. šajba (název odvozen od německého *scheibe* – disk, kotouč). Byla to mosazná nebo litinová kruhová deska s otvory různého průměru, každý z otvorů měl zpravidla vyrytý rozměr nebo značku. Otvory byly rozmístěny pravidelně, buď kruhovitě nebo spirálovitě, ty s nejmenším průměrem obvykle blíže ke středu.

Šajba se upevňovala pomocí šroubu na kovovou podložku (nepříliš silný pás železa), která byla zavěšena na okrajích vaničky. Podložka držela šajbu přibližně uprostřed vaničky tak, aby se právě používaný otvor nacházel co možná nejbližší roztavenému vosku. Na bubnech byl navinut knot, který nejprve procházel voskovou lázní a po namočení jedním z otvorů v šajbě.

Šajby jsou obvykle to jediné, co se nám z původního zařízení do dnešních dnů dochovalo. V řadě muzeí, která se nacházejí v místě s bývalou voskařskou produkcí, se zpravidla dochovalo hned několik exemplářů. Z nich je dobře patrné, že se vyráběly buď sériově nebo na objednávku u místních kovářů. Úroveň zpracování byla různá, od hladkých, plochých disků s úhledně vyraženými značkami označujícími pravidelně se střídající otvory, po hrubá plochá kola s několika různě velkými otvory bez označení.

Šajba, tovární výrobek, mosaz, 19. století, Hornické muzeum Příbram

3. 1. 5. Zařízení k výrobě svíček poléváním

Vraťme se však zpět k tavení vosku. K rozpouštění většího množství sloužily velké tavicí kotle, tzv. duplikátory. Obsahovaly větší množství voskové lázně. Tyto velké nádoby se používaly především při výrobě svíček poléváním. Vedle velkého kotle stála obvykle kovová, spíše výjimečně dřevěná tyč pevně uchycená do podlahy a stropu. Na ní bylo navlečeno kolo o průměru zpravidla 1 m, kterým se po tyči posouvalo směrem dolů i nahoru podle potřeby (zastrčením kolíku do některého z otvorů ve sloupu). Po obvodu bylo kolo opatřeno množstvím háčků, na které se zavěšovaly knoty. Znamé jsou také stojany, kde na sloupu bylo horizontálně umístěné kovové rameno a na každém jeho konci bylo zavěšeno kolo výše uvedeného průměru, s háčky po obvodu. Koly bylo možno po obvodu otáčet, stejně tak jako posunovat rameno po tyči nahoru nebo dolů.

Aby měl voskař zajištěn pohodlný přístup jak ke kotli, tak především ke kolu s háčky, používala se v některých dílnách během polévání tzv. kazatelna, dřevěný stojan s nastavitelnou podlahou, na němž voskař při práci stál. Vzhledem k možnosti nastavení různé

výšky podlahy stojanu mohl voskař lít i poměrně velké svíce, zejména paškály a svíce votivní, které často přesahovaly výšku 1 m, nezřídka i více.

Výroba svíček poléváním, kresba V. Velemanová

Mezi další důležité pomůcky spojené s výrobou svíček poléváním patřily vanička s naběračkou. Vaničky měly různé rozměry a zpravidla se na jejich výrobu používal pocínovaný plech. Měly rozšířený okraj a byly opatřeny dvěma uchy. Mohly se používat také při tažení svíček pro voskovou lázeň, kterou procházel vznikající voskový drát. Naběračky bývaly různě velké a stejně jako vaničky kovové, často s dřevěnou rukojetí. Do některých se vešly až 2 kg tekutého vosku. Někdy tyto naběračky spíše připomínaly menší hrnce s hubičkou a jedním dřevěným drždlem, někdy se jim říkalo „voskařské lžíce“. Základním požadavkem bylo, aby naběračka měla právě onu zmiňovanou hubičku, která usnadňovala polévání knotů nebo nalévání roztaveného vosku do forem.

3. 1. 6. Pomůcky k výrobě svíček namáčením

K velmi starým způsobům výroby svíček patřilo také namáčení. Nebyl příliš náročný na výběr pracovních pomůcek. Voskař potřeboval především nádobu na principu duplikátoru. Pokud nepoužil velký kotel, který se v dílně využíval rovněž při výrobě svíček poléváním, volil nádobu úzkou a hlubokou, aby nemusel rozehtívat více materiálu, než bylo nutně zapotřebí. Knoty měl navlečený na delší úzké tyči, která byla dřevěná, výjimečně se používaly i kovové pruty.

3. 1. 7. Formy na lití svíček a obětín

Dalším způsobem výroby svíček bylo jejich lití do forem. Zpravidla se využívaly formy kovové, sádrové a dřevěné, ale také skleněné. V současné době jsou oblíbené formy lukoprenové. Uvnitř bývaly hladké nebo s dekorem, zpravidla měly jednoduchý válcový nebo jehlanovitý tvar. Sádrové formy si voskař vyráběl většinou sám, a to poměrně jednoduchým způsobem: do sádry odléval trojrozměrné předměty požadovaného tvaru. Někteří voskaři měli dřevěné modely, které pro ně zhotovovali řezbáři právě pro potřeby samostatné výroby sádrových forem. Vedle dřevěných obětních figurek známe také dřevěné modely svíček, sloužící k přípravě sádrových forem používaných k lití svíček na lustry.

Dřevěné a sádrové formy sloužily rovněž k lití obětín. Historicky starší jsou formy dřevěné, ale bývalo zvykem, že se v dílně současně používaly formy z obou materiálů. Dřevěné formy si voskař zpravidla nechával vyrobit na zakázku u truhláře, nebo přímo řezbáře, jindy jsme svědky toho, že schopný voskař si některé formy vyřezal sám. Jen výjimečně ovšem dosahuje taková forma běžného standardu (řezba je po řemeslné stránce nepřilíš kvalitní a předmět zobrazuje velmi zjednodušeně a naivně), i když je nutné zdůraznit, že také mezi voskaři se našel zdatný řezbář. Pro některé oblasti bylo ve starších obdobích charakteristické, že tamější voskařské dílny po určitou dobu najímaly a zaměstnávaly vandrující řezbáře, specialisty na výrobu dvoudílných dřevěných forem na obětiny či svíčky nebo jednodílné formy na voskové reliéfy či pernikářské formy. Vyřezat formu vyžadovalo opravdovou zručnost a představitost. Formy měly čtvercový, častěji však obdélníkový tvar a byly dvoudílné, obě části se na sebe nasazovaly pomocí tzv. vodících trnů. Jeden díl formy měl v rozích zaraženy kovové trny, kterým na druhém díle odpovídaly tenké, hluboké zářezy, do kterých trny snadno nasedaly. Po rozevření se uvnitř formy nacházejí dvě poloviny negativně vyřezaného reliéfu (na každé části formy vždy jedna část reliéfu), jehož pozitivní podobu pak měla trojrozměrná obětina. Dřevěné formy byly velmi praktické, protože reliéfy na nich si zachovávaly ostré obrysy poměrně dlouhou dobu, rozhodně výrazně delší než formy sádrové. Časem se sice také mírně vyhladily, ale pokud forma nepopraskala tak, aby se poškodil sám reliéf, bylo jí možné používat několikanásobně delší dobu než formu sádrovou. Formy se zhotovovaly z tvrdého dřeva, protože během používání byly opravdu velmi zatěžovány. Obvykle se vyráběly z hruškového dřeva, ale známy jsou také formy z jabloně, švestky nebo zimostrázu. Pro zajímavost můžeme říci, ve sbírkách evropských, zejména německých a rakouských muzeí, jsou běžně k vidění dochované dřevěné voskařské formy na obětiny ze 16. a 17. století v takovém stavu, že by bylo možno je stále ještě použít.

Sádrové formy byly rovněž většinou obdélníkové, některé z nich poměrně velké. Někdy totiž voskař jakoby „šetřil místem“ a umístil na formu např. čtyři stejné reliéfy, takže nalitím jediné formy vyrobil hned čtyři odlitky najednou. Sádrové formy se v dílně rychle ničily. Na vině nebyla ani tak křehkost použitého materiálu jako spíš fakt, že častým naléváním horkého vosku a následným namáčením v chladné vodě se obrysy reliéfu velmi rychle ohladily. Po zhruba čtyřicátém až sedmdesátém použití formy se reliéf ohladil natolik, že voskař musel pomalu začít přemýšlet nad odlitím nové formy, chtěl-li, aby výsledná obětina měla alespoň trochu zřetelnější kresbu.⁴ Podle dochovaných historických sádrových forem ovšem lze usuzovat, že nebyly vyráběny pouze ze sádry, nýbrž ze směsi, obsahující vedle sádry jako hlavního materiálu ještě další příměsi.

Jestliže se zaměříme na motivy forem, pak v případě výroby voskových obětin jednoznačně převažují motivy figurální. Velmi oblíbenými byla především mimina v zavinovačce, malé děti, ženy a v neposlední řadě jednotlivé části lidského těla, vybrané vnitřní orgány nevyjímaje (podrobně viz kapitola věnovaná obětinám).

3. 1. 7. Stůl

Nezastupitelné, vpravdě výsadní místo v dílně měl samozřejmě pracovní stůl. Zvláštností voskařského stolu bylo, že poměrně velkou část jeho pracovní plochy zabírala hladká deska z mramoru. Její nezbytnost souvisela s potřebou hladkého válení svíček, ale s dalšími pracovními postupy, především při výrobě voskových ozdob. Vhodnost uvedeného materiálu tkvěla v jeho vlastnostech, byl absolutně hladký, rovný a relativně chladný.

3. 2. Nástroje používané ke zdobení

Svíčky a voskové polotovary bylo možné zdobit krátce po zhotovení, tedy ještě za tepla. Ke štípání se používaly kovové kleště s tupými čelistmi.

Ozdobné pásy se tvořily také přejížděním kovovým kolečkem, které mělo po celém svém okraji vyrytý zdobný, zpravidla rostlinný, motiv (např. kombinace kvítků a lístků). Obvykle bylo upevněno v kovovém nebo dřevěném držátku. Podobné pásy se daly vytvářet také postupným tisknutím tzv. kolébky nebo za použití tzv. hřebenu. Šlo o formy z tenké dřevěné destičky, jejíž spodní část byla zaoblena do tvaru kolébky. Kolébka, široká několik milimetrů, byla upravena do tvaru zubořezu, nebo nesla nějaký jiný, rostlinný nebo geometrický motiv.

⁴ Praktická zkušenost A. Čákové – voskařská dílna, Studio lidových řemesel Příbram; porovnání kvality jednotlivých sádrových forem ve sbírkách Hornického muzea Příbram.

Voskařské kleště používané ke zdobení „štípáním“, Wallfahrtsmuseum Neukirchen beim Heiligen Blut

Zdobítko na svíce, mosazné kolečko má po obvodu rytý geometrický vzor, dřevo, mosaz, polovina 19. století, Hornické muzeum Příbram

Dalším nezbytným a početně dochovaným artefaktem z voskařských dílen jsou kovová razidla. Sloužila k vykrajování ozdob z tenkých barevných voskových plátek. Ozdoby se používaly na celou řadu výrobků opouštějících voskařskou dílnu. Razidla se skládala ze dvou částí, z dřevěné rukojeti a vlastního mosazného razidla, obvykle se jednalo o sériové tovární výrobky. Mosazné razidlo s negativním plastickým vzorem bylo nasazeno v dřevěném držátku, zpravidla soustruženém. Nejčastějšími motivy na razidlech byly motivy rostlinné, především nejrůznější druhy květů a lístků.

Voskové ozdoby si voskař vyráběl také za pomoci dalšího druhu dřevěných forem. Jednalo se o jednostranné, méně často dvoustranné lipové špalíky (některé s kůrou po obvodu) nebo hranoly o mocnosti několika centimetrů, na jejichž vrchní straně byly negativně vydlabány drobné vzory. Opět se jednalo o motivy především rostlinné a náboženské. Velikost jednotlivých negativních řezů se různila, od drobných kvítků o velikosti 1 cm po zobrazení ukřižovaného Krista či Beránka, které mohly mít na výšku či po délce okolo 7 cm.

Raznice s rostlinnými motivy, dřevo, mosaz, 2. polovina 19. století, Hornické muzeum Příbram

Dřevěné formy na voskové ozdoby, tzv. špalíky, lípa, přelom 19. a 20. století, Hornické muzeum Příbram

3. 3. Ostatní pomůcky

Z dřevěných forem, nebo v případě potřeby také z raznic, se vosk vyjímal pomocí vypichováku. Byl to velmi jednoduše, obvykle doma zhotovený nástroj. Tvořil jej v podstatě jen ostrý kovový bodec uchycený do dřevěného držátka.

Několik zvláštních dřevěných nástrojů se používalo v rámci konečných úprav svíček. Předně to byla hladítka. Hladítka představovalo hladké prkénko o šířce cca 5 – 8 cm a délce asi 30 cm. V průřezu mělo tvar nesouměrné kapky. Právě jeho částečně zkosený tvar umožňoval voskaři snadnější vyhlazení vrchní části svíce, z níž vykukoval knot.

V dřívějších obdobích bylo víceméně pravidlem, že většina svící bývala během hoření pevně uchycena, a to buď ve svícnu, v lustru apod. Z tohoto důvodu se do spodní části svíce za tepla vytlačil otvor pro její následné snadnější uchycení. K tomu účelu se používalo do

tvaru tenkého kužele upravené dřevo s mírně zakulacenou špičkou. Různým výškám a mocnosti svíci odpovídaly různě dlouhé a objemné jehlany.

Pomůcka k vytlačení otvoru do spodní části svíce pro snadnější uchycení ve svícnu, dřevo, přelom 19. a 20. století, Hornické muzeum Příbram

Pokud nebyly svíčky baleny podle váhy, (tj. např. „šestky“ – 6 ks svíček do kilogramu, „dvanáctky“ – 12 ks do kilogramu apod.), bylo možné je skladovat zavěšené za knoty na dlouhých tenkých dřevěných tyčích, tzv. špičkách. Špičky mohl voskař používat také při výrobě svíček namáčením, kdy měl na jedné nebo dvou špičkách zavěšený určitý počet knotů.

Tak jako v každé jiné dílně, ani v té voskařské nemohly chybět nože. Není prokazatelně doloženo, že by voskaři používali nějaké zvláštní tvary nebo velikosti nožů, které by byly zhotovovány výhradně pro potřeby jejich řemesla. Jednou z mála zvláštností byl poměrně dlouhý rovný nůž, kterým bylo možné seříznout na požadovanou délku hned několik svíci najednou. Nebo voskařské nože ze dřeva, kterými se svíčky seřezávaly při konečných úpravách.

Součástí každé dílny byly natahováky, dřevěné tyče, na které se navěšovaly hotové svíce. Provoz dílny se neobešel především bez kovových závěsných vah, na nichž se převažoval materiál, svíčky během výroby nebo sloužily k vážení zboží v krámku. Vah bylo ve voskárně několik.

Jak bylo několikrát řečeno, záleželo i v tomto případě na zažitě praxi jednoho každého voskaře. Od toho se odvíjela kvalita, rozmanitost a počet používaných nástrojů v jednotlivých dílnách.

4. TECHNIKY PRÁCE

Výrobních technik voskaři nepoužívali ve své dílně mnoho. Za pomoci několika, do jisté míry vzájemně si podobných, pracovních postupů dokázali vytvořit poměrně pestrou škálu předmětů vhodných k použití jak ve všední den, tak ve svátek. I když nesmíme opomíjet vliv tradičních vzorů, je zřejmé, že voskařův tvůrčí přístup k práci, nápaditost a originalita pomáhaly spoluvytvářet mnohdy velmi reprezentativní výrobky.

Celkem můžeme rozlišit pět základních voskařských technik - tažení, namáčení (potápění), polévání, válení a lití do forem. Tažení, namáčení, polévání a válení jsou techniky, které se používaly k výrobě svíček, jsou doloženy již od středověku. Například tažení představuje jednu z nejdéle používaných technik ve voskařské dílně, její princip se od středověku téměř nezměnil až do 2. poloviny 20. století. Je velmi zajímavé porovnávat voskaře při výrobě svící tažením či poléváním na rytinách ze 17. století s voskařem zachyceným při stejné práci na fotografii ze 40. let 20. století. Zdá se, jako by se změnilo jen prostředí, ale způsob práce zůstává stejný.

Lití do forem se uplatňovalo především při výrobě votivních předmětů, konkrétně voskových obětí, upomínkových předmětů, reliéfů, medailonů, plastik nebo jejich částí a v menší míře také svící.

Dalšími technikami používanými k výrobě specifického druhu svící, upomínkových předmětů a plastik, bylo splétání a skládání. Poměrně často se splétání a skládání kombinovalo spolu s litím do forem, čímž vznikaly výrobně, umělecky, ale v konečném efektu pro zákazníka také finančně náročnější plastiky (náboženské výjevy, betlémy, jesle).

Techniky zdobení používané v rámci voskařské dílny byly rovněž nepříliš početné. Za tepla se provádělo štípání a zdobení pomocí hřebenů či dalších specializovaných zdobítek. Velmi oblíbené byly drobné trojrozměrné voskové ozdobičky s převažujícími rostlinnými motivy, stejně tak jako v mladším období prosté papírové obtisky rovněž s motivy rostlinnými, zejména však náboženskými. Trojrozměrné ozdůbky si voskař zhotovoval ve své dílně sám, papírové obrázky, obtisky a například také knoty zpravidla nakupoval u specializovaných výrobců.

V českých zemích se s voskovými výrobky zhotovenými z volné ruky příliš často nesetkáváme. Také v jiných střeoevropských zemích se podobné artefakty dochovaly jen výjimečně. Tato skutečnost je s největší pravděpodobností ovlivněna

dvěma faktory. Tím prvním je skutečnost, že voskové předměty obecně podléhaly snadněji destrukci, a nebo byly bezezbytku „zuzitkovány“, tedy znovu použity pro výrobu. Za druhé zde musíme zmínit fakt, že například votivní předměty vystavené po určitou dobu na místě kultu byly později roztaveny a takto získaný vosk znovu zpracován. Jen pro zajímavost, například na Kypru byly vlastnoručně uhnětené voskové obětiny doloženy ještě v 80. letech 20. století.¹ Voskaři v českých zemích svíčky nebo obětiny z volné ruky na prodej obvykle netvořili.

V této kapitole se budeme podrobněji věnovat zejména takovým technikám práce, které používal voskař ve své dílně a které je možné i dnes v běžných podmínkách celkem odpovídajícím způsobem napodobit. Výroba portrétních medailonů, anatomických modelů, votivních figur v životní velikosti či bosování z hlediska technik práce necháváme stranou, respektive zmíníme je pouze okrajově. V jejich případě jde o výrobky, které řemeslník ve své dílně obvykle nezhotovoval a pracovní postupy, jimiž se obvykle nezabýval. Zaměřovali se na ně již specializovaní tvůrci nebo dokonce dílny, velmi často také umělci (viz kap. věnovaná voskařským výrobkům).

4. 1. Úpravy vosku, přípravné práce

Před zahájením vlastní práce s voskem byla nutná a důležitá jeho úprava. Bylo zapotřebí jej vyčistit a vybělit, popřípadě obarvit. Když byl vosk zbaven nečistot a alespoň částečně vybělen rozděloval se podle toho, co z něj mělo být vyrobeno. Vosk na kostelní svíce musel být co nejlépejší, na obyčejné svíčky stačil vosk žlutý, na nejlevnější obětiny bylo možné použít pouze vyčištěný, ale nebělený vosk. Na různé výrobky se používal různě barevný a tvarovaný materiál, oblíbené byly například dražší obětiny z červeného vosku nebo výrobky zhotovené skládáním z tenkých voskových plátků.

4. 1. 1. Zpracování a čištění vosku

Pokud se vosk do dílny nedostal již zpracovaný v bochnících nebo cihlách, bylo jej možné z plástů získat několika způsoby. Nejdéle používaným je vyvážení v horké vodě, o něco mladším například vycezování parou. Používá se rovněž působení suchého tepla, filtrování za horka, lisování nebo extrakce pomocí chemických činidel.

¹ Podrobněji např. Angeletti, Ch., *Geformtes Wachs ...*, München 1980, s. 141, také Pfistermeister, U., *Wachs. Volkskunst und Brauch.*, Nürnberg 1982, s. 149

Tavení vosku suchou cestou je jedním ze starších způsobů. Pro ilustraci lze uvést poměrně jednoduché, ale účinné a na provoz ekonomicky nenáročné zařízení rozpouštějící vosk, jehož konstruktérem byl německý farář Ludwig Jena.² Šlo o dřevěnou skříň, uvnitř které se na zadní stěně nacházela břidlicová deska. Čelní stěna skříňky (naproti břidlicové desce) byla uzavřena prosklenými dvířky s dvojitým sklem a utěsněna plstí. Na ohřátou desku se ukládaly přímo voštiny nebo kusy vosku. Skříň se uzavřela a mírně našikmená se vertikálně vystavovala slunečním paprskům. Tající vosk protékal skrze síto uchycené pod deskou do plechové vany uložené na dně skříně. Takto získaný materiál měl sice velmi dobrou kvalitu, ale nevýhodou této techniky byla nízká výtěžnost vosku.

Filtrace vodou představuje v podstatě první a základní čištění, kdy se vosk rozpustí a procezuje skrz plátno apod.. Zbavuje se drobných živočišných a rostlinných zbytků, usazenin a jemných nečistot. Za použití vhodné nádoby (horký vosk nesmí přijít do styku s mědí, železem nebo pozinkovaným plechem) a vody (nejvhodnější je měkká dešťová voda nebo voda destilovaná) se plásty rozvářejí tak dlouho, než vznikne řídká kaše, která se procezuje skrz jemnou látku. Vycezený vosk se shromažďuje v nádobě s teplou vodou, kde postupně utvoří koláč, který se nechá odstát. Na jeho spodní části se usadí nečistoty apod., které lze později snadno odejmout (například odříznout nožem). Výtěžnost vosku je v tomto případě okolo 60 – 80%.³

Parní filtrování se provádělo (a provádí) ve speciálních pařácích. Pařák je nádoba s dvojitými stěnami, mezi kterými je napuštěná voda. Uvnitř je vložen koš obsahující materiál. Pára z vody mezi stěnami vosk rozpouští a ten vytéká otvorem ve spodní části pařáku.

4. 1. 2. Bělení na slunci

Bělením vosku na slunci bylo nejčastěji používanou metodou. Před tím, než byl vosk vystaven působení slunečního záření, upravoval se zpravidla do podoby tenkých pásů (tzv. kalounění nebo pentlení). Pásky vznikaly tak, že se surový roztavený vosk v pramíncích lil přes dřevěný bubínek nebo váleček zpola ponořený do nádoby s vodou. Pomalým otáčením bubínku během polévání se pramínky vosku ochlazovaly a tuhly do tvaru úzkých, dlouhých pásů. Ty pak byly vystavovány na slunné místo.

Podle toho, jak velký prostor měl voskař v rámci své dílny k dispozici, mohl se v jejím areálu nacházet samostatný objekt určený k bělení vosku, tzv. bělidlo. To

² Kol., Geförmtes Wachs, Ausstellung 1980/81, Basel 1980, s. 12

³ Podrobněji Veselý, V. a kol., Včelařství, Praha 1985; osobní zkušenost včelař J. Kala, Rožmitál p. Tř.

představovalo poměrně rozlehlé volné prostranství, kde byly rozloženy rámy potažené plátnem, které dobře propouštělo jak vzduch, tak slunce. Na ně se položily buď celé voskové pásy, nebo tzv. voskový květ (také zrno), tj. na drobné kousky rozdrcený vosk. Pásy se musely i několikrát denně obracet, voskový květ kypřit, při vyšších denních teplotách se vosk kropil vodou. Nedaleko bělidla se většinou nacházel speciální přístřešek, kam se rámy s voskem ukládaly v případě nepříznivého počasí. Zpravidla se ovšem ukládaly na půdu kůlny nebo domu, záleželo na možnostech té které dílny, jak velký pozemek k ní náležel.

Během bělení na slunci se vosk několikrát znovu přetavoval, tzn. rozpustil a přefiltroval. Zpravidla se tak dělo jednou týdně, poté se znovu vracel na bělidlo. Tak bylo možné získat vosk co nejčistší. Způsob bělení s týdenním přetavováním, zvláštním prostorem určeným na bělidlo a přístřeškem na rámy se však týkal spíše větších voskařských podniků nebo voskáren například v německy mluvících oblastech. Drobní voskaři v Čechách, pracující sami jen za pomoci rodinných příslušníků nebo 1 – 2 tovaryšů či dělníků, bělili vosk po prvním přetavení většinou už jen na slunci a více ho nepřetavovali. Celý proces bělení mohl trvat od 3 do 7 týdnů. Po vybělení se vosk lil do tvaru bochníků, cihel nebo plochých disků, které se ukládaly zpět na bělidlo, do skladu a nebo přímo do obchodu.

Jak je z výše uvedeného patrné, šlo o poměrně zdlouhavý způsob čištění kladoucí jisté nároky zejména na prostor. Přesto bylo bělení na slunci nejběžnější metodou čištění vosku až do poloviny 20. století. Svou roli zde hrál jistě i fakt, že se jednalo o metodu nejlevnější.

Bělením se ovšem fyzikální a chemické vlastnosti vosku lehce pozměnily, což se projevilo tím, že se stával křehčím než vosk surový. Jelikož křehkost nebyla žádoucí, přidávalo se do vosku před bělením 3-5% loje. Stoprocentně čistý ovšem vosk býval jen výjimečně. Navíc pravý včelí vosk byl záležitostí poměrně drahou, proto do něj voskaři a jiní zpracovatelé (voštináři, svícníci) téměř ve všech historických obdobích přidávali nejrůznější přísady, aby ušetřili. Do čistého vosku přimíchávali jiné levnější druhy vosků, tuky, pryskyřici nebo některé nerostné látky. Je logické, že se tak zpravidla dělo na úkor kvality prodávaného zboží. Svíce se silnou příměsí loje nebo jiných tuků rychle hořely, během hoření silně kouřily a byly nepříjemně cítit. Podobně také voskové obětiny vyrobené z nekvalitního materiálu, byly křehké a často se lámaly. Z dobových svědectví známe mnohé nářky nad kvalitou voskařského zboží.

4. 1. 3. Chemické prostředky

Chemickou cestou se vosk čistil například přimísením určitého množství oxidujících prostředků jako manganistanu draselného, dvojhromanu draselného, chlorečnanu draselného, peroxidu vodíku, kyseliny sírové aj.

4. 1. 4. Barvení

Vosk bylo možné barvit několika způsoby. Zpočátku se používaly příměsi na přírodní bázi, později se vosk barvil např. nejrůznějšími chemickými prostředky a také speciálními barvami určenými přímo pro použití ve voskařské dílně. Tyto speciální barvy byly poměrně drahé a čeští voskaři byli většinou odkázáni na jejich dovoz z německy mluvících oblastí. Proto si často pomáhali tak, že do voskové lázně přimíchávali běžně dostupné a levnější olejové barvy. Během 19. století a dále až do poloviny 20. století voskaři s oblibou používali také barvy anilinové.⁴ Výhodou anilinových barev bylo, že k obarvení určitého množství vosku stačilo minimum barvy, a přesto byl výsledný odstín velmi jasný a výrazný. K barvení nebyly vhodné minerální barvy, jelikož jimi obarvené svíčky špatně hořely a během hoření z nich unikaly jedovaté zplodiny. V továrních provozech se proto používaly například barvy dehtové, i když barevná stálost takto obarvených svíček nebyla vysoká.

Z obarvené voskové směsi bylo možné zhotovovat celé svíčky nebo obětiny. Barvily se především vánoční a narozeninové svíčky, a nebo svíčky určené především pro dekorační účely. Bylo zvykem vyrobit svíci z nebarveného vosku a teprve na poslední dvě vrstvy použít vosk obarvený. Tento způsob se používal při výrobě svíček tažením, namáčením a polévání. Při namáčení se do barevné směsi mohla svíce ponořit celá nebo jen její část. Závěrem je třeba zdůraznit, že barvení mělo vliv na kvalitu hoření svíčky, nebarvené svíce vždy hořely lépe.

4. 2. Materiál používaný ve voskařské dílně - včelí vosk a další vybrané suroviny

Historičtí voskaři pracovali v podstatě se třemi základními materiály, pokud pomineme výrobu prostých svíci z loje. Voskaři zpracovávali do 19. století především včelí vosk, v průběhu 19. století k této základní surovině přibyl stearin a parafin. Navíc se používala také celá řada dalších vosků, živočišných, rostlinných a minerálních, které se zejména v rámci tovární výroby svíček hojně využívaly jako příměsi do stearinu a

⁴ Vzpomínky Anny Čížkové, zprostředkovaný rozhovor březen – duben 1998, únor – březen 2001

parafinu, pro zlepšení jejich některých vlastností. Výjimečně se z nich zhotovovaly speciální svíce. Příkladem může být třeba vosk vorvaní, z něhož se kolem poloviny 19. století vyráběly tehdy velmi oblíbené svíce tzv. krystalické (název podle jejich zvláštní struktury). Krom netradičního vzhledu pro ně byla typická velká svítivost a fakt, že při hoření nezapáchaly. V současné době je nabídka svíčkařského materiálu rozšířena o širokou škálu vosků umělých a pro zájemce o netradiční svíčky jsou nabízeny také dnes poměrně populární různobarevné gely. Vedle samotných vosků a gelů jsou pro výrobu svíček důležité samozřejmě knoty. Na správném výběru knotu pro jednotlivé druhy a velikosti svíček v podstatě závisí výsledek celého procesu výroby. Zvolíme-li nevhodný knot, projeví se to na způsobu hoření a na svítivosti svíčky. Ve stručnosti si představme několik vybraných druhů vosků a jejich vlastnosti.

Včelí vosk

Včelí vosk vzniká činností voskových žláz, které mají včely dělnice párově vyvinuty na třetím a šestém článku zadečku. Využívají ho ke stavbě plástů, do kterých ukládají med.

Vosk z plodových plástů má nejrůznější barvu a kvalitu, které jsou ovlivněny, stejně tak jako jeho typická vůně a chuť, podnebím, druhem pastvy včel a stupněm šlechtění včelstva. Nejčastějšími barevnými odstíny vosku jsou od čistě bílého přes nažloutlý až po jasně žlutý, ale také oranžový, hnědý, tmavohnědý a dokonce i černý. Pravý včelí vosk má bezvýraznou chuť, lehce voní medem a je celkem křehký, mastný, ale ne lesklý. Je lehce tvárný, nelepí se ani neláme a lze jej snadno hníst prsty.

Z chemického hlediska je směsí různých látek. Mezi těmi významnějšími lze jmenovat kyselinu neocerotovou a myricylesther kyseliny palmitové. Po zahřátí vosk taje a vytváří žlutou kapalinu, která velmi rychle tuhne. Taje při 62 – 65°C (žlutý vosk, bělený vosk taje v rozmezí mezi 60 – 70 °C) a tuhne při teplotě jen o několik nižší než je bod jeho tání, tedy kolem 60 – 63°C. Včelí vosk je tvárný již při 30°C a je lehčí než voda.

Parafin se získává při zpracování ropy. Svíčky vyrobené z parafinu mají velkou svítivost a jsou oproti svícím z jiných druhů vosků velmi levné. Jejich nevýhodou je, že jsou průhledné, což nepůsobí příliš esteticky, a měkké.

Stearin je produkt vyráběný z palmového oleje. Při výrobě svíček se používá zejména jako přísada do včelího vosku nebo parafinu. Jeho nejvýznamnější vlastnost spočívá ve schopnosti zabraňovat odkapávání voskové směsi.

Cerezin je směsí přírodních nebo z ropy získaných uhlovodíků, která má svými vlastnostmi k pravému včelímu vosku asi nejbližší. Je vhodný k výrobě svící namáčením, poléváním a tažením. Jelikož se poměrně silně lepí, není příliš vhodný pro odlévání do forem.

Knot

Základními požadavky na vlastnosti knotu jsou schopnost sání a dobré hoření. Knot bylo potřeba volit podle tloušťky vyráběné svíce dostatečně silný. Svíčka s příliš silným knotem nepříjemně kouřila a naopak, tenký knot ve svíčce rychle odhořival, plamen byl malý a svíčka málo svítila. Sílu knotu bylo potřeba volit také s ohledem na použitý materiál. Pro lojové svíčky byl vhodnější knot silný, pro stearin o něco tenčí, nejtenčí knoty se používaly na parafinové svíčky.

V nejstarších obdobích se knoty vyráběly z přírodních vláken, později se objevily knoty textilní. Vhodným materiálem pro výrobu pletených a kroucených knotů byla bavlna. Pletené knoty měly tvar copu a používaly se na všechny druhy svící. Kroucené knoty mají jednotlivá vlákna relativně volná a téměř rovnoběžná a používaly se spíše jen pro svíce ze včelího vosku.

Knoty voskaři nakupovali od specializovaných výrobců. Od 19. století se na trhu objevují knoty pletené, buď s impregnací nebo bez, takže voskaři si mohli knoty upravovat podle vlastní potřeby. V továrnách na výrobu svíček byla častými zvláštní oddělení pro výrobu knotů, ale nebylo pravidlem, že by si továrny vyráběly knoty nutně jen ve vlastní režii.

4. 3. Výrobní techniky

Jelikož základní sortiment voskařské dílny představovaly především nejrůznější druhy svící, existovala řada způsobů jejich výroby. Jak již bylo řečeno, tažení, polévání, namáčení, válení a lití do forem lze považovat za základní techniky při práci s voskem. Například právě tažení dalo voskařům v německy mluvících oblastech jejich jméno (*Wachszieher* – voskaři, *wachs* – vosk, *ziehen* – táhnout). Obecně lze říci, že teplota roztaveného vosku byla při většině výrobních technik jen o málo vyšší než je stupeň jeho tuhnutí, tj. kolem 60 – 63°C.

4. 3. 1. Tažení

Tažení představovalo jeden z nejstarších způsobů výroby svící kostelních, oltářních a obětních, dále také svíček spojených s vybranými náboženskými úkony jako

například svíček křestních, svíček určených k prvnímu svatému přijímání, svatebních svící apod. Byl to ovšem rovněž oblíbený způsob zhotovování tenkých vánočních a narozeninových svíček, běžných svící pro domácnost nebo silných svící náhrobních. Tenký voskový drát se používal také ke splétání sloupků a židovských abdaulí.

K výrobě svící tažením sloužilo poměrně velké zařízení, které po staletí představovalo typický inventář téměř každé voskařské dílny, tzv. bubny. Princip tažení spočíval v protahování knotu voskovou lázní a poté skrz železný terč, tzv. šajbu. Na začátku tažení byl knot protahován skrz nejmenší otvor, postupně, jak se na něj nabalovala silnější a silnější vosková vrstva, protahoval se většími otvory podle toho, jakou tloušťku měla mít výsledná svíce.⁵ Během tažení se musel kovový terč nahřívat horkým železem, aby se vznikající tzv. voskový drát nelámал. Bylo výhodou, pokud v dílně bylo během tažení chladno, vosk při práci dobře tuhl. Z tohoto důvodu se tažení odehrávalo především v chladnějších obdobích roku. Pokud bylo nutné táhnout svíce i v létě, byla práce znatelně obtížnější a zdlouhavější. Největší výhodou této pracovní techniky bylo, že voskový drát byl vždy stejně silný a hladký. Z hotového drátu bylo možné nařezat stejně velké svíce, které se na jednom konci upravily do špičky.

Asi nejdůležitějším, ale zároveň nejobtížnějším úkolem voskaře bylo udržovat během celého procesu tažení stejnou teplotu vosku ve vaničce. Pokud by teplota byla příliš vysoká, lepila by se jednotlivá vlákna voskového drátu na bubnu k sobě, naopak, nízká teplota by způsobovala drobení drátu. Jako u většiny ostatních technik byla ideální teplota mírně vyšší než je teplota, při níž už vosk tuhne.

Jednotlivé kusy nařezaného drátu voskař ponořil do teplé vody, aby neztuhly a mohl je dále zpracovávat. Postupně je vyndával na pracovní stůl opatřený mramorovou deskou. Desku navlhčil a svíčky „válel“, buď jen jednoduše pažemi, resp. svým předloktím, nebo speciálními hladítky. Během válení voskař tlačil hladítkem v lehce skloněné poloze na horní konec svíčky tak dlouho, dokud z ní nevykoukl knot, který voskař částečně odhalil.

Na studené mramorové desce svíčky postupně vychladly. Pokud nebyl vosk používaný při tažení dostatečně čistý, nebo byl-li v kombinaci se včelím voskem používán parafin nebo stearin, polévaly se hotové svíce ještě tenkou vrstvou čistého roztaveného včelího vosku. Svíčka na pohled vypadala pěkně, příjemně voněla a hlavně dobře hořela. Nakonec se do spodní části svíčky bodcem vytvořil malý otvor, který

⁵ Například k výrobě tenkých sloupků nebo dětských svíček stačilo knot protáhnout voskovou lázní z jednoho bubnu na druhý 2 – 3 krát.

usnadňoval nasazení svíčky do svícnu. Často byly svíčky dále zdobený a obvykle se, zejména v případě větších dílen, opatřily pečeti či značkou výrobce.

Tažení bylo jedinou z voskařských technik, které byly schopny soupeřit se strojovou výrobou svící. Uvádí se, že zručný dělník vyrobil tímto způsobem za 1 pracovní den asi 120 kg silných svící, což zhruba odpovídalo výkonu 1 odlévacího stroje na svíčky.⁶ Jelikož k tažení se díky malé lepivosti a vysoké tažnosti hodil především včelí vosk (ale i ceresin, jen výjimečně také vybrané druhy parafínu), patřila tato technika ve voskařské dílně k těm nejdéle používaným.

4. 3. 2. Splétání

Z tenkého voskového drátu se splétaly dva zvláštní druhy svíček, sloupky a tzv. abdaule. Drát mohl mít různou sílu, nejtencí míval v průměru jen několik milimetrů. Obvykle se užíval průměr 3 mm, ale také až 5 mm.

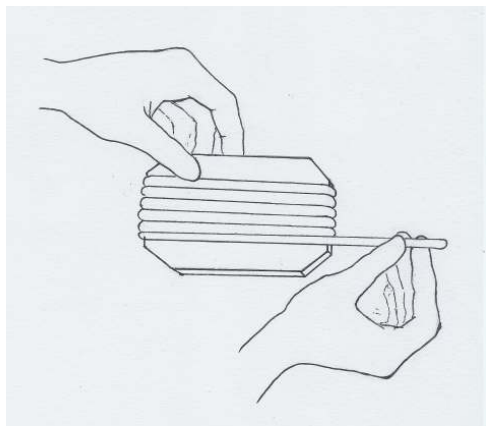
Sloupky se tvořili za použití dřevěných forem. Přesněji řečeno, nešlo o formy v pravém slova smyslu, spíše se jednalo o dřevěné, zpravidla soustružené, nástroje rozličných tvarů (válečky, ploché, oválné, klínovité destičky ze dřeva) a různé tloušťce, na něž se různými způsoby voskový drát navíjel. Tvarovadla představovaly speciální dřevěné nástroje různých tvarů a tloušťky. Oblíbená a častá byla jednoduchá tvarovadla v podobě tenkých obdélných destiček (o tloušťce cca 5 mm) se zaoblenými rohy, nebo kulovitá, oválná či klínovitá. K vinutí složitějších sloupků byla používána tvarovadla v podobě válečků, jehlanů apod. Byla rozebíratelná, složena z několika jednotlivých částí upevněných dohromady snadno snímatelným kovovým proužkem, aby bylo možné hotový sloupek z tvarovadla bez poškození sejmout. Při omotávání se drát lehce nahříval, aby byl pružný a nelámal se. Po zatuhnutí se z formy sejmul. Tak vznikaly často velmi složitě tvarované sloupky, které však bylo možné znovu rozplést, jako například klubka, srdce, knihy, krabičky, oltářiky apod. Sloupky se zdobily malováním, papírovými obrázky, zlacením, rostlinnými voskovými reliéfy apod.

Abdaule voskař splétal většinou z volné ruky. Na rozdíl od výše popisovaných sloupků to byla poměrně jednoduchá práce, kdy ze dvou, respektive čtyř různobarevných tenkých voskových drátů (prům. cca 4 – 6 mm) pletl různě dlouhé copánky, zpravidla tvořené třemi prameny. Abdaule se více nezdobily.

Ze středně silného drátu o průměru mezi 3 až 5 cm se vyráběly tzv. triangly. Ty byly tvořeny třemi stejně silnými a dlouhými svíčkami, jejichž konce se nahřály,

⁶ Baščík, F. X., Vyučil jsem se u Kafků. Praha a Mladá Boleslav na konci 19. století očima dospívajícího muže., Prostor 2003

stočily dohromady. Tím vznikla jakási pochodeň podobající se trojzubci. Někdy se spodní část trianglu, tvořená spletenými svíčkami, pro ozdobu namáčela do červené voskové lázně.

Splétání sloupku za pomoci tvarovadla ve tvaru obdélníkové tenké destičky se zkosenými rohy, kresba V. Velemanová

4. 3. 3. Válení

Válením se připravovaly obzvláště velké nebo silné svíce. K jejich výrobě se používala zvláštní prkna ve tvaru žlabu, mezi kterými se vosk válel.⁷ Do hotové svíčky se vyhloubil hluboký zárez, do něhož se vložil knot. Stopy po zárezu se zalepily voskem.

4. 3. 4. Polévání

Další možností výroby středně velkých svící bylo polévání. Na kruhovém držáku, připevněném k svislé kovové tyči byly dokola na kovových háčcích zavěšeny knoty, které voskař rovnoměrně poléval roztaveným voskem. Na jednom kole mohlo být zavěšeno 36 – 48 knotů. K polévání voskař používal speciální hlubokou naběračku s hubičkou. Jednou rukou voskař přidržoval háček se začátkem knotu a během polévání jím mírně kroutil. Jedním politím se na knotu uchytila slabá vosková vrstva, tenká zhruba jako list papíru. Vrstva vosku nebyla rovnoměrná ani hladká a svíčky byly na spodním konci o něco silnější než přímo pod držákem. Proto v polovině práce voskař svíce převěsil opačně, aby dosáhl stejné tloušťky na obou koncích. I tak bylo nutné hotové svíce ještě upravit válením na rovné ploše pracovního stolu, který byl pro tyto účely opatřen mramorovou deskou. Uhlazené svíce se seřízly na požadovanou délku, případně byl v jejich spodní části vytlačen otvor umožňující nasazení na svícen. Pracné

⁷ Angeletti, Ch., *Geformtes Wachs...*, München 1980, s.

bylo touto technikou ulít zejména velké votivní svíce, které běžně vážily okolo pěti až šesti kilogramů.

Popsanou technikou vznikaly ve voskařské dílně například také paškály, velké bílé svíce, které se v kostele používaly v době oslav velikonočních svátků. Velikost paškálů nebyla jednotná, obvykle záleželo na objednávce jednotlivých farářů. Lily se z bílého vosku. Do hotové svíce udělal voskař kostěnou jehlicí pět děr jako symbol pěti ran Kristových. Otvory obarvil červeným voskem. Do každého z nich zasadil po jednom symbolickém hřebu z kadidla, přičemž jejich hlavičky obalil plátkem zlata. Někdy býval na paškálu umístěn zlacený reliéf beránka s červeným praporkem a zlatým křížkem, jindy mohla být vyříznutá alfa z červeného voskového plátku v jeho vrchní části, ve spodní pak omega. Za podobnou svíci si voskař mezi 30. léty 20. století a polovinou 40. let 20. století účtoval zhruba 60 Kč.⁸

4. 3. 5. Namáčení

Tato technika byla poměrně náročná na množství roztaveného vosku, na druhou stranu ovšem nevyžadovala od voskaře až takovou zručnost a zkušenost jako například polévání nebo tažení. Knoty mohly být zavěšeny na podobném stojanu, který byl používán při výrobě polévaných svící. Napoprvé se musel jeden každý knot namočit v horkém vosku, čímž se obalil tenkou voskovou vrstvou a ve spodní části se zatížil, aby zatuhl rovně, čímž se usnadnilo pozdější další opakované namáčení, v němž tato technika spočívala. Knoty se pak opakovaně nořily do lázně o teplotě blízké bodu tuhnutí vosku. Po každém namočení bylo třeba nějakou chvíli počkat než nová vrstva vosku mírně zatuhla, aby se namáčené svíce mohly znovu ponořit. Náročné bylo namáčení právě především na čas.

Na dobových vyobrazeních ze 17. století jsou zachyceni voskaři, kteří mají knoty zavěšeny na dlouhých, tenkých dřevěných tyčích.⁹ Tyč mohl držet jeden voskař sám nebo dva, na každém konci tyče jeden. Záleželo na délce tyče, objemu a tvaru nádoby. Takto uchycené knoty (knot tvořil smyčku skrz kterou byla protažena tyč) nořili do voskové lázně a po vytažení nechávali zchladnout na stojáncích vedle nádoby s roztaveným voskem. Knotů mohlo být na jedné tyči navlečeno 16 – 18.

⁸ Vzpomínky Anny Čížkové, zprostředkovaný rozhovor březen – duben 1998, únor – březen 2001

⁹ Angeletti, Ch., *Geformtes Wachs...*, München 1980, s. 13

4. 3. 6. Stáčení

Stáčení, nebo dříve tzv. hnětení, připomíná dnes velmi oblíbenou metodu výroby svíček z mezistěn. Technika spočívala ve vyválení tenkého voskového plátu, který se obtáčel kolem knotu. Knot se natáhl horkým roztaveným voskem, natáhl se a vyrovnal, po zchladnutí se umístil podél jedné z dlouhých stran plátu. Plát se lehce nahříval a pomalu se stáčel do ruličky, až byla svíčka hotová.

4. 3. 7. Lití do forem

Některé druhy svíček se lily do forem. Ty mohly být v nejstarších dobách i hliněné, obvykle se však používaly zejména formy dřevěné, sádrové a kovové, ojediněle také skleněné. Jak bylo řečeno, ozdobné svíčky na lustry se v 19. a 1. polovině 20. století lily do forem ze sádry, které byly zhotoveny podle dřevěných modelů.

Dřevěné a sádrové formy se používaly rovněž k lití obětín. Lze předpokládat, že v nejstarších obdobích se používaly k lití hliněné formy, běžné však byly formy dřevěné, od 19. století také formy sádrové. Bývalo obvyklé, že se dřevěné ani sádrové formy před použitím nijak speciálně neupravovaly, nevymazávaly apod., pouze se na určitou dobu namočily do vody. Dřevěné formy se namáčely přes noc, někdy až na 24 hodin. Sádrové formy byly do chladné vodní lázně uloženy jen na několik minut přímo před použitím. Praxe byla taková, že se vždy počkalo do té doby, než z formy přestaly vycházet bublinky vzduchu.

Vždy však záleželo na zkušenostech toho kterého mistra voskaře a na pracovních postupech, které byly v jednotlivých dílnách běžně používané a ověřené tradicí. Proto nás nesmí udivit, že se v historii ojediněle objevovaly recepty na výrobu speciálních mazacích směsí, kterými se forma před použitím pečlivě vymazala, stejně tak jako řada vybraných olejů, používaných ke stejnému účelu.¹⁰

Vyjdeme-li z praxe a dochovaných vzpomínek voskařských mistrů 1. poloviny 20. století, bude možné si lití obětín popsat následovně, opět jako proces poměrně jednoduchý.¹¹ Jistou zkušenost ovšem vyžadovalo, jako ostatně většina pracovních úkonů ve voskařské dílně.

Vedle nádoby s chladnou vodou měl voskař připravenou několikrát zmíněnou nádobu s dvojitým dnem, v níž měl roztavený vosk. Před použitím se oba díly formy přiložily k sobě a pevně ovázaly – provázkem, koženým páskem, v mladších obdobích

¹⁰ Pfistermeister, U., *Wachs. Volkskunst und Brauch.*, Nürnberg 1982, s. 120

¹¹ *Vzpomínky Anny Čížkové, rekonstrukce pracovního postupu A. Čáková*

gumou. Navlhčená forma se vyjmula z vodní lázně a až po okraj se naplnila tekoucím, ne však příliš horkým voskem. Ten se do připravené formy naléval speciální naběračkou, která na rozdíl od naběraček používaných při výrobě polévaných svící nebyla tolik objemná.

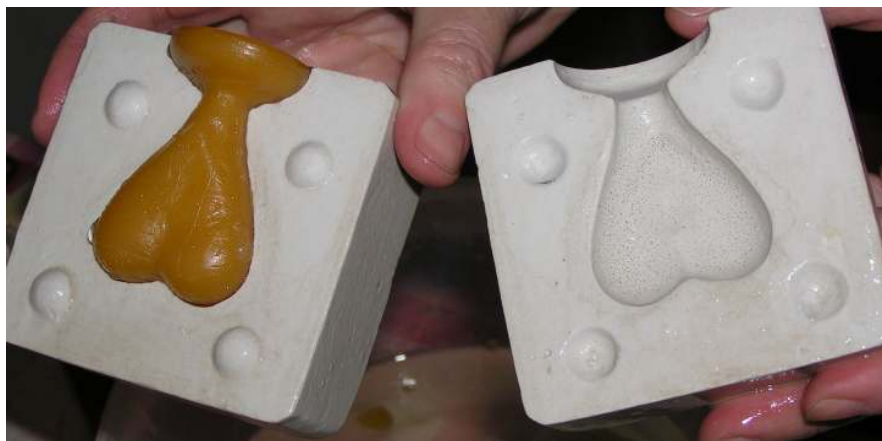
Nalévání sádrové formy na obětiny, A. Čáková, Studio lidových řemesel, 2006

Vosk se po několika vteřinách z formy vyléval. Tím se na vnitřních okrajích formy vytvořila tenká vosková vrstva. Mocnost této vrstvy bylo možné ovlivňovat délkou doby, po kterou byl vosk ve formě ponechán. Po vylití vosku, který se na stěnách formy neudržel, se forma znovu namáčela do studené vody. Tam se nechala několik minut odstát (opět v závislosti na požadované mocnosti voskové vrstvy ve formě), až vosk zcela zchladl. Poté se z formy, buď ještě ve vodě, nebo po vyjmutí z vodní lázně, sejmulo ovázání a rozevřela se. Hotový odlitek se nechal velmi snadno vyjmout.

Jelikož však formy nebyly stoprocentně hladké a díly k sobě nenasedaly zcela přesně, zůstal odlitek po okrajích nerovný, často na něm byly nalepeny kusy vosku, který protekl štěrbinami ve formě a usadil se v nich. Proto další prací voskaře bylo, aby za pomoci nožů a škrabek tyto nerovnosti odstranil a odlitek po okrajích uhladil. Takto mohla vzniknout i plná obětina, vosk by se v tom případě z formy nevytlil.

V některých případech, kdy to bylo aspoň trochu možné, měl voskař samozřejmě možnost kvalitu a tomu odpovídající cenu odlitku ovlivnit. Vedle poměrně drahých plných obětín z barevných vosků, které byly určeny pro úzkou klientelu z řad

zámožných měšťanů a šlechty a vedle dutých obětín z nebarvených vosků, které byly určeny pro nižší společenské vrstvy, nabízely voskařské dílny přijatelné kompromisy. Například bylo obvyklé, že čistým nebo červeným, dražším včelím voskem se forma nalila jen napoprvé, zbytek se naléval levnějšími, méně kvalitními druhy či jinými podobnými směsmi. V tom v podstatě spočíval princip výroby plných obětín.

Vychladlá sádrová forma s voskovým odlitkem vyjmutá z vodní lázně, A. Čáková, Studio lidových řemesel, 2006

Literatura uvádí ještě další způsob, který se mohl používat při výrobě obětín, nebo voskových plastik.¹² Při něm voskař naplňoval a vyléval formu několikrát za sebou v krátkých časových intervalech. Dosáhl tak efektu, že vosk ve formě tuhl postupně ve slabých vrstvách, následkem čehož byl vzniklý odlitek mnohem pevnější a tím pádem trvanlivější, než tomu bylo při použití předchozích postupů.

Lití do forem představovalo také jeden ze způsobů výroby voskových plastik. Lité plastiky se vyráběly na stejném principu jako plné nebo duté obětiny. Jelikož se lily z jednobarevných vosků po částech, bylo možné podle potřeby či vkusu domalovat každou jednotlivou část barvami, zpravidla olejovými. Menší plastiky se ukládaly pod skleněný poklop, tzv. šturc (viz kapitola věnovaná voskovým výrobkům), větší do prosklených skříněk. Kromě malování mohly být plastiky zdobeny nebo doplněny dalšími materiály, jako například dracounem, kovem, textiliemi, různými přírodninami apod. Většina ve formách litých plastik se dále dozdobovala plátky barevných vosků, ze kterých se modelovaly pláště a jiné části oblečení.

Mnozí z voskařů vyráběli ve svých dílnách litím do dřevěných nebo sádrových forem také betlémy nebo betlémové součásti. Jejich výroba, či zhotovení jednotlivých součástí, se v podstatě nelišila od již zmíněných postupů. Odlitky byly různě velké a

¹² Pfistermeister, U., Wachs. Volkskunst und Brauch., Nürnberg 1982, s. 123

podle poptávky či přání zákazníka byly duté nebo plné. Scéna se zasazovala například do skříňky nebo do hlubokého, ozdobně vyřezávaného rámu, doplněna obvykle papírem, překližkou, přírodninami apod. Betlémy s dutými figurkami podléhaly kvůli své křehkosti často zkáze, do dnešních dnů se dochovalo jen nemnoho exemplářů.

Někdy voskař nevyráběl litím do zmiňovaných forem jesle nebo celé betlémy, ale pouze vosková Jezulátka. Velikost Jezulátek se pohybovala od opravdu drobných, okolo 3 až 5 cm, až po exempláře měřící cca 30 cm – cca 50 cm. Lila se z velmi světlého až bílého vosku, výjimečně z barveného. Záleželo vždy na výrobcu nebo na zadavateli zakázky, zda se vyráběla plná nebo dutá. Obličej se omalovával jen velmi jemně olejovými barvami, oči mohly být v některých případech skleněné. Vlasy se zhotovovaly ze světle žluté vlny a svatozář z dracounu nebo drátku.

4. 3. 8. Plátková technika

Velmi často se obarvený vosk zpracovával na tenké plátky, které se používaly ke zhotovování voskových květin, k modelaci oděvu voskových plastik, nebo se z nich vykrajovaly ozdoby na svíčky a sloupky. K výrobě voskových plátek, či tzv. voskového papíru, se používal pergamen. Protáhl se vodní lázní, čímž se lehce navlhčil. Potom se protáhl roztaveným obarveným voskem. Aby se tenká vosková vrstva na pergamenu udržela, bylo nutné pergamen s uchyceným voskem neprodleně protáhnout chladnou vodní lázní. Tím vosk na pergamenu ztuhl a bylo možné jej snadno sloupnout. Plátky vosku se ukládaly mezi papíry, aby se vzájemně nelepily. Podobným způsobem si voskař vyráběl v dílně pro svou potřebu také vosk zlacený. Na plátek žlutě obarveného vosku nanášel mezizlato, které jen holou rukou do plátku přitlačoval.

Při výrobě větších i menších plastik se obvykle kombinovalo několik materiálů, s voskem nejčastěji dřevo, papír, dracoun a spíše výjimečně také textilie. Zpravidla se vytvořil dřevěný korpus tvaru kříže (trup bez hlavy a končetin), na nějž byly nasazeny z forem lité ruce, nohy a hlava.

Velmi oblíbená metoda zhotovování drobných plastik kombinovala plátkovou techniku s litím do forem. Vždy se jednalo o plastiky menších rozměrů (cca do 40 cm), které se ukládaly pod skleněný šturc. Hlava a údy byly ulity z formy, mohly být duté nebo plné. Hlava se nasazovala na dřevěný korpus, ruce na tenký drát, který byl ke korpusu přichycen. Obličej se jemně omaloval. Vlasy tvořily tenké, hustě na sebe lepené voskové nitě. Z nahřátých barevných plátek vosku se na kostru vymodeloval bohatě řasený oděv. Obvykle se skládal ze spodního šatu a svrchního pláště. Býval

zdoben při okraji vykrajováním ve tvaru zubořezu, zlacenými voskovými proužky a zlaceným dracounem.

Hotová plastika se umísťovala na kruhový dřevěný podstavec. Ten byl obalen velkým množstvím voskových nití, zpravidla zelené barvy a dozdoben voskovými, výjimečně papírovými, květy.

Drobné nitky na vytvoření vlasů nebo trávy zhotovoval voskař velmi jednoduše válením z volné ruky. Teplem jeho ruky se vosk dostatečně zahřál natolik, aby mohl vymodelovat tenkou, jen několik centimetrů (cca 1,5 – 3 cm) dlouhou nitku. Vosk vždy stačilo jen lehce nahřát, aby se jednotlivé podklady k sobě dostatečně pevně přilepily. Ze žlutého, hnědého nebo černého vosku si vyválel drobné, obvykle do 5 cm dlouhé tenké nitky na vlasy. Mezi poslední vrstvu uchytil dracoun nebo slabý drátek, který představoval svatozář. Podobným způsobem se světcům do rukou upevňovaly papírové nebo voskové atributy. Papírové květiny si voskař sám obvykle nevyráběl, na rozdíl od ozdob voskových, které modeloval z volné ruky, nebo častěji za pomoci výše zmíněných raznic, zdobítek a vykrajovátek.

4. 4. Strojová výroba svíček v minulosti

Přímých svědectví o tom, jak vypadala práce ve voskařské dílně nebo větší výrobně opravdu není mnoho, tedy alespoň v česky psané literatuře. Poměrně dobře dostupná je dobová odborná a naučná literatura (přelom 19. a 20. století), kde se lze seznámit s jednotlivými typy odlévacích strojů a stručnou historií jejich vývoje, text je zpravidla doprovázen řadou kreseb a náčrtků. Přesto však z tohoto zdroje nebudeme citovat, a naopak, využijeme jedinečné příležitosti nahlédnout do mladoboleslavské c.k. privátní první české továrny na voskové výrobky Františka Sezemského, někdy v době mezi léty 1895 – 1902 očima autora, který továrnu nějaký čas se zájmem navštěvoval. František Xaver Bašík ve své knize Vyučil jsem se u Kafků na několika stránkách zachytil některé postřehy týkající se voskařovy práce.¹³ Tento popis je v kontextu voskařské literatury české provenience velmi vzácný. Je možno říci, že nám dokládá následující skutečnost: výrobní způsoby se v mnohém velmi přesně shodují se svědectvími voskařů nebo jejich rodinných příslušníků ze stejného časových období či

¹³ Bašík, F. X., Vyučil jsem se u Kafků. Praha a Mladá Boleslav na konci 19. století očima dospívajícího muže, Prostor 2003, 179 - 181

mladších. Z knihy si ocitujeme méně známý způsob výroby svící, a to na odlévacích strojích. V průměrné voskařské dílně se takové stroje samozřejmě nevyskytovaly.

„V jiném sále, rovněž v přízemí, ale v křídelní budově na dvoře byla zařízena výroba svíček litých na strojích. Stroje vyhlížely jako podlouhlé bedny či ležaté skříně postavené na čtyřech nohách – vše ze železa a litiny. Horní plocha bedny, ve výši asi sto dvaceti centimetrů nad podlahou, ohrazená asi pět centimetrů širokou, vlastně vysokou, obrubou ukazovala čtyři řady otvorů po celé délce stroje, v nichž byly zasazeny cínové formy na svíčky. Dole u podlahy byl dřevěný truhlík, v němž upevněno tolik cívek s knotem, na kolik svíček byl stroj sestrojen. Čtyřicet, šedesát, osmdesát, podle toho, kolik formiček bylo ve stroji zamontováno: pro slabé svíčky více, pro tlusté méně. Knot byl veden každý zvlášť tenkou ocelovou trubičkou, „pistonem“, skrz dno skříně. Piston byl opatřen malou formičkou – špičkou pro svíčku – která pak přilehla těsně na formu svíčky ve skříně upevněnou.

Stroj je opatřen vedením parním a vedením pro studenou vodu. Ve zvláštní malé místnosti při dílně je umístěno několik velikých duplikátorových kotlů, v nichž se rozpouští materiál.

Dělník, který má na starosti vždy dva nebo tři z těchto strojů, musí při prvním jeho použití protáhnouti každý jednotlivý knot z cívky nahoru příslušným pistonem a skříně až nad její vrchní plochu a tam knot upevní na kousek špejle nad každým otvorem. Jakmile se na stroji začalo liti, odpadá napříště toto navlékání knotu, protože v klešťových držátkách na horní ploše stroje zůstanou po každém lití vzet poslední ulité svíčky, v nichž je knot pevně zalit.

Když je stroj připraven, napustí se do vnitřní prostory pára, která zahřeje cínové formy. Dělník nebo dělnice přinese v hrnci horký rozpuštěný materiál, nabraný v duplikátoru z vedlejší místnosti, a nalévá hmotu do děr na horní ploše, až jsou všechny plné, a ještě zůstane asi na centimetr tlustá vrstva na horní ploše stroje. Nato ze stroje vypustí páru a napustí tam studenou vodu. Tím se formy ochladí a svíčky v nich ztuhnou.

Po určité době sklopí obsluhovač stroje železa horní plochu ohrazující a dlouhým, ostrým nožem přeřízne knoty všech čtyř řad svíček – pardon – nejdříve uchopí kliku po straně stroje a pomalu jí otáčí, čímž působí na vnitřní mechanismus a vytlačuje hotové již svíčky z forem ven nahoru, kde je nechá projíti do polovice délky klešťovitými svěráky, tyto mechanicky stiskne, až pevně ve svěrákách drží a ze špiček,

nyní nad plošinou stroje vytažených, svíček visí knoty, procházející zpět formou, pístonem až k cívce.

Nyní se opětuje procedura s naléváním a po ztuhnutí tohoto druhého nalití teprv se knoty mezi svíčkami ve svěrákách a těmi, jež ještě vězí ve stroji – přeříznou. Takto uvolněné svíčky se ze svěráků vyjmou a odloží do připravené bedny.

Tak se pokračuje stále, až dojdou knoty na cívkách dole navinuté, načez se stroj opatří cívkami s novými knoty a práce jde dál. Jde to jistě alespoň desetkrát tak rychle jako při ručním lití, kde se svíčka nalévá po vrstvách, kdežto na stroji uleje se najednou celá.“

4. 5. Dekorační techniky, pomůcky ke zdobení

Papírové obtisky

Hotové svíce se dále zdobily. Nejlevnější druhy svíček byly zdobeny nalepováním obtisků, ty si voskař zpravidla objednával u specializovaného výrobce. Kromě obtisků se na svíčky často lepily i obyčejné barevné papírové obrázky. Vedle náboženských motivů (zpravidla mariánská symbolika) byly těmi nejčastějšími také motivy rostlinné.

Svíčka z dílny příbramského voskaře A. Čížka, detail - papírový obtisk, začátek 20. století, soukromá sbírka

Namáčení

Nepříliš náročný způsob představovalo namáčení svící v barevných voscích. Svíčky se namáčely buď celé, nebo se do vosku ponořovaly jen částečně. Například na závěr tažení se na z poslední dva tahy (1 tah – protažení knotu lázní z jednoho bubnu na

druhý) vyměnila vanička s nebarveným voskem vyměnila za jinou, obsahující barevnou lázeň.

Malování

Řada sloupků nebo svíček byla po dokončení omalována obyčejnými olejovými barvami. Svíčky maloval většinou voskař sám nebo mu pomáhali rodinní příslušníci, nebylo výjimkou, že i děti. Ve starších obdobích si větší dílny mohly najímat specialisty.

Štípání

Zdobení svíček štípáním se řadí ke způsobům, které vyžadovaly od voskaře jistou praxi. Tento pracovní postup se prováděl za tepla. Svíčka se nahřála a navlhčenými kleštičkami se vosk ze svíčky povytahoval. Daly se tímto způsobem například vytvořit ozdobné pásy, geometricky uspořádané řady, vždy záleželo na voskařově vkusu a invenci nebo na přání zákazníka.

Svíčka z dílny příbramského voskaře A. Čížka, detail – štípaný dekor, začátek 20. století, soukromá sbírka

Zdobítka

Podobné geometrické pásy a řady se tvořily také pomocí tzv. kolébky. Šlo o plochý dřevěný nástroj tvaru houpadla dětské kolébky, který měl na spodní straně vyřezán většinou geometrický nebo rostlinný vzor, jednoduchý zubořez apod. Po mírně nahřáté svíčce se lehce navlhčenou kolébkou přejíždělo, čímž se tvořily oblíbené ozdobné pásy. Když se na svíčku připevňovaly například tenké pásy zlaceného voskového papíru, bylo možné je na svíčku pomocí kolébky přitlačit. Zlatý pásek pak nebyl hladký, ale zvýrazněn tlačným zubořezem.

Voskové ozdoby

Dražší druhy svíček, ozdobné sloupky a plastiky se zdobily také drobnými plastickými voskovými ozdobami. Ty se vykrajovaly speciálními nástroji ze silnějších plátků barevného voskového papíru, nebo se kousek barevného vosku vtlačoval do raznic či jednodílných forem. V obou případech musel být vosk mírně zahřátý (stačilo však jen teplo voskařových rukou), aby se nelámал a dalo se z ním dobře pracovat. Voskař si takto vyrobené trojrozměrné voskové ozdobičky připravoval najednou ve větším množství do zásoby. Nemohl si je ukládat na dobu delší než několik měsíců, protože vosk časem vysychal a bylo pak obtížné ho na voskový podklad připevnit.

Detail zdobení plastickým voskovým dekorem s rostlinnými motivy; zleva historické svíčky z dílny příbramského voskaře A. Čížka, , začátek 20. století, soukromá sbírka; zcela vpravo současná práce příbramské výtvarnice A. Čákové, Studio lidových řemesel, 2006

Nástroje určené k vykrajování, resp. zhotovování drobných ozdobných voskových reliéfů, byly většinou tovární výroby, zpravidla se jednalo o různé kovové raznice na trnu, který byl zasazen do dřevěného držadla. Bylo je ovšem možné používat také podobně jako dřevěné formy, vosk se do nich mohl jednoduše natlačit rukou. Negativní reliéf raznic býval různě hluboký, proto se k vykrajování používal voskový papír různé mocnosti.

Raznice se vyráběly z několika druhů materiálů. Nejznámější a nejpočetněji dochované ve sbírkách muzejních i soukromých jsou především raznice z mosazi a ze

dřeva. Co se týče netradičních materiálů, výjimečně se objevují raznice dokonce ze slonové kosti.

Jak bylo řečeno, raznicemi se z různě silných plátků voskového papíru vykrajovaly ozdoby, zpravidla o velikosti několika málo centimetrů. Ty se pak připevňovaly na svíčky, sloupky, nebo se používaly k dozdobení sošek svatých, betlémů a jednotlivých betlémových figurek, upomínkových předmětů, sloupků apod. Voskový papír měl voskař na skladě připravený do zásoby. Před použitím ho nijak neupravoval. Raznici, jedno zda kovovou či dřevěnou, před vykrajováním mírně navlhčil. Ze vzpomínek dcery voskaře, provozujícího voskařskou dílnu v Příbrami v 1. polovině 19. století se dochovala v této souvislosti zajímavá zmínka. Vzpomínala, že otec před použitím raznici jednoduše olízl.

Navlhčenou raznici vtlačil do voskového papíru, vykrojil tak požadovaný reliéf. Ten z ní vyjmul buď jednoduše rukou nebo za použití ostré jehly upevněné v dřevěném držátku. Tyto drobné voskové ozdoby se na svíčky přitlačovaly ručně. Teplo lidské ruky je prohrálo dostatečně k tomu, aby bezpečně držely i na chladné svíčce, kterou voskař během práce jen podržel v rukách.

Dřevěná voskařská raznice s vykrojenou voskovou růží, dřevo, barevný vosk, konec 19. století, soukromá sbírka

Formy

Dřevěné formy na drobné voskové ozdobičky byly zpravidla opět prací profesionálních řezbářů, některé si však výjimečně zručný voskař mohl vyřezat i sám. Časté byly drobné špalíky, do kterých bylo vyřezáno několik různých negativních reliéfů o velikosti několika centimetrů, od 0,5 cm po 2 cm v průměru.

Také tento typ dřevěných forem se před použitím nevymazával oleji ani jinak neupravoval, ale pouze vlhčil ve vodě. Obvykle se tyto typy do vodní lázně ukládaly podobně jako dřevěné formy používané na lití svíček či obětín na několik hodin, velmi

často přes noc. Do negativního reliéfu se natlačil voskový papír, stačilo ho zahřát teplem ruky. Z forem se vytvarovaný vosk vytahoval již zmíněnou jehlou. Na svíčky apod. se ozdoby připevňovaly se výše uvedeným způsobem.

Lakování

Hotové svíčky se často na závěr mohly ještě lakovat. Lakování se týkalo svíček zdobených, zpravidla malovaných nebo polepených papírovými obtisky. Obvykle se používal šelak a na svíčku se nanášela jen velmi tenká vrstva, aby lakem nebyla negativně ovlivněna kvalita hoření.

Balení

Závěrečnou práci představovalo balení svící. Velké nebo velmi bohatě zdobené svíce se opatřovaly ve spodní části značkou výrobce (otisk raznice, rytá značka, obarvený spodní konec apod.). Takové svíce se obvykle balily jednotlivě do papíru. Běžné svíce se balily do různě velkých balíčků, zpravidla po 1 kg. Také jednotlivé balíčky bývaly označeny značkou výrobce.

5. VÝROBKY

Předmětů vyrobených přímo ze včelího vosku (včetně použití vybraných přísad a později také vosků umělých) existovala v minulosti pestrá škála. V rámci společnosti byly určeny téměř každému, jak špičkám pomyslné sociální pyramidy, tak také těm, kteří se pohybovali na jejím nejnižším stupni. Ne všechny voskové artefakty však pocházely z rukou a dílen voskařských mistrů. Voskaři vyráběli především svíce, sloupky, obětiny, plastiky, Agnus Dei, betlémy, votivní figury do výšky cca 50 cm a drobné upomínkové a dekorační předměty. Portrétní medailony, portréty menších rozměrů, votivní figury nad 50 cm až do životní velikosti, žánrové scénky či voskové reliéfní obrazy pocházejí převážně ze specializovaných uměleckých dílen. Stejně tak je tomu v případě voskových anatomických modelů. Náboženské plastiky, žánrové scénky a další upomínkové předměty s náboženskou tematikou vznikaly také v kláštorech, a to zejména ženských.

5. 1. Svíčky

5. 1. 1. Svíčky – vznik, historie a jejich místo v rámci lidové zbožnosti, magie a zvyků

O přesném původu svíček a počátcích jejich používání mnoho známo není. Z římského období jsou známy voskové svíčky s knotem vyrobeným z rostlinných vláken, nicméně ve větším měřítku nebyly používány ani k osvětlování, ani v rámci kultu jednotlivých božstev.

Na významu získala svíčka s příchodem křesťanství. Poprvé byla výslovně zmíněna v roce 258 na koncilu v Kartágu, v souvislosti s propůjčováním nižšího svěcení.¹ Počínaje nástupem křesťanství se svíčka stala oblíbeným prostředkem osvětlování církevních prostor a slavnostních aktů. S postupem času právě díky používání svíček v kostelích a kláštorech při nejrůznějších liturgických úkonech začala úměrně stoupat také spotřeba vosku, zejména od středověku. Svou roli hrála rovněž barva a kvalita vosku z něhož byly svíce vyrobeny. Bílé voskové svíce byly v chrámu pro svou „ušlechtilost a důstojnost“ používány u příležitosti církevních svátků, naopak žluté svíce z neupraveného surového včelího vosku byly zapalovány obyčejně při smutečních slavnostech a zádušních mších.

Vzhledem k nákladnosti vosku byly v běžných domácnostech svíčky obecně až do 15. století jevem vzácným.² I v pozdějších obdobích se jak ve šlechtickém, tak i městském a vesnickém prostředí používaly svíčky vyrobené ze zvířecích tuků, zejména lojové. Nebyly

¹ Ritter, M., Riolini, P., *Volkskunst aus Wachs, ...*, Oberschönenfeld 2001, s. 13

² Tamtéž, s. 13 - 14

příliš kvalitní, rychle hořely, silně kouřily a nevoněly. Takovéto svíce si však byli lidé schopni vyrábět pro vlastní potřebu sami, nebylo neobvyklé zvyšovat si prodejem doma vyrobených obyčejných svící domácí rozpočet. Je však nutné mít na zřeteli, že používání svící k osvětlování nebylo běžné. Především ve vesnickém a částečně snad také městském prostředí byly k tomuto účelu využívány většinou nejrůznější kahánky a louče, svíčka měla pro ekonomicky a sociálně slabší vrstvy význam jako předmět zvláštní, používaný zpravidla jen v obzvlášť významných situacích (události významné pro rodinu, ochranný prostředek apod.)

Jak již bylo naznačeno v kapitole Obětiny – symbolický dar božstvu, svíčka měla a má v řadě náboženstvích výsadní postavení. A to nejenom v rámci liturgie. Nermalou roli sehrávala také v každodenním životě prostých věřících. V podstatě lze říci, že všechny zásadní, zlomové okamžiky v životě člověka, byly doprovázeny tradičními úkony spojenými s použitím svíček. Převážná většina těchto úkonů byla založena na principu hořící, skomírající a zhasnuší svíce. Jasný a rovný plamen s minimálním kouřem byly považovány za šťastné znamení, skomírající plamen, tmavý, hustý kouř nebo dokonce zhasnutí svíce byly naopak znamením špatným. Uvedená symbolika vycházela z tradiční představy hořící svíčky, přeneseně světla, jako znamení života.³

Budeme-li se věnovat vyznavačům křesťanského vyznání, první svíčku v životě člověka představovala svíčka křestní. Kromě svého výsadního postavení v rámci křtu, byla tato svíčka používána k mnoha pověrečným, magickým úkonům.⁴ V německy mluvících oblastech bylo zvykem, aby po složení křestního slibu kmotr se zapálenou křestní svíčkou obešel celý dům, z něhož křtěnec pocházel. Pokud svíce během této cesty nezhasla, znamenalo to pro křtěnce dlouhý život ve zdraví a štěstí. Svíčky rovněž mohly sloužit jako pomocné prostředky při výběru jména. Jména se zřejmě napsala a na ně se pokládala hořící svíce. Vybráno pak bylo to jméno, na němž, před tím než zhasla, stála svíčka naposledy. Po roce 1800 byl v okolí Norimberku v souvislosti se křtem rozšířen zvyk, kdy děti dostávaly od svých příbuzných nebo přátel darem malé svíčky, do nichž byly vtlačeny nebo na šňůrce zavěšeny tři mince. Také v Čechách a na Moravě hrála hořící svíce v rámci křtu svou roli. Svíce drželi v rukou zpravidla kmotři. Jak uvádí Navrátilová, „na povahu a osud dítěte se hádalo ze směru plamene či kouře hořící svíce – když svíce zhasly nebo jejich kouř směřoval

³ Jen na okraj je možné připomenout tradici sudiček věštících osud novorozenci, zpravidla s hořícími svícemi v rukou, v rámci lidové slovesnosti. Navrátilová připomíná představy východních Slovanů o Smrti sídlící „v podzemních sklepech ... kde je množství hořících svící, jež každému odměňují jeho věk.“ Viz Navrátilová, A., *Narození a smrt v české lidové kultuře*, Praha 2004, s. 177, podobně také s. 175

⁴ Veškeré popsané praktiky a zvyky, nebude-li uvedeno v textu či poznámkách jinak, platí pro německy mluvící oblasti a byly převzaty z knihy Angeletti, Ch., *Geformtes Wachs. Kerzen, Votive, Wachsfiguren.*, München: Calvey 1980, s. 39 - 41

k zemi, mělo být dítě nevěrné v manželství (Poděbradsko), nevyrostlo (Uherskobrodsko) nebo do roka zemřelo (Horácko).⁵

Nezastupitelnou úlohu hrály svíce také v životě matky novorozeného dítěte, a to především po ukončení šestinedělí. Pokud se měla žena navrátit k běžnému životu, bylo zapotřebí dodržet určité předepsané úkony. Svíce byly neseny ženami doprovázejícími šestinedělku do kostela. Jednalo-li se o svobodnou matku, dostávala při úvodu černou svíčku nebo krátkou, aby si popálila ruku (často jí však nebyl řádný úvod dopřán). Podle plamene svíčky se opět usuzovalo na osud matky i dítěte, zhasnutí znamenalo smrt. Také soukromé úvody neprovdaných matek se bez svíček neobešly.⁶

Dalším významným krokem v životě jednotlivce, při němž důležitou roli hrály svíce, bylo první svaté přijímání. Tyto svíčky bývaly bohatě zdobeny různými ornamenty, kalichem a hostií nebo symboly tří božských ctností (víry, naděje a lásky). Na svících určených chlapcům bylo zdobení ve zlatě, svíčky pro děvčátka se zdobily stříbrem. Vedle těchto typů byly známy také svíce zdobené štípanými „prýmky“, nebo hladké svíce ovinuté myrtovými úponky. I tento typ svící, stejně jako křestní, byl v rodině zpravidla uchovávan po dlouhou dobu.

Co se týče svatebních svící, jejich použití v rámci obřadu bylo běžným již ve středověku. Tehdy byly svatebním párem přinášeny z domova do kostela. Někdy byla svatební svíce ženichovi a nevěstě darována jako svíce na památku do jejich nové společné domácnosti. Někdy mohlo jít i o velký, bohatě zdobený voskový sloupek, který nevěstě darovala její tchýně. Také ze způsobu hoření svící během svatebního obřadu se usuzovalo na osud obou manželů a jejich svazku.

Všeobecně známé jsou samozřejmě narozeninové svíčky, většinou ve formě jednotlivých zdobených exemplářů.

Životní pouť jednotlivce pak uzavírala svíčka, která buď hořela u lůžka umírajícího či nebožtíka, nebo ji umírající držel v rukách. Velmi často se jednalo o od dětství uchovávanou křestní svíčku, hromničku nebo svíčku od prvního svatého přijímání. Většinou bývalo zvykem ponechat tyto svíce, zapálené u lože umírajícího, hořet dál, i když dotyčný skončil. Často se navíc otvíralo okno, aby „duše“ nebožtíka mohla volně odletět na nebesa. Podle tradice měla svíčka zemřelému svítit po cestě na onen svět. Z bulharských oblastí je údajně doložen zvyk dávat mrtvému do ruky hořící voskový kříž, do něhož byla vtlačena mince. Šlo o jakousi úlitbu nadpřirozeným silám, „obolus“, aby byl zemřelý na cestě do nebe ušetřen „zlých

⁵ Navrátilová, A., Narození a smrt v české lidové kultuře, Praha 2004, s. 80

⁶ Tamtéž, s. 129 - 131

duchů“. Křesťanské pohřební obřady samozřejmě také velmi úzce souvisely se symbolikou svíce. Podle Navrátilové si hořící svíce v pohřebním průvodu jako magicko – ochranný prostředek, zabezpečující prostor kolem zemřelého, udržely své původní kultovní postavení až do 19. století. Zmíněná autorka dále cituje např. zvyk, nosit v pohřebním průvodu zemřelého mladého svobodného člověka svíci zlomenou na znamení předčasně ukončeného života daného jedince, vkládání svíček do rakví zemřelých dětí („aby si mohlo v hrobě posvítit“).⁷

Kromě výše uvedených „zlomových“ okamžiků v životě většiny věřících, hrála svíčka nezastupitelnou úlohu také během oslav většiny svátků v rámci církevního roku.

Velký význam svíci byl patrný zejména v souvislosti s vánočními svátky, již od začátku adventu. Zhruba od 50. let 20. století v německy mluvících oblastech všeobecně zdomácněl tzv. adventní věnec, jehož postupně zapalovaná světla symbolizují čekání lidstva na příchod Spasitele.⁸

Večer před svátkem sv. Ondřeje, 29. listopadu (sv. Ondřej 30. listopadu) býval v minulosti tradičně zasvěcen obřadům, vázícím se k odhadování budoucích událostí v životě jednotlivců a jejich rodin, např. věštění úmrtí v rodině, sňatku apod. Kromě známého lití olova, byly v tento den v ořechových skořápkách po vodě pouštěny svíčky. Později se takové věštby posunuly blíž k vánočním svátkům, zejména přímo mezi věštebné úkony prováděné v rámci Štědrého dne.

Během adventu přicházeli do kostela na roráty první modlíci se prosebníci. Ženy před sebe během mše stavěly na modlitební lavice voskové sloupky, muži svíčky a děti malé pestrobarevné svíčičky, často odříznuté kousky sloupků.

Sv. Lucie, 13. prosince, byla rovněž v lidových obyčejích v oblastech s německy mluvícím obyvatelstvem spojována se světlem. Na severu Německa nosila mladá dívka – Lucka při svých obchůzkách na hlavě jakousi „korunu světla“. Původně přinášela chudým a nemocným, ale i dětem malé dárky. Podobný zvyk byl doložen v Korutanech, kde děti chodily dům od domu po koledě se zelenými kříži a sedmi svíčkami na hlavách. Výše zmíněný zvyk je na tomto místě uveden jen pro zajímavost, pro české země se mi nepodařilo podobný obyčej zaznamenat.

Vánoce jsou samy o sobě již od dob antiky považovány za nejvýznamnější období roku spjaté s obyčejovými úkony se svíčkami. Právě v antickém období během saturnálií,

⁷ Navrátilová, A., *Narození a smrt v české lidové kultuře*, Praha 2004, podrobněji viz s. 231, s. 242, s. 246

⁸ Původ adventního věnce se klade do poloviny 19. století, kdy se poprvé objevil v evangelických oblastech severního Německa, viz Ritter, M., Riolini, P., *Volkskunst aus Wachs, ..., Augsburg 2001*, s. 14

slavených mezi 17. až 24. prosincem, se rozdávaly svíčky a nejrůznější vosková světla ve velkém množství. V dobách před stavěním vánočního stromku, před zhruba 150 lety, bylo na mnoha místech Evropy běžné stavět pyramidy či stojany zdobené zelenými větvíčkami a svíčkami, zřejmě se na ně také zavěšovalo cukroví. Zajímavý zvyk byl doložen v horním Bavorsku. V domácnostech tamějších horníků byla do bochníku chleba zastrkována svíčka, kterou si horník, zůstávající doma zatímco ostatní členové domácnosti odešli do kostela na mši, zapaloval, aby mu sloužila jako světlo při čtení Bible.

Věšebné úkony se svíčkami ve vánočním čase jsou v literatuře hojně citovány. Například Vykoukal v práci o obyčejích českého lidu uvádí, že svíčku u večere na Štědrý den měly i ty nejhudší děti.⁹ Před večerí děti postavily před své talíře svíčky na třech nožkách, které hořely po dobu stolování. Komu by svíčka nejprve zhasla, ten ze sourozenců by zemřel jako první. Obdobně by se vedlo tomu, kdo by svíčku omylem zhasil při otírání vosku. Podrobně zmiňovaný autor popisuje také zvyk pouštění svíček. Cílem bylo odhadnout délku života či (kdo se jak daleko dostane od domova) zúčastněných. Vodou se naplnila velká mísa a na hladinu se umístily hořící svíčky v ořechových skořápkách. Svíčka, která zhasla jako první, věštila, že její majitel zemře rovněž jako první ze zúčastněných. Nejdále od domova se měl údajně dostat ten, jehož skořápka se svíčkou odplula nejdále od okraje mísy. Podobný obyčej uvádí Zíbrt pro oblast Moravy¹⁰. Dva mladí lidé, kteří se mají rádi, pouštějí po vodě v míse v tuto dobu dvě skořápky s hořícími svíčkami. Připlují-li tyto k sobě, budou milenci svoji; pluje-li každá skořápka jinam, oddáni nebudou. Pokud svíčka ve skořápce zhasla nebo se skořápka celá potopila, věštilo toto znamení smrt.¹¹

Prvním svátkem v novém roce, kdy byly používány svíčky, byl 6. leden, tedy sv. Tří králové. Předvečer uvedeného svátku, 5. ledna, nazývá Zíbrt „svatvečer svíček“.¹² Tehdy lidé odhadovaly ze svící pouštěných po vodě svůj budoucí osud (podrobněji níže – zvyky o Štědrém večeru). Koledu s hvězdou připomíná pro oblasti Ruska F. V. Vykoukal.¹³ Časově ji nezařazuje přímo na den sv. Tří králů, ale obecně do období kolem Vánoc. Hvězda byla údajně velmi veliká, slepena ze světlého papíru, ozdobena stužkami a upevněna na žerdi tak, že jí bylo možné otáčet na různé strany. Uvnitř byla samozřejmě umístěna rozžatá svíce. Podobně uvádí zvyk chození s hvězdou u Poláků, na Slovensku přímo 6. ledna, a rovněž v Horním Rakousku. Podle dokladů z Bavorska a Tyrolska byla svíce zevnitř osvětlována,

⁹ F. V. Vykoukal, Rok v starodávných slavnostech našeho lidu, Praha 1901

¹⁰ Č. Zíbrt, Staročeské výroční obyčeje..., Praha, s. 12

¹¹ Navrátilová, A., Narození a smrt v české lidové kultuře, Praha 2004, s. 183

¹² Č. Zíbrt, Staročeské výroční obyčeje..., Praha, s. 12

¹³ F. V. Vykoukal, Rok v starodávných slavnostech našeho lidu, Praha 1901, s.35 – 36, s. 43

zřejmě papírová, hvězda, kterou neslo na tyči jedno z dětí, představující některého ze tří králů během jejich pochůzek s koledováním a požehnáním.

Na 2. února připadá svátek Očišťování Panny Marie a Uvedení Páně do chrámu, v lidovém prostředí známý především svěcením svící, tzv. hromniček. Podle církevní tradice bylo zvykem přinášet v tento den do chrámu k posvěcení svíce a voskové sloupky.¹⁴ Hromničkám byla připisována zvláštní ochranná moc proti nejrůznějším kouzlům a d'ábelské moci. Jak uvádí Zíbrt, uvedené svíce byly rozsvěcovány během bouřek, čili „v čas zlého povětrí, aby d'ábel skrze očarované povětrí nemohl nám tak, jak by chtěl, uškoditi. Slušíť pak přítom pilně se pánu Bohu modliti“.¹⁵ Zároveň byly tyto svíce používány také jako ochranný prostředek před nemocemi nebo v hodině smrti, proti povodním a věřící je s sebou nosili během poutí a procesí.¹⁶ Navrátilová cituje příklad z Valašska, kdy hromničku držela v rukou kmotra, která vyváděla z kouta ženu po ukončení šestinedělí. Dále uvádí také příklady obyčejových úkonů s hromničkami při umírání některého z členů rodiny. Jejím světlem se od umírajícího zaháněli d'ábli a zlí duchové. Často se hromnička držela nad hlavou dotyčného tak dlouho, dokud neskonal. Pokud někdo umíral těžce a dlouho, obcházelo se kolem jeho lože třikrát s hořící svící, která mu poté byla vložena do rukou. Svíčka, která hořela u mrtvého, pak do budoucna chránila dům před vykradením, jejím plamenem také bylo možné po návratu z pohřbu spálit smetí ze světnice a popel rozsypat na různých místech, jako požehnání mrtvého hospodáře.¹⁷

Následujícího 3. února byl slaven svátek sv. Blažeje. Při této příležitosti si věřící chodili do kostela pro tzv. svatoblažejské požehnání. Během aktu držel kněz před tváří věřících dvě zkřížené zapálené svíčky. Zkřížené svíčky mají symbolizovat „bezmocné, svázané ruce Blažejovy při požehnání a uzdravení umírajícího chlapce. Jde o akt povzbuzení v těžkostech každodenního života a ujištění, že člověk nikdy nezůstane sám, že vždy nalezne někoho, kdo mu pomůže, kdo jej vyléčí“¹⁸. Podle lidové tradice mělo požehnání člověku sloužit po celý nadcházející rok jako ochrana před démony a ohněm. Zíbrt uvádí, že ráno po

¹⁴ Podrobněji viz Vavřincová, V., Malá encyklopedie Vánoc, Praha 2001, s. s. 133 – 136; Štajnochr, V., Panna Maria divotvůrkyně, Praha..., s. 236; Angeletí, Ch., Vom Wachs, s...?

¹⁵ Podle Hoffmanna a Šteyera, Č. Zíbrt: Staročeské výroční obyčeje, pověry, slavnosti a zábavy prstonárodní pokud o nich vypravují písemné památky až po náš věk. Příspěvek ke kulturním dějinám českým. Praha

¹⁶ Holubová, M., Svatohorské poutě ve 2. polovině 17. století, diplomová práce, 1994 (1. místo blesk, pak oheň, pak povodně)

Svěcení hromniček bylo zvykem světit snad již od 10. století, jako svěcená ochrana proti zasažení bleskem a následnému požáru: Pracný, P., Český kalendář světců, Praha 1994, s. 29

¹⁷ Navrátilová, A., Narození a smrt v české lidové kultuře, Praha 2004, s. 112, podrobněji k hromničkám s. 190 – 191, s. 216, s. 229

¹⁸ Pracný, P., Český kalendář světců, Praha 1994, s. 30

mši podkládal kněz věřícím svíce křížem ke krku pod bradu, aby je nebolelo hrdlo, aby nedostali záškrť.¹⁹

Na den sv. Agáty, 5. února, byl již od 16. století doložen zvyk zapalovat v tento den svíčky za všechny mrtvé i živé členy domácnosti. Obyčej zajišťoval, stejně tak jako svatoblažejské požehnání, celoroční ochranu před ohněm a démony. Nicméně uvedený zvyk je z literatury doložen jen pro německy mluvící oblasti.

O Velikonocích, nejvýznamnějším svátku církevního roku, byl v liturgii příkládán obzvláštní význam svčení svíček. Přesto však právě tento církevní zvyk ovlivnil lidovou zbožnost a magii neúměrně slabě. Lidé sice své „světlo“ posvěcené na Velikonoce pečlivě ochraňovali, nicméně mu v rámci domácnosti a hospodářství, nepřikládali takřka žádný význam, na rozdíl od svčených ratolestí. Jistá důležitost však přesto byla právě na Velikonoce posvěceným svícím přisuzována. Svíčka byla časem rozlámána na malé kousky, které sloužily k vykuřování domu, jako ochranný prostředek zabezpečující dům a síň. Často byly používány také v lidovém léčitelství. Od 8. století byly známy „agnustky“, tzv. Agnus Dei – malé voskové destičky zhotovované ze svčených velikonočních svící. Na líci byl zobrazen Beránek boží, na zadní straně pak jméno papeže a letopočet. Uvedená tvrzení se vztahují k německy mluvícím oblastem, nicméně o „svčeném vosku, tj. agnus dei“, hovoří také Čeněk Zíbrt.²⁰ V jeho podání, podle pramene ze 17. století, jim byla přisuzována ochranná moc před ďábly a jejich svody.

Všeobecné oblíbě se zejména v Čechách těšily oslavy svatořečení českého barokního světce sv. Jana Nepomuckého (18. století). V předvečer jeho svátku, 15. června, se v Praze konaly tzv. svatojánské lodní hudby, či jinak „muziky na šífích“.²¹ Pod sochu sv. Jana na Karlově mostě se sjely slavnostně ozdobené a nasvícené pramice s hudebníky, kteří nad místem údajného mučednickova skonu „hráli hudbu“ k jeho počtě (střelci na Střeleckém ostrově stříleli z děl). V souvislosti se svatojánským svátkem cituje Vlnas doklad, který o oslavách zanechal J. W. Goethe. Vztahuje se k básníkově pobytu v Karlových Varech. Tehdy, 15. května 1820, byl svědkem toho, jak děti pouštěly hořící svíčky v ořechových skořápkách po říčce Teplé „jako nepomucenské hvězdy“²²

Letní období se svými procesími, zejména 24. června na sv. Jana a 29. června na sv. Petra a Pavla, byla taktéž známa obyčejí a úkony spojenými s používáním hořících svící. Zíbrt

¹⁹ Zíbrt, Č., Veselé chvíle v životě lidu českého, Praha 1950, s. 175

²⁰ Č. Zíbrt, Staročeské výroční obyčeje, pověry, slavnosti a zábavy prstonárodní pokud o nich vypravují písemné památky až po náš věk. Příspěvek ke kulturním dějinám českým. Praha

²¹ Č. Zíbrt, Staročeské výroční obyčeje, s. 141

Také Vít Vlnas, Jan Nepomucký. Česká legenda, Praha 1993, s. 172 - 173

²² Vlnas, V., Jan Nepomucký. Česká legenda, Praha 1993, s. 226

ve své práci věnované lidovým obyčejům a pověrám uvádí, že v den svátku sv. Jana a Pavla, 26. června, se svítily svíce, podobně jako tomu bylo na Hromnice.²³ Lidé neměli půl dne pracovat a bylo vhodné zúčastnit se mše. Účel v tento den svícených svící byl podobný moci připisované hromničkám; používaly se jako ochranný prostředek v době nepříznivých povětrnostních podmínek. Rozsvěcovat se směly výhradně při vypuknutí bouřky a hořet mohly jen po dobu jejího trvání. Po zapálení bylo vhodné odříkat dvě modlitby Otče náš a Zdravas Maria „ke cti a chvále těch svatých modlené býti“. Jedině tehdy byla jejich moc nejsilnější.

Na Dušičky, 2. listopadu, dodnes na většině hrobů hoří svíčky nebo visací lampy s voskovými světýlky na památku zemřelých, přestože církev původně „zapovídala pálení svící na hřbitovech, aby tím nebyly znepokojuvány duše svatých“²⁴ Nicméně svíčky hořely nejen na hřbitovech, ale také v kapličkách a většinou domácností jako vzpomínka na zemřelé členy rodiny apod.²⁵ V tuto dobu se svíčky zapalovaly a zapalují také před pamětními tabulemi nebo na památných místech těm, kteří tam zemřeli pro své politické či náboženské přesvědčení, nebo na daném místě ztratili život ve válce.

O svátku sv. Martina, 11. listopadu, se na území Německa a Rakouska konaly průvody dětí s lucernami a lampičkami zavěšenými na tyčkách. Sestávaly většinou z vydlabaných dýní s namalovanými obličejí.

Jak z výše uvedeného vyplývá, mnohem bohatší doklady lidové zbožnosti a jejich projevů v souvislosti s náboženskými, ale také pověrečnými úkony se svíčkami podává německy psaná literatura.²⁶

Závěrem je třeba připomenout, že svíčky v životě prostých lidí jako ochranný, léčebný, magicko-kultický či věštebný, natož osvětlovací prostředek nehrály žádnou zásadní roli, jelikož šlo o záležitost relativně drahou. K uvedeným účelům se nejčastěji používaly nejrůznější byliny, zřídka pak surový včelí vosk.

5. 1. 2. Votivní svíce

Produkce votivních svící souvisela, stejně tak jako tomu bylo v případě již zmiňovaných obětních darů a voskových obětí, s dobovou tendencí žádat určitou předepsanou formou o pomoc Boha, zpravidla zprostředkovaně skrze svaté a Pannu Marii. Tyto svíce vznikaly na objednávku významných a hlavně zámožných jednotlivců, častěji však

²³ Zíbrt, Č., Staročeské výroční obyčeje..., Praha, s. 141

²⁴ Navrátilová, A. Narození a smrt v české lidové kultuře, Praha 2004, s. 326

²⁵ Navrátilová uvádí, že za každého zemřelého člena rodiny hořela vždy jedna svíčka; podrobněji s. 332

²⁶ viz soupis literatury

byli jejich objednateli příslušníci určité komunity – cechu, spolku, bratrstva, města, oblasti, a to při nejrůznějších výjimečných stavech vymykajících se běžnému koloběhu života jednotlivce či komunity. Jako například v době válečného konfliktu, při obléhání určité oblasti nepřítelem, při živelných katastrofách, nejrůznějších epidemiích decimujících místní populaci lidí nebo zvířat, zejména dobytka apod.

Votivní svíce mezi jinými vynikaly především neobvyklou velikostí, hmotností a kvalitním umělecko řemeslným zpracováním. Většina takovýchto svící byla opatřena plechovou kartuší (na svíci se připevňovala kovovými trny), na níž bylo uvedeno jméno votanta, důvod zhotovení a obětování svíce, letopočet, v některých případech také údaje o opravách svíce. Velké svíce se nikdy nezapalovaly přímo. Na špičce zpravidla bývaly opatřeny jakousi kovovou manžetou s trnem nebo otvorem, do kterého se upevňovala tradiční svíčka běžných rozměrů, která se zapalovala během aktu obětování, nebo ve výročních dnech, kdy se votivní svíce znovu přinášela k oltáři apod. Jinak byly votivní svíce po většinu času uložena na zvláštním, k tomu účelu určeném místě v chrámu či jeho areálu (v současnosti je možné vidět votivní svíce nejrůznějšího stáří a velikosti vystavené například v poutním kostele v Neukirchen beim Heiligen Blut v Německu).

Votivní svíce v poutním kostele v Neukirchen beim Heiligen Blut, 2002

Původně se votivní svíce vyráběly nezdobené, nicméně počínaje 17. stoletím se na nich začínají objevovat malované znaky, krátké texty a samozřejmě jednotliví svatí.²⁷ V 18. století jako hlavní motiv na svíci převládá malovaný obrázek ochranného patrona objednavatele či objednavatelů, většinou ve dvorský elegantní póze a pod baldachýnem a rokají. Biedermayer s sebou přinesl votivní svíce zdobené trsy květín, rostlinnými úponky, objemnými růžemi i jednotlivými květy, a to jak malovanými tak voskovými. Zároveň se

²⁷ viz níže, Angeletti, Ch., *Geformtes Wachs. Kerzen, Votive, Wachsfiguren.*, Calwey-München 1980, s. 42

objevovaly také svíce se štípanými ornamenty, které se těšily velké oblibě zejména od poloviny 19. století. Neogotický styl se na votivních svících projevil gotizujícími prvky převzatými z architektury, šlo například o masivní, částečně zlacené ornamenty. 20. století při zdobení votivních svící ve smyslu nějakého nového, originálního přínosu oproti minulým staletím spíše stagnovalo a naopak z nich čerpalo inspiraci.

Podíváme-li se poněkud podrobněji na situaci v poutním komplexu na Svaté hoře u Příbrami, zjistíme, že v tamějším chrámu se žádné historické votivní svíce do dnešních dnů nedochovaly. Několik stručných zmínek v literatuře však ukazuje na skutečnost, že poutníci a prosebníci, uchylující se pod ochranná křídla zdejší mariánské sošky, své prosby či díky podkládali obětováním voskových svící, často nemalých rozměrů. Svědectví o existenci votivních svící na Svaté hoře například dochoval Bohuslav Balbín ve své Přepodivné Matce svatohorské.²⁸ Do roku 1648 klade popis přepadení strakonických kupců, původem Vlachů, věrných ctitelů svatohorské Panny Marie. Ti měli být v létě uvedeného roku spolu s dalšími kramáři přepadeni v polích loupeživou vojenskou hordou. Během přepadení klečeli na kolenou a vroucně se modlili k Panně Marii svatohorské. Jelikož byli jako jedni z mála ušetřeni na životech (a zřejmě i majetku), na poděkování obětovali na Svaté hoře „asi šestnáctiliberní svíci“.²⁹

Vedle Balbína zmiňuje votivní svíce F. X. Holas. Jmenuje hned několik tradičních procesí, putující na Svatou horu z některých českých měst, která s sebou pravidelně přinášela svíce, obětující je chrámu. K roku 1669 cituje například procesí z Mníšku, kdy „tamější pán Servác z Engelflusu opatřil 135 poutníků voskovicemi, které tito na Svaté Hoře Panně Marii obětovali“.³⁰ Podobně jmenuje údajné slavné procesí z Čáslavi, v němž tradičně mezi léty 1679 až 1697 „dva a padesát bíle oděných dívek neslo svíce, které na Svaté Hoře obětovaly, aby tam každé soboty byla jedna z těch svící rozsvěcována. Podobně si vedlo i procesí z Kolína.“³¹ V rámci slavnosti korunování milostivé svatohorské sošky dne 22. června 1732 přišlo „odpoledne před slavnými nešporami...procesí z Příbramě, které přineslo svíci 140 liber těžkou.“³² Ke dni 12. října 1773 byl z důvodu zrušení jezuitského řádu a tedy i ukončení jezuitské správy na Svaté hoře krom jiného sepsán seznam posvátného nářadí, které bylo

²⁸ Balbín, B., Přepodivná Matka svatohorská, český výťah od Šteyera, 1666, s. 204 - 205

²⁹ Šteyer, Přepodivná matka svatohorská, 1666, s. 204 - 205

³⁰ Holas, F. X., Dějiny poutního místa mariánského..., 1929, s. 294

³¹ Tamtéž, s. 296

³² Tamtéž, s. 346

používáno k bohoslužbám. Mezi jinými předměty jsou zde jmenovány obětní svíce: “Vpravo u oltáře sv. Xaveria velmi veliké 2, o něco menších 14, vlevo u sv. Jana prostředních 14.”³³

5. 1. 3. Sloupky

Za speciální formu svíčky považujeme také sloupek, který sloužil k použití v kostele stejně tak jako v domácnosti. Nejznámější způsob používání sloupku byl jak v českých, tak i německých oblastech během tradiční ranní adventní mše, tzv. rorátů. Nicméně bohatě zdobené sloupky byly také oblíbenými upomínkovými předměty, svatebními, křestními i zdvořilostními (na znamení obzvláště čestného obdarování) dary, například k narození dítěte (viz. Navrátilová), k Novému roku apod.. V německy mluvících oblastech prameny dokládají zvyk obdarovat služebnictvo zvláštním, zdobeným sloupkem u příležitosti ukončení služby³⁴. Čeleď se levnějšími typy obdarovávala navzájem. Často si tak děvečka za několik let strávených ve službě vytvořila celkem početnou sbírku takového druhu předmětů. Darované sloupky nebo sloupky zakoupené jako upomínkové předměty se ukládaly do skleníků v hlavní světnici obydlí, mohly být v řadách rozestaveny v nejhořejší polici skříní nebo se zasouvaly mezi téměř umělecky vyskládané balíky plátna a lnu ve skříních s výbavou.

Pro oblast českých zemí nejsou sloupky jak v muzejních či církevních fondech, tak v etnografické a historické literatuře tak bohatě zachovány a popsány jako je tomu v případě německy mluvících oblastí. Z vlastních výzkumů jsem použití sloupku vystopovala pouze v souvislosti s adventním časem a roráty, pamětníci si vzpomínali jen na prostý sloupek, nezdobený, z něhož odvínovali knot během mše.³⁵ Z toho důvodu jsou poznatky uvedené v této podkapitole v drtivé většině podloženy výhradně svědectvím z literatury, opět převážně německé.

³³ Tamtéž, s. 482

³⁴ „Mezi čeledí existoval zvyk, že děvečky od čeledinů za svou námahu při stlání jejich postelí dostávaly na Hromnice po jednom pěkném sloupku. Setrvala-li děvečka ve službě na větším zemědělském dvoře delší dobu, mohla tak nastřádat značný voskový poklad, který si bedlivě střežila“, volný překlad z Hansmann, C., L., Viel köstlich Wachsgebild, München 1959, s. 27

³⁵ Týká se výhradně města Příbrami a nejbližšího okolí, kde byl proveden dotazníkový průzkum 1997/98, Máchová, L., Příbramské voskařství 1703 – 1950 a jeho doklady v Okresním muzeu v Příbrami, Diplomová práce, PF UJEP, Ústí nad Labem 1998

Sloupek jako upomínkový či zdvořilostní dárek, věnovaný pravděpodobně „z lásky“, výstava věnovaná včelařství a voskařství, Muzeum Blatná, srpen 2004

Poprvé se sloupky začaly objevovat již v 18. století, nicméně rozkvět výroby tohoto druhu voskových předmětů nastal až v 19. století.³⁶ Rozmanitost barev, zdobení či tvarů jednotlivých sloupků záležela vždy jen na představivosti výrobce a do jisté míry na vkusu kupujících. Co se tvarů týče, jsou známy sloupky v podobě včelích úlů (také s včelkou na česně), vinutých náramků, vypouklých či rovných válců, dále pak ploché oválné až kulaté tzv. tašky (v mělkém rámečku sloupku se nacházela různá vyobrazení, např. Poslední večeře Páně), sváteční koruny a tzv. turecká pouta (vypadala velmi podobě jako výše jmenované náramky), drobná plochá srdce (určená na položení nebo zavěšení), to vše nejrůznějších velikostí. Nejpoužívanějšími byly formy šnekovitě zavinutých sloupků, špulky nebo knihy, jejichž vzorem byla modlitební kniha, pochopitelně s otevíracím víkem. Uvnitř se nejčastěji nacházelo malé voskové Jezulátko nebo medailon světce. Velmi oblíbené byly obrázkové sloupky nebo voskové oltáříky. Šlo o duté skříňky spletené z voskového drátu. Za otevíracími dvířky skříňky stál malý Ježíš. Oltářík zakončovala vosková popínavá růže nebo v nebeské modři oblečené dítě. Často byl takový oltářík opatřen nápisem „Můj Ježíši, jsi tam?“.

Velké oblibě se v období biedermyera v německy mluvících oblastech těšily voskové košíčky, taštičky, konvičky, klíčky s ptáčky, granátová jablíčka nebo velikonoční vejčička. Jako v případě svíce také na sloupcích se biedermyer podepsal svou zálibou v květinách, pugetech a úponcích, které byly plastické a vyráběly se za pomoci speciálních železných forem z kusů barevných vosků.

Mezi ojedinělé exempláře je možné zahrnout tzv. voskové tašky nejrůznějších velikostí, v nichž se ve výklenku pod sklem střídaly různé výjevy z Bible a či života svatých,

³⁶ viz Angeletti, Ch., *Geformtes Wachs...*, München 1980, s. 38

figurky světců, nebo sloužily jako medailony.³⁷ Často do nich byl umístován světec, podle něž měl majitel takové „tašky“ své jméno. „Taška“ byla obklopena křížem z voskových nebo hedvábných květin a tzv. stříbrnými kolíčky, které byly kvůli zdání opravdovosti cínové. Zadní strana a boční stěny byly bohatě malovány. Tyto unikátní kusy sloužily jako upomínkové předměty, křestní, svatební a zdvořilostní dárky. Obdarování je uschovávali s velkou úctou, jak ostatně bylo naznačeno výše.

Sloupky byly tvořeny jak z volné ruky, tak za použití dřevěných forem. Nešlo o formy v pravém slova smyslu. Spíše se jednalo o speciální dřevěné nástroje různých tvarů (nejčastěji oválných a klínovitých) a mocnosti, na něž se různě navíjel voskový drát. Tímto způsobem vznikaly často velmi složitě tvarované sloupky, které však bylo možné opět znovu rozplést.

Také sloupky neobvykle velkých rozměrů mohly být použity jako zvláštní obětina, na níž se účastnila celá obec nebo určité společenství, jako výraz sounáležitosti. V 18. století se ke zdobení sloupků používaly olejové a temperové barvy, později přišlo do módy zlacení. Zpočátku se používalo při zdobení plátkové zlato, které se kladlo na barevný podklad, později se pracovní postup procesu zdobení zjednodušoval. Začaly se používat štípací techniky, buď samostatně nebo ve spojení s barevným nebo zlaceným voskovým dekorem.

V Německu a Rakousku se produkce voskových sloupků koncem 20. století těšila opětovné pozornosti, především jako malá pozornost k svátku apod. Výtvarně čerpala či lépe řečeno vycházela z původních historických vzorů z přelomu 19. a 20. století.

³⁷ volný překlad z Angeletti, Ch., *Geformtes Wachs...*, München 1980, s. 39

Sloupková kniha, otevírací, pohled z vnějšku, na přední straně původně bohatý barevný plastický dekor s rostlinnými motivy, zadní strana ozdobena papírovým obrázkem s motivem Anděla strážného, uvnitř vosková plastika Panny Marie s Ježíškem na rukách pod slavobránou z růží, pravděpodobně práce příbramského voskaře A. Čížka, 1. polovina 20. století, Hornické muzeum Příbram

Také příbramští voskaři se věnovali výrobě těchto oblíbených typů svíček a upomínkových předmětů. Jak ovšem jejich výrobky vypadaly se dá dnes jen z několika málo dochovaných kusů těžko odhadnout. Ve sbírce Hornického muzea Příbram je uložen jen jediný exemplář tohoto typu svíci – prostý, fialovomodrý, do tvaru drobného oválku spletený, jinak nezdobený sloupek. Výtvarně náročnější je druhý dochovaný exemplář, tzv. sloupková kniha, sloužící v minulosti zřejmě jako upomínkový předmět. Je sice pravdou, že se s obdobnými typy z německy mluvících oblastí výrazněji srovnávat nemůže, přesto je i přes své silné poškození svěbytným dokladem voskařského umu v Příbrami. Oba dochované předměty byly vyrobeny s největší pravděpodobností v dílně voskaře A. Čížka.

Barevný voskový drát, vpravo jednoduchý, zřejmě tzv. dětský sloupek, dílna A. Čížka, 1. polovina 20. století, Hornické muzeum Příbram

Několik sloupkových knih a upomínkových předmětů vyrobených na principu sloupků je uloženo ve strakonickém muzea. Jde o sloupky větších rozměrů a bohatého zdobení, které jsou ve velmi dobrém stavu.

Velké oblibě se v období biedermyeru v německy mluvících oblastech těšily voskové košíčky, taštičky, konvičky, klíčky s ptáčky, granátová jablíčka nebo velikonoční vajíčka. Jako v případě svíce také na sloupcích se biedermyer podepsal svou zálibou v květinách, pugetech a úponcích, které byly plastické a vyráběly se za pomoci speciálních železných forem z kusů barevných vosků.

Mezi ojedinělé exempláře je možné zahrnout tzv. voskové tašky nejrůznějších velikostí, v nichž se ve výklenku pod sklem střídaly různé výjevy z Bible a či života svatých, figurky světců, nebo sloužily jako medailony.³⁸ Často do nich byl umístován světec, podle něž měl majitel takové „tašky“ své jméno. „Taška“ byla obklopena křížem z voskových nebo hedvábných květin a tzv. stříbrnými kolíčky, které byly kvůli zdání opravdovosti cínové. Zadní strana a boční stěny byly bohatě malovány. Tyto unikátní kusy sloužily jako upomínkové předměty, křestní, svatební a zdvořilostní dárky. Obdarovaní je uschovávali s velkou úctou, jak ostatně bylo naznačeno výše.

Ukázka sloupků, výstava věnovaná včelařství a voskařství, Muzeum Blatná, srpen 2004

³⁸ volný překlad z Angeletti, Ch., *Geformtes Wachs...*, München 1980, s. 39

5. 2. OBĚTINY A OBĚTNÍ DARY

Obětní rituály a oběti samotné jsou pojmy pojící se k začátkům prvních náboženství. V závislosti na typu kultury a doby se měnily formy obětí, ale zdá se, že část podstaty potřeby obětování je v myšlení lidí živá i v současnosti. Nejrůznější formy obětování jsou spjaty s historickým vývojem lidstva natolik, že z jednotlivých kultur zřejmě ani do budoucna zcela nevymizí. Budou se měnit a vyvíjet, ale to původní, co oběť obsahuje – dar a projev úcty něčemu, co nás přesahuje – v nich budou trvat.

Je zajímavé, v kolika často navzájem odlišných kulturách, bez ohledu na místo a čas, se vyskytl a mnohdy dlouhá staletí udržel zvláštní zvyk obětovat hmotnou podobu ideálního přání.¹ Nejstarší formy obětování prostřednictvím identifikačních obětí za použití nejrůznějších materiálů jsou známy ze starověkého Egypta.² Vedle votivních stél jsou pro tuto oblast z archeologických výzkumů doloženy napodobeniny nohou, uší, očí apod.

Množství depotů votivních darů bylo zachyceno během archeologických vykopávek palácového komplexu na Krétě v Knóssu. Šlo o hliněné miniatury podobné egyptským, pocházející z období 2000 let před naším letopočtem.

Nálezy obětí z různých materiálů – vosku, hlíny, kamene, stříbra a zlata, známe také z Řecka. Mezi nejčastější podle dochovaných pramenů patřily obětiny očí, rukou, kyčlí, ňader, srdcí, a to ze zlata a stříbra, dále se hojně vyskytovaly uši, nosy, tváře, rty, palce a zároveň i „sošky“ zvířat. Většina vót pochází z období let 480 – 325 př. n. l. Je možné, že

¹ Obětní dary a obětiny se podle názoru některých odborníků objevují již v pravěkých paleolitických pohřbech (lebky, kosti, šperky, ozdoby nalezené vedle hrobů mladého paleolitu), nicméně diskuze na toto téma není mezi odborníky zatím uspokojivě dořešena. Podrobněji Eliade, M., *Dějiny náboženského myšlení I.*, ..., s. 24, s. 26 - 27

Literatura k problematice obětování a obětních darů například:

Bataille, G., *Prokletá část. Teorie náboženství.*, Praha 1998

Benedictová, R., *Kulturní vzorce*, Praha 1999

Duby, G., *Věk katedrál. Umění a společnost 980 – 1420*, Argo 2002

Eliade, M., *Mýtus o věčném návratu*, Praha 1993

Frazer, J. G., *Zlatá ratolest*,

Freud, S., *Totem a tabu*, Praha 1991

Girard, R., *Obětní beránek*, Praha 1999

² Jen pro zajímavost, s obětinami, obětními dary se setkáváme již v pravěkých pohřbech. Podle Eliadeho je možné považovat za zbytky obětí už i zvířecí lebky a kosti nalezené vedle hrobů mladého paleolitu. Právě takové pohřby, často s obětinami šperků a jiných ozdob, podle něho svým způsobem dokazují víru tehdejšího člověka v posmrtný život. Podrobněji k diskuzi o náboženském myšlení paleolitického člověka apod. Eliade, M., *Dějiny náboženského myšlení I.*, s. 24, s. 26 - 27

Dále například Čeněk Zíbrt upomíná i na biblický příběh o Filištínských a zadržené arše, což považuje za první doklad obětování, starší než u Egyptanů, Zíbrt, Čeněk, *Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku. Indiculus superstitionum et paganiarum*, Praha 1995, viz XXIX. De ligneis pedibus vel manibus pagano ritu, s. 136 - 144

zmíněná materiálová různorodost by v této době již mohla být dokladem jistých sociálních rozdílů mezi obětujícími.³

Zvyk obětování formou zástupných předmětů byl znám rovněž Etruskům, jak dokládají nálezy votivních darů z doby kolem poloviny 8. až z 5. století př. n. l. U Římanů bývá v souvislosti s obětinami připomínán 16. a 17. březen, tzv. svátek Sigillarií, kdy vyznavači přinášeli do Plutonovy svatyně při chrámu zasvěceném Saturnovi jako oběti lidské postavy zhotovené z vosku. Obdobné obětiny jsou doloženy i na dalších místech.⁴

Touha naklonit si božstvo nejrůznějšími způsoby nebyla cizí ani dalším předkřesťanským kulturám, Germánům, Slovanům a dalším evropským národům, stejně tak jako příslušníkům kultur mimoevropských.

S existencí velmi zakořeněného „pohanského“ zvyku obětování se muselo nutně vyrovnat ve svých počátcích zejména křesťanství. Tento vyrovnávací proces trval poměrně dlouho a ne vždy bylo jasné, jaký postoj k problematice obětování církevní činitelé vlastně zaujmou. Nakonec křesťanství instituci votivních darů převzalo a do určité míry i dále rozvinulo. Zejména víru ve společenství svatých, kteří skrze prostor a čas mohou být lidem na zemi prospěšní, tedy pomáhat jim svými přímlyvami u samotného Boha. Nicméně výsadní postavení mezi „svatými přímlyvci“ získala velmi záhy Panna Maria, jako všemohoucí přímlyvkyně a zprostředkovatelka mezi nebem a zemí, které věřící projevovali největší důvěru a lásku.⁵ Po období církevních zákazů a postihů se nakonec zvyk obětovat na základě vykonané pouti stal záležitostí pro křesťanství téměř typickou, aby se na mnoha místech mezi věřícími udržel až do dnešních dnů.⁶

Zajímavou myšlenku, týkající se široce rozvinutého zvyku obětování, vyslovil Čeněk Zíbrt. Dospěl k názoru, že lidé obecně, pokud v kulturním vývoji dosáhli určité myšlenkové úrovně, dospěli k přesvědčení, že bohové s větší pravděpodobností přihlédnou k jejich problémům a přáním, budou-li jim obětovány hmotné, tedy „skutečné“ podoby těchto lidských tužeb či díků.⁷ Pro zvýšení účinku takovýchto obětí je lidé přinášeli na posvátná místa, často byly zavěšovány v blízkosti soch božstev i přímo na ně. Za podmínku vzniku zvyku obětování uvedeného typu považoval představy lidí o nadpřirozené moci božstev a zároveň dosažení určité zručnosti vyznavačů, kdy byli schopni z nejrůznějších materiálů

³ Tamtéž

⁴ Tamtéž

Dvořáková, Hana, *Me tibi dedico...*, Votivní dary v okruhu lidové religiozity., Katalog výstavy, Brno 2000, s. 7

⁵ Angeletti, Charlotte, *Geformtes Wachs. Kerzen, Votive, Wachsfiguren*, München: Calvey 1980, s. 45

⁶ Platí pouze pro katolíky, reformovaná náboženství 16. století uctívání svatých a s tím související poutě neuznávají.

identifikační obětiny vytvořit.⁸ S tím související symbolický výklad obětín se pak podle něho u jednotlivých kultur rozvíjel analogicky, stejnou cestou (znamenalo by to, že by lidé různých období a kultur vždy rozuměli za jakým účelem byl ten který předmět obětován? Věřící jeho současnosti prý jistě netuší, že zachováváním obyčeje obětovat napodobeniny údů, udržují zároveň v lidovém podání prastarý kulturní přezitek.).

Obětiny řadíme mezi votivní předměty. Votivním rozumíme takový předmět, který je darovaný božstvu na základě slibu, *ex voto*, jehož prostřednictvím votant žádal splnění své prosby, nebo za již splněné děkoval. Důvody vzniku instituce obětování a votivních darů lze hledat zpravidla v existenčních problémech jednotlivce či společnosti, obavách z budoucího vývoje, v touze předejít tušenému nepříznivému vývoji apod. (nemoc, nehoda, umírání lidí i zvířat, válečné či živelné pohromy, epidemie atd.). Většinou byl akt darování, respektive obětování, podmíněn vykonáním poutě na některé z významných míst kultu, kde byl votivní dar s prosbou či díkem obětován. Prosba byla provázena slibem, který se votant zavázal vyplnit po jejím splnění.⁹

Také v katolickém náboženství dodnes trvá, i když ve výrazně menší míře, zvyk s modlitbami prosit či děkovat v chrámu. Celý akt je stále doprovázen určitými formami rituálního obětování.

Mezi oběťmi, jejichž účinnost byla vázána na vykonání poutě, rozlišujeme dva typy: prosebnou a děkovnou. Prosebná oběť většinou bývala spojena s cestou k některému ze známých poutních míst, tzn. na místo velké náboženské tradice, místo spojené s nějakými zázraky (zejména jsou zde míněna místa těch zázraků, kterým je připisována nadpřirozená moc léčit a uzdravovat po tělesné i duševní stránce) apod. V chrámu poutník danému světci obětoval s k tomu účelu danou modlitbou nějaký předmět. Velmi často šlo o předmět pro takový případ speciálně zhotovený, tzv. obětinu (u řady poutních míst se v nebyvalé míře rozrostla specializovaná řemeslná výroba zaměřená na produkci poutního zboží – od upomínkových předmětů přes obětiny až k živnostem zajišťujícím stravu a ubytování pro poutníky). Prosebná oběť, jednodušeji řečeno, by mohla být považována za jakýsi úplatek pro světce, aby „za něco“ splnil poutníkovu přání.

⁷ Zíbrt, Č., Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku, Praha 1995

⁸ Obdobně vidí problematiku František Šmahel, který v této souvislosti připomíná tradiční náboženské představy o bezprostředních zásazích nadpřirozených sil, bohů, do osudů lidí., Šmahel, František, Husitská revoluce 2, Kořeny české reformace., Praha 1993, s. 17

⁹ Pertold, O., Pověra a pověřivost, Praha 1956, s. 115, 118

Dvořáková, Hana, *Me tibi dedico... Votivní dary v okruhu lidové religiozity*, Katalog výstavy, Brno 2000, s. 6

S pěší poutí bývala spojena i děkovaná oběť. V podstatě šlo o obdobný akt jako v případě vykonání oběti prosebné s tím rozdílem, že jeho prostřednictvím nyní věřící odměňoval božstvo, děkoval za splnění svého přání.¹⁰

Na tomto místě je však zapotřebí připomenout, že také pouť sama o sobě mohla být další formou oběti. Podle Dubyho byla pouť „nejdokonalejší, nejvítanější formou askeze, ... pokáním, které biskup nařizoval jako nástroj očištění těm, kteří veřejně doznali mimořádné hříchy, ... symbolem: poutník napodoboval cestu božího národa do vyvolené země, cestu do božího království...“.¹¹ Cestu zpravidla dotyčný člověk absolvoval pěšmo, účinnost poutě se odvíjela od její náročnosti. Čím větší bylo poutníkovy strádání, tím větší byla naděje na splnění jeho přání, tím pevnější byla jeho víra a zároveň i větší naděje na věčnou spásu. Vykonání poutě jako pokání při zpovědi bylo charakteristické pro křesťanství. Především absolvováním individuální poutě získávali její účastníci vyšší společenský kredit. Poutě nebyly charakteristickou součástí jen křesťanského náboženství, ale putování k významným místům určitého kultu znali také antičtí Řekové, Židé, hinduisté a islamisté.¹²

Votivní dary mají několik forem. Podle účelu rozlišujeme vóta prosebná, děkovaná a kající, z hlediska společenského dopadu soukromá a kolektivní.¹³

Zvláštní pozornost je v této práci věnována tzv. identifikačním obětinám.¹⁴ Ty představovaly různě velké napodobeniny nemocných orgánů a končetin, lidských postav, zvířat, rostlin, staveb či věcí denní potřeby.

Škála materiálů, z nichž se obětiny vyráběly, byla široká – drahé kovy zlato a stříbro, cín, olovo, železo, vosk, dřevo, hlína a kameny.

Známé jsou i naturální obětiny jako len, obilí, surový vosk, dřevo, drůbež a domácí zvířata. Tyto obětiny byly charakteristické zejména pro věřící ze zemědělských oblastí. Ti přinášeli nejrůznější potravinové obětiny, nejednou i velká dobytčata. Zvláštní význam mezi těmito obětinami měla černá slepice, která byla obětována při duševních nemocech,

¹⁰ V německy mluvících oblastech jsou známy např. voskové figury dětí (i dospělých osob) v životní velikosti, které jejich rodiče nebo příbuzní nechali zhotovit a věnovali je chrámu jako výraz díky za uzdravení či zázračnou záchranu děcka; obdobné figury se uchovávaly v rodinách jako památka na předčasně zemřelé dítě (chtěli si ho „zachovat jako živé“), Angeletti, Ch., *Geformtes Wachs. Kerzen, Votive, Wachsfiguren.*, München: Calvey 1980, s.30

¹¹ Duby, G., *Věk katedrál. Umění a společnost 980 – 1420.*, Argo 2002, s. 55 - 56

¹² Ritter, M., *Volkskunst aus Wachs – ein Überblick.* In: *Volkskunst aus Wachs. Begleitbuch zur Sonderausstellung im Schwäbischen Volkskundemuseum Oberschönenfeld.*, Oberschönenfeld 2001, s. 18

¹³ Podrobněji Dvořáková, Hana, *Me tibi dedico...Votivní dary v okruhu lidové religiozity.*, Katalog výstavy, Brno 2000, s. 6-7, 11-14

¹⁴ Norbert Ohler, ve své práci věnované problematice poutí ve středověku a novověku, hovoří o tzv. „zrcadlových“ votivních darech. Zdají se mu být logickým odrazem dobového smýšlení, kdy společnost preferovala „zrcadlové“ tresty - např. křivá přísaha byla v daném období trestána ztrátou pravé ruky. Ohler Norbert, *Náboženské poutě ve středověku a novověku*, Praha 2000, s. 176

posedlosti, epilepsii nebo dně. Černý kohout, který se mezi vóty také neobjevoval zřídka, byl pokládán za obzvláštní dar, jelikož jeho tlukoucí srdce mělo představovat tlukoucí srdce živého člověka.

Často byly známým poutním chrámům věřícími věnovány nemalé finanční částky.

Obětovány ale byly také osobní předměty věřících, jako například části oblečení, po vyléčení sejmuté obvazy či odložené berle, svatební a posmrtné korunky, pásy, tkanice nebo stuhy. Během středověku a dále v 16. až 17. století se před významnými poutními centry začaly objevovat váhy, na kterých se věřící nechal zvážít a chrámu pak věnoval tolik peněz, kolik by zaplatil za chléb či obilí o dané váze.¹⁵ Závěrem nutno zdůraznit dobové přesvědčení, že votivní dary budou adekvátní sociálnímu postavení dárce a s tím souvisejícímu majetku.

Ačkoli celá řada naturálních vót byla obětována v mnohem větším množství, získal mezi nimi výsadní postavení vosk, především díky svému symbolickému významu, jenž hluboce rozvinulo nastoupivší křesťanské náboženství. Byl totiž jedním z produktů včely, podle tradice „panenského“ hmyzu, který člověk s oblibou pro vzájemný symbolický vztah přirovnával k Panně Marii, Boží rodičce.

Vosk býval obětován jak surový, tak nejrůzněji upravovaný a zformovaný. Oblíbený byl zejména pro svou tvárnost a poměrnou trvanlivost, navíc šlo o materiál dostupný co nejširším vrstvám věřících, přestože nebyl mezi ostatními materiály tím naprosto nejlevnějším. Navzdory svému poměrně rychlému hoření byl v kostelech žádaným prostředkem k osvětlování prostor (z věnovaného vosku, svíci či obětin si po určitém čase chrám lil nové svíce ve vlastní režii, navíc při všeobecné oblibě a spotřebě vosku jej bylo možné kdykoli znovu prodat).

Ať už věřící obětoval kterémukoli ze světců, význam ponechání obětiny v chrámu spočíval ve víře, že votant je tímto způsobem zůstává ve světcově blízkosti i po svém odchodu. Navíc, čím blíže byl jeho dar oltáři, tím spíše zajišťoval, že skrze něj si jej bude připomínat i samotný Kristus během každé mše, které je přítomen v podobě chleba a vína.¹⁶ Ohler zároveň došel k přesvědčení, že důležitější než hmotnost vóta byla s největší pravděpodobností jeho podoba, protože beztvárný vosk neplatil tolik jako figura.

¹⁵ Ohler řadí i tento způsob mezi tzv. zrcadlové obětiny, protože člověk tímto aktem jakoby obětoval sebe sama. Angeletti v případě vážení uvádí, že dotyčný zaplatil tolik, kolik by dal za stejnou váhu vosku (Ohler mluví jen o obilí a chlebu).

¹⁶ Ohler, Norbert, Náboženské poutě ve středověku a novověku, Praha 2000, s. 175 -176

První zmínka o zázračném uzdravení se v pramenech objevuje v 10. století. Týkala se vyléčení zbožné křesťanky prostřednictvím obětování napodobeniny nemocného údu.¹⁷ Další takový případ tentokrát z domácího českého prostředí uvádí kronikář Kosmas, když popisuje uzdravení původně neplodné královny Jitky, dcery knížete Vratislava.¹⁸ Z dobových zpráv a pramenů se zdá, že od raného středověku proniká zvyk obětování do myšlení celé křesťanské společnosti. Pro období 12. a 13. století Ohler připomíná opakované zdůrazňování pramenů, že podobu voskových obětí si mnohdy vytvářeli votanti sami, jelikož specialisté na jejich výrobu ještě neexistovali. Navíc údajně ten, kdo zhotovil dar sám, zůstával (byla-li oběť uložena v poutním chrámu v blízkosti oltáře na místě k tomu určeném) tak na místě po svém odchodu dvakrát – jednak v materiálu, tj. ve vótu samotném, jednak v práci svých rukou.¹⁹

Nejstarším písemně doloženým voskovým vótem na českém území je pravděpodobně, blíže nespecifikovaný, voskový dar krále Ludvíka Jagelonského Panně Marii Bohosudovské.²⁰

Budeme-li se zabývat doklady voskových obětí a votivních darů přímo na Svaté hoře u Příbrami, zjistíme, že konkrétních pramenů je velmi málo. Vycházet můžeme jen z nepříliš četných a podrobných zmínek v literatuře a ze samotných dochovaných voskových vót. Jak literatura, tak samotné dochované oběťiny, většinou nedokumentují období starší než je 1. polovina 19. století. Zřejmě nejpodrobnější popis rozmanitosti voskových obětí v areálu svatohorské baziliky přináší svědectví Rudolfa Kresse (poutní místo navštívil někdy ve 30. letech 20. století).²¹ V Kressově podání tamější vosková vóta zahrnovala mezi tradičními typy,

¹⁷ Nejmenovaná žena trpěla jistým onemocněním jedné ruky. Ve snu byla vyzvána, aby podobu své nemocné ruky nechala ulít z vosku a obětovala ji při hrobu svaté Idy, že jedině tak bude uzdravena., Zíbrt, Č., Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku, Praha 1995, s. 139

Zprávu cituje také Ch. Angeletti jako první kronikářský odkaz v německé literatuře (pramenech), že se jednalo o voskovou ruku přinesenou k hrobu sv. Idy., Angeletti, Charlotte, Geformtes Wachs. Kerzen, Votive, Wachsfiguren., München: Calvey 1980, s. 47

¹⁸ „Roku od narození páně 1085 dne 25. prosince zemřela Jitka, manželka Vladislava, knížete polského; byla to dcera Vratislava, knížete českého. Poněvadž byla neplodná, samu sebe stále umrtvovala, obětujíc se v živou oběť Bohu se slzami a věnujíc se rozdílení almužen; pomáhala vdovám a sirotkům, a rozdávajíc velmi štědře zlato i stříbro po klášteřích, poroučela se k modlitbám kněží, aby ku prosbám svatých z milosti Boží obdržela plod, jehož jí příroda odpírala. Mimo to poslala svého kaplana Petra, aby donesl její zaslíbení k hrobu svatého Jiljí i jiné dárky opatu a bratřím, aby skrze jejich přimluvu Bůh vyslyšel její modlitbu. Když se kaplan, splniv rozkazy své paní, chystal již na cestu domů, opat prý mu řekl jako prorockými ústy: 'Jdi s Božím požehnáním a řekni své paní: 'Doufej v Boha a nepochybuji u víře, poněvadž počneš a porодиš syna. Neboť není nikdo, kdo by neobdržel to, zač svatého Jiljí s důvěrou žádal. Ale bojím se, že snad urazíme Boha, když naň proti osudu modlitbami doléháme, třebaže pro zásluhy našeho patrona někdy prosebníkům dopřeje toho, co příroda dáti se vzpírá.' I oznámil to své paní a ona svým časem počala, ale když porodila syna, třetího dne umřela při prvním kuropění dne výše řečeného. A její syn byl pokřtěn na jméno svého strýce Boleslava.“, kol., Kosmova kronika česká, Praha 1975, s. 119 - 120

¹⁹ Ručně hnětené a tvarované oběťiny ze včelího vosku vystaveny v Museum im Herzogschloss Straubing, sbírka Rudolfa Kresse, stálá expozice Bilder und Zeichnen der Frömmigkeit

²⁰ Royt, J., Obraz a kult v Čechách 17. a 18. století, Praha 1999, s. 207

²¹ Kriss, R., Rettenbeck, L., Wallfahrtsorte Europas, München 1950, s. 123

obvyklými na řadě jiných poutních míst, i obětiny netypické. Vedle obecně známých obětí ztvárnujících lidské postavy, zavínutá nemluvnata, horní i dolní končetiny, domácí zvířata a domky, se zde ve výrazně větším množství objevovala jinde ne tak běžná zobrazení vnitřních orgánů lidského těla. Vedle voskových ledvin, žaludků a jater se jednalo zejména o lidská embrya a to dokonce ve dvou vývojových stádiích, které Panně Marii Svatohorské obětovaly těhotné ženy na rozdíl od želvy, typické pro podobný stav v německy mluvících oblastech. Údajně právě v souvislosti s těhotenstvím se zde nacházela také vosková břicha. Podle Kříse byly poměrně nového data čtvercové obětiny, které na jedné straně zobrazovaly stylizované zorané pole, resp. vyorané brázdy se zasetými semeny, druhá strana pak tři stylizované polní rostliny, resp. polní plodiny (zřejmě zde jde o výjev, který někteří odborníci, autorka a příbramští pamětníci považují za zjednodušené zobrazení tří ovocných stromů). Podle Křísova výkladu byla tato obětiny charakteristická pro rolníky a zahradníky. Vycházejíc ze situace na Svaté hoře, jak ji ve 30. letech 20. století osobně poznal, dále rozvinul úvahu, že v Čechách existovala i nadále snaha reagovat na dobové, „moderní“ potřeby votantů konce 19. a začátku 20. století produkcí nových, „aktuálních“ obětí. Jako doklad mu sloužila například vosková vóta v podobě automobilů, která měla chránit před autonehodami, nebo tři československé pětikoruny symbolizující ochranu před peněžní ztrátou. Tato vóta byla pro Kříse svědectvím, že zvyk obětování skrze voskové identifikační obětiny byl tou dobou na Svaté hoře stále plně živý a dokonce schopný přizpůsobit se nové situaci. V německy mluvících oblastech se během 19. století podobné tendence reagovat na „požadavky doby“ už neprojevovaly. Pojednání uzavírá zmínka o bezpočtu vót v podobě husí, kachen, slepic a krocanů, odkazujících na tradiční chov drůbeže v tehdejší Československu.

5. 3. OSTATNÍ VÝROBKY

5. 3. 1. Agnus Dei

Nepříliš typickými a známými výrobky voskařské dílny byly voskové medailonky. Objevují se od 8. století jako tzv. Agnus Dei, nebo také „agnusky“ – malé voskové destičky zhotovované ze svícených velikonočních svící. Tyto medailony mají zpravidla na přední straně (avers) téměř stereotypně vyraženého Beránka Božího. Jedná se o ikonograficky častý motiv velikonočního beránka se svatozáří a slavnostním, vítězným praporkem, zástavou, která leží na knize se sedmi pečetěmi. Pod beránkem je na medailonu často papežská pečeť, jméno papeže, obvykle bývá tamtéž vyražena také datace. Na zadní straně (revers) může být vyražen obraz Ukřižování, Panny Marie nebo některého ze svatých, popřípadě jméno papeže s datací, jen výjimečně se objevuje také k zobrazení se vztahující nápis. Medailonky mívají oválný tvar, nejčastěji se objevují velikosti o průměru 55, 80, 110 a 150 mm (rozměr nejdelší části oválu). O „svěceném vosku, tj. agnus dei“, se zmiňuje také Čeněk Zíbrt. V jeho podání, podle pramene ze 17. století, byla těmto medailonkům přisuzována ochranná moc před ďábly a jejich svody. Medailonky se v domácnostech uchovávaly buď samostatně, nebo v plochých nástěnných skříňkách, často dohromady s dotýkanou relikvií. Takovým skříňkám byla přisuzována zázračná, léčivá moc.

Agnus Dei v prosklenném rámu, papež Klement XI. (papežem 1700 – 1721), pravděpodobně klášterní práce, 1. polovina 18. století (?) , soukromá sbírka

5. 3. 2. Betlémy

Vzhledem ke svým vlastnostem se vosk postupem času zařadil mezi materiály, z nichž se s oblibou zhotovovala tradiční betlémská scéna Narození Ježíše Krista. Nejprve se betlémy

ze včelího vosku začaly objevovat v chrámových a také šlechtických interiérech, a to zhruba od 17. století. Nejednalo se o celovoskové betlémy, ty známe až z mladších období. Mnohem typičtější byly betlémy sestávající z jednotlivých, různě velkých figur, vysokých několik centimetrů po majestátní postavy v životní velikosti. Figury měly z vosku odlitu jen hlavu a údy, tělo bylo tvořeno kostrou ze dřeva, na níž byly dráty přichyceny voskové končetiny. Často se oblékaly do textilií. Obličejové partie byly umně a jemně omalovány, někdy mohly mít figury vložené skleněné oči, vlasy byly tvořeny z voskových nití, jindy se používala k jejich naznačení vlna, výjimečně pravé lidské vlasy.

Velké oblibě se od 19. století (zejména na přelomu 19. a 20. století až do poloviny 20. století) těšily drobné jesle pod skleněným šturcem. Zpravidla šlo o typizovaný výjev, kdy pod papírovým, maximálně zjednodušeným modelem chléva stály figurky Panny Marie s Josefem a mezi nimi ležel na voskové plence malý Ježíšek. Maria stála nebo klečela, vždy však měla ruce sepjaté v symbolické modlitbě. Josef obvykle stál, v jedné ruce držel velkou svíci nebo hůl, druhou rukou měl buď volně svěšenou nebo mírně ohnutou v lokti směrem k srdci. Ježíšek jen v plence ležel v jeslích nebo přímo na trávě na bílé pleničce zdobené proužky zlaceného vosku a vykrajováním na okrajích. Výjimečně byla scéna rozšířena o oslíka a volka, kteří stáli v chlévě. Svatá rodina byla umístěna na dřevěném kruhovém podstavci, pokrytém zelenými voskovými nitěmi, které jej zakrývaly a vytvářely iluzi trávníku. Ten býval ozdoben většinou voskovými, méně často látkovými či papírovými květy. Figurky se zhotovovaly technikou skládání voskových plátků. Zmíněný typ jeslí se ovšem v českých zemích nevyráběl. S největší pravděpodobností se popsáné jesle pod šturcem do Čech dovážely z Rakouska či Německa. Dochované voskové plastiky pod šturcem, bez ohledu na zpracovaný výjev (sv. Rodina, světec, Jezule), představují výrobky voskařské firmy Weinkamer ze Salzburgu, která byla tradičním dodavatelem těchto artefaktů na řadu míst s živou poutní tradicí ve střední Evropě, mezi jinými v českých zemích. Nakolik se salzburskými produkty čeští voskaři nechali inspirovat, je dosud ne zcela uspokojivě zodpovězenou otázkou.

Dosud nevyřešenou otázkou týkající se produkce příbramských voskařských dílen je problematika výroby voskových betlémů zdejšími voskaři. Uspokojivou odpověď se nedaří najít ze dvou důvodů. Prvním je nedostatek písemných pramenů, druhým absence dostatečného množství betlémů vyrobených z vosku, které by umožnilo kvalitní zhodnocení a vytvoření typologie tohoto druhu voskařských výrobků.¹

¹ V rámci dotazníkové akce několik respondentů ústně reagovalo na otázku výroby voskových betlémů v Příbrami. Názory byly různé, od naprostého odmítnutí této otázky jako neopodstatněné, voskové betlémy se

Vyjdeme-li z písemných dokladů výroby voskových betlémů v Příbrami, nesvědčí pro takovou produkci ve městě jediný přímý fakt. K dispozici jsou pouze dvě náhodné zmínky autorů Klímy a Procházky, z nichž by bylo možné usuzovat jen na dostupnost voskových betlémů v rámci města, nikoli však jejich výrobu některým ze zdejších voskařů konkrétně.

Informace převzatá od Františka Klímy se týká příbramského voskaře Dominika Khünelyho, v jehož pozůstalosti se roku 1785 mimo jiné našly i „dva tucty voskových hlaviček k jesličkám“.²

Voskové hlavičky k jeslím z uvedené pozůstalosti by mohly být chápány jako zbylé části figurek používaných ke ztvárnění betlémské scény. V tom případě by snad mohly být řazeny ke zvláštnímu typu figurek do jeslí, jejichž obliba, zejména vyššími společenskými vrstvami, kulminovala na přelomu 17. a 18. století. Šlo o typ jeslí, v nichž figurky měly z vosku ulitu pouze hlavu a údy (resp. část údů), přičemž zbytek trupu tvořila pohyblivá kostra (dřevěná, z drátků) překrytá textilií odpovídající typu oděvu ztvárňované postavy.³

V Příbrami neexistují žádné doklady svědčící pro výskyt tohoto typu betlémů s figurkami s voskovými hlavičkami nasazenými na mechanické kostře a oblékanými do textilií. Je ovšem možné, že Khünely ve své dílně odléval pouze hlavičky k betlémským figurkám a smluvně je dodával někomu dalšímu, kdo se věnoval výhradně kompletování a konečné úpravě figurek a sestavování betlémů. Přestože Klíma uvádí mimo těchto hlaviček i „polámané obětiny“, nelze předpokládat, že by mohlo jít o části původně celovoskových figurek.

Ve Středočeském muzeu v Roztokách u Prahy se dochovalo torzo betlému s oblékanými figurkami z kaširované hmoty a s voskovými hlavičkami, údajně pocházející z Příbramska. Figurky jsou vysoké od 7 do 9 cm a zřejmě pocházejí z konce 19. století. Soubor sedmnácti figurek obsahuje sv. Rodinu, anděla, černého krále se sluhou, dva klečící daráky, daračku a daráka v bohatém měšťanském kroji (možná šlechtici), figurky pravděpodobně představující pekaře a mlynáře a dvě ovce. Vzhledem k použitému materiálu a páru daráků v nezvykle honosném oblečení lze předpokládat, že jde o práci zhotovenou na objednávku pro městské, nebo dokonce šlechtické prostředí.

Svědectví Karla Procházky není přesně datováno, nicméně s jistou tolerancí ho lze zařadit do období konce 19. století, maximálně však do 1. poloviny 20. století. Jedná se o

zde prý nikdy nevyroběly, až po ukázkou voskového betlému vyrobeného „zajisté“ právě zdejšími voskaři. Ani jeden z respondentů nedokázal svůj názor opřít o kvalitní argumenty.

² Klíma., F., *Ze staré Příbramě*, in: *Hlasatel...* VI-I, 1933, s. 188-189

³ O voskových figurkách do jeslí s mechanickou kosterou podrobněji Vaclík, V., *Chrámové betlémy v Čechách a na Moravě*, Praha 1990, s. 16-18

zmínku ohledně dodávek voskových betlémů, resp. Sv. Rodin pod šturcem, a Jezulátek salzburžské firmy Weinkamer do Čech, v tomto případě mimo jiné i dodávek příbramské firmě pod Svatohorskými schody.⁴ Firmu vlastnila rodina Dvořákových, o níž někteří z respondentů zahrnutých do dotazníkové akce tvrdili, že mimo jiné produkovala i „voskové figurky“, pravděpodobně do betlémů. Nutno však zdůraznit, že ani jeden z posledních příbramských voskařů na svých reklamních štítcích, pravidelně otiskovaných v místních periodických aj., výrobu voskových betlémů či figurek do betlémů neuvádí. Ani v živnostenských rejstřících nejsou u voskařů, kteří zároveň své zboží prodávali v krámcích na Svaté hoře, žádné zmínky o tom, že by tento typ výrobků z vosku prodávali či sami produkovali.

Procházka ve zmínce o voskových betlemech uvádí, že ve Staré Boleslavi bylo možné u tamějších voskařů zakoupit i celé „miniaturní jesličky za sklem ve formách lité“.⁵ Autor měl zřejmě na mysli zvláštní typ jeslí, tzv. skříňkové. Jedná se o typ, kdy byly celovoskové barvené figurky stavěny do betlémů zasklených v hlubokých, často bohatě profilovaných rámech, spolu s kolorovaným papírovým městem v pozadí. Na Příbramsku je takovýto betlém uložen v jediném exempláři v depozitáři Městského muzea Dobříš.⁶ Jde o betlém s dutými voskovými figurkami umístěnými v dřevěném hladkém zlaceném proskleném rámu. Původně byl celý výjev po stranách zdoben voskovými květy (snad v kombinaci s textilními květy). Figurky jsou sice poničené, přesto je celkový stav betlému dobrý.

V horní části betlému je umístěno město z papíru a lepenky. Ve vrchní řadě zástavby se nacházejí prostší městské domy, pod nimi jsou rozloženy bohaté šlechtické paláce s věžemi. Domy jsou zhotoveny z kousků dřívěk nebo drobounkých špalíků. Zcela vpravo se nachází „roubená“ pastouška se střešou z pšeničných klásků, stavba velmi oblíbená ve velkých dřevěných příbramských betlemech. Řadu paláců uzavírá papírová městská hradba s bránou uprostřed. V dolní části betlému stojí uprostřed stáj s pobořeným obloukem a hvězdou z blýskavého papíru. Vlevo uvnitř klečí Panna Maria, v jeslích uprostřed leží nahý Ježíšek v plenkách. Vzadu leží jedno zvíře, druhé chybí, stejně tak jako chybí sv. Josef.

Zleva na svažující se stezce stojí ovce a pastýř troubící na troubu, stezka je ohraničena plůtkem. Pod stezkou jsou různě rozestavěni daráci, celkem pět postavíček. Scéna dopňuje několik ovcí. Figurky jsou duté, ve špatném stavu, vosk je omalovaný.

⁴ Procházka, K., O betlemech, Praha 1908, s. 64

⁵ Tamtéž, s. 63

⁶ Foto Máchová, L., Voskářství na Příbramsku, Bakalářská práce, PF UJEP Ústí nad Labem 1996, Přílohy

S největší pravděpodobností nejde do skříňkový betlém, používaný při adventních obchůzkách. Betlém uložený v dobříšském muzeu zřejmě sloužil jako dekorace interiéru v období vánočních svátků, zavěšoval se na stěnu.

V hojnějším počtu jsou v Příbrami doloženy menší jesle, resp. sv. Rodina pod skleněným poklopem, tzv. šturcem. Terénním výzkumem byly zjištěny tři takové exempláře v soukromých sbírkách ve městě i mimo něj. Pouze jedna sv. Rodina byla zdokumentována v roce 1998 v soukromí jednoho z příbramských občanů. Druhá na vánoční výstavě betlémů na Svaté hoře v roce 1996 a třetí byla zjištěna roku 1997 v Praze (majitel, který sv. Rodinu zakoupil před několika lety v Berouně, se domnívá, že jde o betlém pocházející z Příbrami).⁷

Uvedené jsou si typově velmi blízké, ovšem nejde o identické výrobky z vosku. Ústřední postavy Panny Marie, Josefa a malého Ježíška jsou řešeny po výtvarné stránce obdobně, shodují se především typickým způsobem zdobení oděvu, velikostí a požitím doplňků spoluvytvářejících bezprostřední okolí postav, tj. voskový trávnik s kvítky a lístky. Rozdílně jsou naopak pojaty postoje jednotlivých voskových figurek, zejména Panny Marie a Ježíška, stejně tak jako kulisa zrození a její charakteristické prvky, například přítomnost osla s volkem a iluzivní prostředí chléva. Všechny tři exempláře jsou zřejmě rovněž výrobky firmy Weinkamer.

5. 3. 3. Jezulátka

Z vosku se lila také samostatná Jezulátka. Jezulátka o velikosti do 10 cm se vkládala do jeslí a tvořila součást dřevěných vyřezávaných betlémů, což bylo častým jevem například na Příbramsku. Tamější řezbáři betlémů s oblibou ukládali do jeslí Ježíška z vosku. Důvodů, proč se tak dělo, mohlo být několik. Pomineme-li obavu řezbáře, že ústřední postavu betlémské scény nezvládne podle svých nejlepších představ, vtírá se při pohledu na vánoční interiér s překrásným, někdy i několik metrů dlouhým betlémem mnohokrát parafrázovaná věta jednoho ze starých příbramských betlémářů, že Ježíšek „prostě musí být z jiného těsta“.⁸ Svou roli zde mohlo sehrát i tradiční nazírání na vosk jako materiál s hlubším symbolickým významem.

Jezulátka se zhotovovala, podobně jako obětiny, figurky do betlémů či celovoskové plastiky, litím do dřevěných nebo sádrových forem. Je ale známo, že se vosková Jezulátka do betlémů do Čech i dovážela, řada voskařů si je objednávala především z Německa.

⁷ Podrobněji Máchová, L., Voskářství v Příbrami 1703 – 1950 a jeho doklady v Okresním muzeu Příbram, PF UJEP v Ústí nad Labem, Ústí nad Labem 1998

⁸ Mácha, F., O příbramských řezbářích betlémů, Příbram 1999

5. 3. 4. Plastiky

Jedním z charakteristických doplňků zejména měšťanských domácností byly zhruba od 19. století voskové plastiky pod šturcem. Většina tehdejší dochované produkce představuje nejrozličnější světce a světice, od Ukřižování, Ecce homo, Jezulátka a zvláště oblíbenou Pannu Marii, po Sv. Šebestiána a celou řadu dalších. Postavy svatých se většinou zhotovovaly plátkovou technikou, lité plastiky jsou mezi dochovanými exempláři spíše výjimkou. Svatým se do rukou připevňovaly patřičné atributy z vosku, papíru, textilií apod. Na hlavě měli uchycenu svatozář, obvykle z dracounu, a na podstavci byla přilepena papírová cedulka se světcovým jménem. Výjimkou však nebyly ani výjevy ze života svatých nebo žánrové scénky, které obsahovaly postav hned několik.

Plastiky se vyráběly v různých velikostech, od menších okolo 8 cm, po větší typy o výšce až 40 cm. Velikosti a kvalitě samozřejmě odpovídala také cena. Podle použitých barevných kombinací a odstínů, způsobů skládání draperie apod. je možné odlišit plastiky různé provenience. Převážná většina dochované produkce v českých muzeích a soukromých sbírkách pochází z období mezi léty 1870 až 1920 oblasti z Vorarlberska a českých zemí. Voskové plastiky pod šturcem byly jako upomínkové předměty určeny k prodeji zejména na významnějších poutních místech.

5. 3. 5. Votivní figury

Na řadě významných poutních míst, především v katolických regionech Itálie a v německy mluvících oblastech, se můžeme setkat s různě rozsáhlými sbírkami votivních figur z vosku, často v životní velikosti. Obvykle šlo o figury šťastně vyléčených, zachráněných nebo naopak předčasně zemřelých členů zámožných šlechtických rodin, velmi často dětí. V případě menších figur se jednalo o lití do forem, větší kusy se lily po částech a sestavovaly dohromady za použití dřevěného jádra, na které se postupně nasazovaly. Někdy se použil celodřevěný korpus, který se osadil voskovými částmi, tzn. vosková byla hlava, ruce od předloktí níže a nohy. Tyto voskové části se odlily z forem a byly ručně opracovány do požadovaných charakteristických rysů zobrazované osoby. Figury mohly být celovoskové nebo oblečené do textilních šatů charakteristických pro danou epochu. Výjimečně jsou opatřeny štítky se jménem, vročením a jménem nebo značkou výrobce. Zejména u velkých votivních plastik, které měly co nejvěrněji zobrazovat osobu votanta nebo osobu, za níž se

orodovalo, se vosková hlava osazovala skleněnými očima a pravými lidskými vlasy. Vyrobit takovou figuru, navíc v životní velikosti, bylo zpravidla záležitostí uměleckých dílen.

Nepoměrně častěji se ve sbírkách poutních komplexů setkáváme s drobnými voskovými figurami votantů ve velikostech mezi 15 až 60 cm. Představují levnější a širšímu okruhu věřících dostupnější formu votivních darů, především prosebný dar nebo projev vděčnosti za vyslyšené modlitby. Vzhledem k poměrně věrnému a detailnímu zpracování tehdejších kostýmů, jak městských, tak šlechtických, v časovém rozmezí od 16. až téměř do 1. poloviny 20. století, jsou takové figury vítaným zdrojem informací pro historiky a badatele zabývající se dobovou módou.

5. 3. 6. Voskové portréty

Tendence zobrazovat z vosku části lidského těla, ale především lidskou tvář, má své kořeny pravděpodobně v římském kultu předků a kultu mrtvých obecně. Od starověku bylo častým a oblíbeným jevem, zejména mezi vyššími společenskými vrstvami, odlévat obličej zemřelého nebo jeho ruce do vosku nebo sádry. Záhy se vosk objevuje jako svébytný materiál také přímo v portrétním umění. Nejčastěji se setkáváme s portrétními bustami a reliéfy, výjimkou však nebyly ani voskové solitéry v životní velikosti. Portréty se zhotovovaly buď litím do forem, vtláčováním do formy nebo vykrajováním, kdy byly doplněny jemnou modelací a bosáží, které takovému zobrazení vtiskly individuální rysy a výraz. Ojediněle byly portréty zhotoveny modelací z volné ruky. Masovějšího rozšíření došly voskové portréty až s příchodem biedermyera, kdy se tímto způsobem nechávají zachytit také bohatí měšťané. Charakteristické jsou pro zmíněné období portréty menších rozměrů, osoba je zobrazena z profilu zleva či zprava. Jen ojediněle víme, kdo a kým je na podobizně zachycen. Také v tomto případě se jedná o artefakty, které nepocházejí z rukou průměrného voskaře. Vzhledem k jejich technické náročnosti a umělecké kvalitě lze předpokládat, že se rovněž jedná o práce specializovaných jedinců, umělců nebo uměleckých dílen.

Pro zajímavost lze připomenout, že vosk nesloužil jen k zobrazování lidské tváře. Naopak, mohl ji také zakrývat. I když se to může na první pohled zdát zvláštní, z vosku se vyráběly také škrabošky (masky). Takové masky byly levné, nebyly citlivé na vlhko a pro potřeby pouhých několika hodin držely velmi dobře tvar. Velké závody na výrobu voskových masek byly v Paříži, Bergamu nebo Thüringen (Manebach). Až do 30. let 20. století objednávaly basilejské obchody prodávající masky celoročně na lipských trzích tisíce

thüringenských voskových škrabošek. Často byly takové masky na objednávku individuálně umělecky omalovány.

Portrét ženy, dřevo, vosk, papír, polovina 19. století, Hornické muzeum Příbram

5. 3. 7. Anatomické modely

V souvislosti s pokroky ve studiu medicíny se od 16. století začíná s prvními vážnými pokusy o zobrazení vnitřních částí lidského těla za pomoci včelího vosku. Voskové modely byly oblíbené zejména jako předlohy určené umělcům a nebo jako sběratelské exponáty začleněné do, ve své době velmi populárních, kabinetů kuriozit. Mezi průkopníky oboru jsou řazeni například Ludovico Cardi z Florencie v 16. století, Janovský Guillaume Desnoues a Holanďan Jan Swammerdam v 17. století. V průběhu 17. a 18. století se pokusy zjistilo, že je možné v mrtvém těle pomocí vybraných přípravků dostatečně zviditelnit jemné cévy a jejich větvení tak, aby bylo možné jejich síť poměrně dobře studovat. V rámci prvních pokusů se do studovaných objektů čerpal vzduch nebo rtuť, ale teprve injekcí obarveným tekoucím voskem umožnily přesné studium lymfatické soustavy, žláz a přispěly k objasnění problematiky oběhu. Absolutní špičku představovaly modely zhotovené v Itálii a Italové vůbec v oboru představovali pojem od přelomu 17. a 18. století až do začátku 19. století. Početné a velmi zajímavé soubory voskových anatomických modelů se nacházejí v nejrůznějších uměleckých či vědeckých institucích po celé Evropě.

5. 3. 8. Pečetě

Jedním z charakteristických výrobků, spojovaným s voskařskou prací, jsou tradiční voskové pečetě. Po dlouhá století byl pečetní vosk téměř nedílnou součástí oficiálního písemného styku a potvrzování právních listin. Běžný včelí vosk se pro dosažení potřebných vlastností a kvality ještě obohacoval různými přísadami, jako například sádrou, křídou, hlinou především z železnatých hlinitých půd, které pečetnímu vosku propůjčovaly jeho charakteristický barevný nádech. V průměrné voskárně se s výrobou pečetního vosku nesetkáváme. Jeho výroba se soustředila spíše do větších provozoven a podniků ve větších městech. V mladších obdobích včelí vosk ze směsi pro výrobu pečetního vosku zcela zmizel. Jakým způsobem se pečetní vosk vyráběl na přelomu 19. a 20. století popisuje již citovaný Baščík ve své knize Vyučil jsem se u Kafků: *„Rovněž podařený název měla malá dílna v protější budově přes ulici. „Pečetivoskárna“ – inu ano, hezké pojmenování. Pracoval tam jen jeden starší dělník, obyčejně sám a málokdy dostal pomocníka, když se sešlo víc objednávek na pečetní vosk. Pečetní vosk vyrábí se ze směsi mnoha rozličných hmot – mletá křída, hustý terpentýn a šelek jsou hlavní. Na stole s mramorovou deskou upraví se či sestaví se ze železných tyčinek a kostek formy, do nichž se vosk nalévá. Směs hmot se rozpustila ve velkém hrnci na obyčejné plotně a obarvila rumělkou na červeno nebo dle potřeby i jinou barvou a při lepších druzích i navoněla jakýmsi olejem. Takto uvařený pečetní vosk lil se do mezer mezi želízky, takže vznikly tyčinky toho tvaru, jak se obyčejně prodává v obchodech.*

Vosk nepřilne ani k železům, ani k mramorové desce stolu. Za nějaké dvě tři hodiny hmota vychladla, železa se odstranila a na stole zůstaly úhledné, lesklé tyčinky hotového pečetního vosku. Ještě před ztuhnutím vtačovány do nich pomocí mosazných razítek čísla a označení druhu a mnohdy též na přání objednavatelovo i celé jeho jméno, firma. Pak byl vosk balen do krabiček, obyčejně po osmi kusech.“

F. X. Baščík, Vyučil jsem se u Kafků. Praha a Mladá Boleslav na konci 19. století očima dospívajícího muže., Prostor 2003

5. 3. 9. Klášterní práce - ceroplastika

Svébytné a originální voskové výrobky vznikaly také v kláštřích. Nejstarší dochované artefakty pocházejí ze 17. století, vlastní rozkvět umělecky poměrně náročných prací nastal zejména v ženských kláštřích (Uršulinky, Milosrdné sestry, Alžbětinky) mezi léty 1720 a 1840. Jen zřídka se setkáváme s tím, že by jednotlivé konventy produkovaly tento typ výrobků až do 20. století. Pod označením klášterní práce se skrývají výrobky různých

vlastností i kvality, které spojuje především fakt, že byly zhotoveny řádovými sestrami, spíše výjimečně řádovými bratry. Dochované exempláře se liší jak použitými materiály, tak originalitou zpracování. Nejoblíbenějším motivem byl motiv Jezulátka, a to vesměs ve všech jeho možných ikonografických podobách. Oblíbené bylo žehnající Jezule sedící nebo ležící, spící Ježíšek, Jezule sedící nebo ležící na kříži, pro určité konventy byla některá zobrazení typická, jako např. Pražské Jezulátko, Agnus Dei, voskové nepomucenské jazyky apod. Jen výjimečně se objevují práce z volné ruky. Svéráznou skupinku mezi těmito exempláři představovala drobná zobrazení řádových sester a jejich cel, zpravidla ve formě pokojíčků pro panenky, samozřejmě včetně náležitého mobiliáře. Takové výrobky byly určeny především rodičům, sourozencům, příbuzným a známým na památku.

6. SOUČASNOST

V dnešní době můžeme o voskařství mluvit jen jako o zaniklém řemesle. Současní profesionální i amatérští výrobci a tvůrci, kteří pracují s voskem, nemají s historickými voskaři tolik společného, jak by se možná na první pohled mohlo zdát. Poptávka po speciálních výrobcích z vosku téměř neexistuje. Někdejší výsostné postavení svící a dalších předmětů z pravého včelího vosku, které byly používány především v rámci křesťanské liturgie, je stále častěji zatlačováno do pozadí průmyslově vyráběnými svícemi z umělých vosků nebo upomínkovými předměty z méně ušlechtilých (míněno co do symbolického významu) materiálů (sklo, porcelán, papír apod.). Přesto dodnes pracují se včelím voskem nadšenci, snažící se o co nejvěrnější napodobení tradičních pracovních metod a postupů ve voskařské dílně a vyrábějí svíčky ze včelího vosku. Cena jejich výrobků je ovšem oproti sériově zhotovovaným svícím poměrně vysoká, také výroba pravé voskovice trvá v dílně samozřejmě o něco déle, a tak se oba zmíněné faktory spolupodílejí na tom, že dostupnost (a to jak faktická, tak samozřejmě cenová) litých svíček ze včelího vosku na trhu je poměrně nízká. Přesto se s nimi poslední dobou lze setkat mnohem častěji, než kupříkladu před necelými dvaceti lety. Jedním z důvodů, proč tomu tak je, může být oživení starých/původních/dobových kulturních tradic a zvyků byly, které s sebou kromě jiného přinesly politické změny v roce 1989. U příležitosti oslav tradičních svátků církevního roku nebo novodobých jarmarků a poutí bývají nabízeny rovněž svíčky, velmi často právě ze včelího vosku.

6. 1. Současné svíčkařské dílny

Jelikož se dnes z vosku vyrábějí především svíčky, nemůžeme již mluvit o voskařských, ale spíše svíčkařských dílnách. V současnosti se prosazují zejména menší dílny s malým počtem zaměstnanců, které se specializují výhradně na produkci svíček nebo vedle samotné výroby nabízejí různě pojaté edukační programy. V rámci těchto programů, určených široké veřejnosti, mohou zájemci přihlížet práci v dílně, obvykle s odborným výkladem, v některých případech se mohou zúčastnit jedno či vícedenních kurzů, kde se pod vedením odborníků s praktickými zkušenostmi mohou vybraným technikám výroby a zdobení svící sami naučit.

Jako příklad nám na tomto místě může posloužit rukodělná dílna příbramské výtvarnice Aleny Čákové.¹ Ta v březnu roku 2001 otevřela na Březových Horách, bývalé tradiční hornické části Příbrami, Studio lidových řemesel. V něm nabízí zájemcům možnost aktivní účasti na čtyřech výukových programech, přičemž jedním z nich je také předvádění vybraných technik voskařské práce. Znalosti o voskařském řemesle čerpala Alena Čáková - vedle literatury - ze dvou výjimečných zdrojů. Prvotním zdrojem informací pro ni byl její otec, příbramský výtvarník a spisovatel Jan Čáka. Jako tamější patriot sbíral Čáka po většinu svého života nejrůznější zajímavosti týkající se příbramské historie a tradic, přičemž bohatě využíval především vzpomínek pamětníků. Díky svému zájmu tak získal řadu cenných, dnes již nedostupných informací, kromě jiného také o voskařském řemesle. Zajímavé postřehy získala Alena Čáková rovněž díky těsným vztahům rodiny s dcerami jednoho z posledních příbramských voskařů Augustina Čížka. Kombinací uvedených zdrojů, poznatků z literatury a v nemalé míře za přispění vlastní zručnosti a vynalézavosti, dokázala Čáková ve svém Studiu poměrně věrně zrekonstruovat vybrané postupy voskařovy práce: lití voskových obětí, výrobu svíček poléváním a jejich zdobení. Právě převedení vybraných teoretických poznatků do praxe poukázalo na neúplnost či nejasnost některých svědectví týkajících se určitých výrobních postupů, a naopak, potvrdilo jiné, méně známé předpoklady.

Pohled do dílny A. Čákové, Studio lidových řemesel, Příbram, 2006

¹ Studio lidových řemesel, Příbram – Březové Hory, ww.volny.cz/cakova/

Malá rodinná dílna produkující výrobky ze včelího vosku se v Příbrami objevila již dříve, na přelomu roku 1997 a 1998. Dílna dlouholetého včelaře Ivo Halousky se zrodila z reálné potřeby zpracovat za léta nahromaděný vosk, nemalou roli zde jistě sehrál i ekonomický efekt možnosti dalšího přivýdělku. Dílna Apia vznikla z ryze praktických důvodů, bez užší návaznosti na původní příbramské historické voskařské dílny 1. poloviny 20. století. Nicméně dlužno poznamenat, že I. Halouska si na tradici místních voskařů poměrně dobře pamatoval.² Sortiment dílny je po celou dobu své existence soustředěn na produkci litých (vosk se odlévá do lukoprenových forem) a stáčených (z mezistěn) svící z čistého neběleného včelího vosku. Svíčky se více nezdobí, někdy jsou vybrané části zvýrazněny černou barvou (např. oči u figurativních typů svíček). Vedle svíček se z forem odlévají také drobné figurky, ze kterých se sestavuje betlémská scéna. Nejprve se jednalo jen o v celku litou Svatou Rodinu, v současné době dílna nabízí také samostatně stojící postavičky Panny Marie, sv. Josefa a Ježíška v jeslích, přičemž scénu lze doplnit dvěma typy jednotlivě stojících, resp. ležících ovcí.

Redukovaná betlémská scéna, Apia, 2006

Mezi už zavedené a všeobecně známé patří rukodělné dílny v historické vesnici v Ostré, kde je možné výrobu svíček nejen sledovat, ale návštěvníci se mohou pokusit také o samostatné ulití vlastní svíce. Velmi často jsou producenty voskových svící specializované chráněné dílny, přičemž některé z nich rovněž nabízejí účast na výukových programech. Tak

² Rozhovor s I. Halouskou, září 1998, viz Máchová., L., Voskařství v Příbrami 1703 – 1950 a jeho doklady v Okresním muzeu Příbram, Diplomová práce, PF UJEP Ústí nad Labem, 1998, s. 58 - 60

jako v minulosti je včelí vosk i nadále surovinou relativně drahou a ruční práce má svá omezení. Z toho důvodu je v zájmu každého výrobce svíček omezit ruční výrobu na minimum, ať už počtem pracovníků nebo upřednostňovat levnou pracovní sílu. Jinak se není průměrná dílna schopna na trhu dlouho udržet.

6. 2. Techniky výroby svící v současnosti

Rozmanitost současné nabídky svící je obrovská. Škála používaných materiálů, od nejrůznějších druhů parafinů, včelí vosk až po populární gely, stejně tak jako barev, tvarů a velikostí svíček je víc než bohatá. Svíci si můžete koupit, ale také nechat vyrobit na zakázku a nebo se pokusit o vlastní výrobu. Nabídka materiálů určených k výrobě svící je rovněž pestrá a snadno dostupná, stejně tak jako pomůcky, ozdoby a v neposlední řadě také literatura, kde lze nalézt nepřeberné množství originálních nápadů, týkajících se zejména možností zdobení svící.³ Existuje celá řada specializovaných obchodů, někdy dokonce přímo spojených se svíčkařskou dílnou, zaměřených na distribuci materiálů a pomůcek určených laickým i profesionálním výrobcům svíček.

6. 2. 1. Stáčení z mezistěn

Nejjednodušším způsobem jak si vyrobit svíčku sám doma, je zhotovit ji přímo z mezistěn, které je možné zakoupit například v prodejnách s včelařskými potřebami. Podle požadované výšky a tloušťky budoucí svíčky se z mezistěny odřízne pruh vosku. Ten se lehce zahřeje, například jen pod žárovkou stolní lampy nebo vysoušečem vlasů apod. Na jeden z okrajů mezistěny se vloží povoskovaný knot, který se mezistěnou postupně ovinuje tak dlouho, dokud nemá svíčka požadovanou sílu. Svíčky z mezistěn mají většinou tvar válce nebo jehlanu a dále se nezdobí. Ve starších historických obdobích nejsou takto vyráběné svíčky doloženy (na podobném principu se tvořily tzv. hnětené svíce), jedná se o jednu z nejmladších a nejjednodušších technik zhotovení svíček.

³ Maříková, H., Vondrušková, A., Vyrábíme svíčky – voskové, parafinové a gelové, Praha 2005
Nicolová, G., Svíčky. Inspirativní nápady na použití, výrobu a zdobení svíček, Praha 2000
Westermanová, C. Kaila, Gelové svíčky. 40 originálních návrhů., Praha 2003
Hettinger, G., Dekorace svíček. Vánoční motivy, Uherské Hradiště 2002

6. 2. 2. Lití do forem

Oblíbenou a nepříliš náročnou technikou výroby svící představuje odlévání do lukoprenových forem, a to jak ve větších výrobnách, tak také v podmínkách současných domácností. Formu je možné zakoupit, ale poměrně snadno ji lze vyrobit i doma, například odléváním vhodných předmětů do lukoprenové hmoty.

Lukoprenovou kostku nebo váleček jemně, ale pevně spojíme gumičkou nebo provázkem tak, aby do vzniklého otvoru bylo možné nalít vosk, aniž by vytekl. Na horní část formy se pomocí spínacího špendlíku, drátku nebo špejle připevní povoskovaný knot, který volně visí středem formy. Nakonec se forma naplní roztaveným voskem. Největší předností používání lukoprenových forem je, že se před použitím, na rozdíl od forem z jiných materiálů, nemusejí vůbec upravovat. Po vychladnutí a ztuhnutí vosku se forma jednoduše rozevře a svíčka lehce vyjme. Většinou takovéto svíčky působí výrazně plasticky, proto se dále nezdobí. Někdy jsou např. jen černou barvou zvýrazněny vybrané partie apod., vždy záleží na vkusu a zručnosti autora.

6. 2. 3. Namáčení

Třetí technikou, kterou lze v menším měřítku velmi snadno napodobit v běžných podmínkách současné domácnosti, je namáčení. Postup výroby namáčené svíčky se v podstatě shoduje s uvedeným historickým postupem. Problémem, který můžeme dnes řešit, spočívá spíše v tom najít vhodnou nádobu a dostatek prostoru k práci. Úplně nejjednodušší cestu představuje použití dvou různě velkých do sebe navzájem zasazených nádob, kdy v té vnější je voda a ve vnitřní vosk. Nádoby se postaví na elektrický nebo plynový sporák a zahřívají. Účelné je zvolit nádoby úzké, ale hluboké, aby se ušetřil vosk. Do roztaveného vosku, který je udržován při stálé teplotě, se opakovaně noří povoskovaný knot. Knoty můžeme namáčet jednotlivě, nebo je držet v půli a namáčet oba konce zároveň, pokud je k dispozici dostatečně rozměrná nádoba, je možné na jednu či více tyček zavěsit větší počet knotů a namáčet je společně. K tomu je ovšem zapotřebí už jistá dávka zručnosti. Namáčené svíce mohou být jednobarevné, nebo dvou a více barevné, pokud se na poslední máčení vnoří částečně do voskové lázně jiné barvy. Zpravidla už se více nezdobí.

6. 3. Moderní svíčka

Z tradičních voskařských výrobků se v současnosti všeobecně oblibě a rozšíření těší v podstatě pouze svíčka. Tak jako prošly zajímavým vývojem způsoby její výroby a zdobení, došlo k výraznému posunu zejména v nazírání na svíčku samotnou. Zjednodušeně řečeno, z předmětu po staletí silně nábožensky chápaného, spjatého s oficiálními i neoficiálními, lidově magickými náboženskými obřady, se stal předmět denní spotřeby. Svíčka přirozeně i nadále zůstává neodmyslitelnou součástí liturgie a vybraných náboženských obřadů. Svůj zvláštní duchovní, magický rozměr si částečně uchovala dodnes, i když jen velmi vzdáleně. Představit si slavnostně prostřený štedrovečerní stůl bez rozžaté svíce umí asi jen málokdo, přestože hlubší symbolický význam většině lidí již uniká. Vzhledem k jisté módnosti, které odpovídá opravdu pestrá nabídka svící nejrůznějších tvarů, barev a velikostí, je dnes svíčka běžným doplňkem většiny domácností. Nejčastěji je využívána jako dekorační předmět, zdroj intimního osvětlení interiéru a nebo prostředek aromaterapie.

V čem je současná produkce svíček opravdu „nová“ a originální, to je především nepřehrné množství rozmanitých způsobů zdobení svící. Nejen že si můžeme zakoupit, ale dokonce také sami vyrobit svíčky v nejrůznějších barevných odstínech, zdobené přírodninami na povrchu nebo zalitými v těle svíčky, svíčky s různou strukturou povrchu, svíčky plovoucí, vonné, mramorované, vitrajové nebo kroucené. Hladké namáčené svíce nebo svíce odlévané do forem je možné zdobit malováním, rytím, obtisky, sprejovým postřikem přes šablonu, nalepováním přírodnin, staniolu nebo jednoduchou a v současnosti módní technikou decoupage, která spočívá v nalepování jemných ubrousků s různými malovanými vzory, a to nejen na svíce. Svíčky je možné odlévat také do netradičních forem, například z přírodních materiálů, nebo využít některé předměty z domácnosti, zejména z kuchyně, jako například formičky na vánoční cukroví, skleničky či menší talířky a misky. Není podmínkou, aby měla svíčka pouze jeden knot, proto lze vyrobit svíčku například se třemi i čtyřmi knoty. S trochou fantazie a zručnosti můžeme vyrobit svíčky originální a estetické.

7. PROBLEMATIKA DĚLENÍ VÓT A POUŽÍVANÁ TERMINOLOGIE

V české odborné literatuře nebyla doposud problematice voskařského řemesla věnována významnější pozornost. Souborná práce zatím stále chybí. Za ojedinělou práci lze považovat v 80. letech 20. století vydanou publikaci M. Lackovičové pojednávající o perníkářích a voskařích z okolí slovenské Bánské Štiavnice.¹ Výjimku v tomto ohledu představuje rovněž badatelské úsilí dr. H. Dvořákové, odborné pracovnice Moravského zemského muzea v Brně, která se během své vědecké práce částečně zaměřila na votivní dary v okruhu lidové religiozity a konkrétně také voskové obětiny. Své poznatky a závěry prezentovala výstavou *Me tibi dedico...* v roce 2000, při té příležitosti vydala stejnojmenný katalog.² O šest let později se v podobném rozsahu zaměřila na voskové plastiky pod šturcem.³ Pokud nevycházela ze starší české literatury, regionálních publikací, archivních záznamů apod., čerpala většinu teoretických znalostí z německy psané literatury. Jak bylo v této práci mnohokrát zdůrazněno, práce autorů německy mluvících oblastí poskytují českým badatelům velmi inspirativní zdroj informací a přístupů k danému tématu. Opakované odvolávání se na zmíněné cizojazyčné vzory a zdroje má své opodstatnění. Vedle tradiční historické, ale i reálné geografické blízkosti české a německé jazykové oblasti, sblížovala oba prostory především pouta ekonomická a kulturní. Do známých poutních center Německa a Rakouska putovali čeští věřící, a naopak, mnohá poutní místa v Čechách byla tradičně navštěvována poutníky například z Bavor apod. Čeští voskaři vandrovali na zkušenou do známých dílen a továren v Salzburgu nebo Mnichově. Z příkladu voskařských mistrů v Příbrami víme, že si vybrané výrobky nebo polotovary nechávali do svých krámků dodávat od tamějších firem, například z firem Weinkamer nebo Gautsch. Nezanedbatelný význam má přirozeně v německy mluvících oblastech skutečnost nepřetržitého historického vývoje jak lidového náboženského myšlení, tak i voskařského řemesla samotného, existence mnoha rodinných podniků i velkých voskařských továren, dochované a zdokumentované voskařské nástroje a pomůcky, ale především výrobky samotné a jejich příležitostná prezentace v rámci více či méně tematicky vyhraněných výstav. Německá, a v menší míře také italská, odborná literatura, stejně tak jako poznatky voskařských mistrů nebo jejich pokračovatelů, nepřetržitě mapovaly vývoj řemesla samotného, pracovní postupy, používání nových materiálů, pomůcek či technik práce, podobně jako si autoři všímali produkce jednotlivých dílen a v neposlední

¹ Lackovičová, M., *Z dějin medovníkářského a voskařského řemesla...*, Martin 1981

² Dvořáková, H., *Me tibi dedico... Votivní dary v okruhu lidové religiozity.*, MZM Brno, Brno 2000

³ Dvořáková, H., *Podoby vosku. Svět pod sklem.*, MZM Brno 2006, Brno 2006 (výstava a katalog)

řadě také samotných výrobků. Voskové artefakty byly hodnoceny z řady různých hledisek, kvantitativního, kvalitativního, estetického, symbolického, náboženského apod.

Zaměříme-li se nejprve na obecnější termíny související s voskařským řemeslem, zjistíme, že řada z nich, označujících nástroje používané ve voskařské dílně, pochází z německého jazyka. Důvodem je výše uvedená skutečnost těsných, intenzivních kontaktů českého a německého voskařského prostředí. Typickými nástroji, které voskaři používali při výrobě a jejichž názvy jsou odvozeny z němčiny jsou šajba a cuponk, ze zdobících technik je to cvikování, z výrobků například fakule. Šajba, německy *die Scheibe (disk, resp. terč)*, označovala zpravidla mosaznou kulatou diskovitou formu s řadou otvorů sloužící k výrobě různě silného voskového drátu. Cuponk, německy *die Zugbank (lavice na tažení)*, byla úzká dlouhá dřevěná lavice, která se používala při výrobě svíček tažením. Zhruba uprostřed měla otvor, do nějž se usazovala nádoba s roztaveným voskem (podrobněji viz kap. Voskařská dílna. Zařízení k výrobě tažených svíček.). Cvikování má svůj původ v německém slovese *zwicken (štípat)* a šlo se o jednu z oblíbených technik zdobení svící (viz kap. Techniky práce. Dekorační techniky, pomůcky ke zdobení.). Fakule, *die Fackel (pochodeň)*, představovala zvláštní druh předmětu používaného k osvětlování (viz Slovník pojmů). Skleněný poklop, který chránil voskové plastiky před znečištěním prachem a částečně také před mechanickým poškozením, šturc, byl převzat rovněž z němčiny, *der Sturz (poklop)*.

Vrátíme-li se k problematice identifikačních voskových vót, lze se při teoretické práci s nimi opírat o několik publikací. Vedle již zmíněné Krissovy práce, v případě pojednání o voskových obětinách na Svaté hoře, může jako vhodný základ sloužit publikace *Wachs. Volkskunst und Brauch* U. Pfistermeister.⁴ Přínosné jsou často zmiňované katalogy příležitostných výstav.⁵ Pojednání o konkrétních obětinách a jejich jednotlivých typech vycházejí z ustáleného schématu. Na prvním místě jsou vždy uváděny antropomorfní obětiny, které ve většině sbírek tvoří nejpočetněji zastoupenou skupinu. Skupina se dělí na část vót figurálních a vót zobrazujících nebo symbolizujících vnější i vnitřní části lidského těla a jejich možné neduhy. Druhou velkou skupinu tvoří zoomorfní obětiny. Ostatní vóta již nelze tak jednoznačně rozdělit do zvláštních skupin a podskupin. Zpravidla jsou řazena především podle četnosti dochovaných exemplářů v konkrétních popisovaných sbírkách.

⁴ Kriss, R., Rettenbeck, L., Wallfahrtsorte Europas, München, 1950, s. 121 - 124
Pfistermeister, U., Wachs. Volkskunst und Brauch, Nürnberg 1982, .s. 93 – 185

⁵ Viz seznam literatury

Do skupiny s antropomorfními motivy jsou zahrnovány postavy a polopostavy votantů, německy psaná literatura je rozlišuje podrobněji jako například *Votivfiguren*, *Opferfiguren*, *Weihefiguren*, *Bürgliche Votanten*, *Votantenpaar*, *Halbfiguren*, *Fatschenkind* (mimino v zavinovačce) a *Wickelkind* (batolátko). Poslední dva výrazy *Fatschenkind*, *Wickelkind* je možné chápat jako synonyma, v obou případech se vždy jedná o obětinu v podobě nemluvněte pevně zavinutého do peřinky. Do skupiny patří také zjednodušená nebo symbolická ztvárnění částí lidského těla a jeho vnitřních orgánů. *Votivkopf* – obětinu v podobě hlavy, *Gebissvotiv* - chrup, nebo *Zahnvotiv* – obětinu v podobě zubů, *Augenvotiv* – obětinu ve tvaru očí, zpravidla jsou bulvy usazeny na podélných ... spojujících se do podstavce ve tvaru písmene V nebo H, *Ohrenvotiv* - ucho, *Zungenvotiv* - jazyk, *Gurgelvotiv* - hrdlo, *Brustvotiv* - ženská ňadra, *Armvotiv* – obětinu v podobě celé paže, *Handvotiv* – obětinu ve tvaru ruky, *Beinvotiv* - noha, *Herzvotiv* - srdce, *Hodenvotiv* – varlata, která bývala obětována nejen v rámci konkrétního onemocnění, ale také při problémech s potencí, *Lungevotiv* – plíce, *Embryovotiv* – lidský plod, zárodek.⁶

S ohledem na význam jednotlivých vót lze mezi antropomorfní obětiny zařadit i exempláře symbolizující různá onemocnění lidského organismu. *Die Winde* – vrátek, symbolizoval střevní problémy a potíže spojené s oblastí břicha. *Die Kröte*, *die Gebärmutterkröte* – žába; děloha, matka, podobně jako *die Schildkröte* – želva, představovaly tradiční symbol tzv. ženských onemocnění a problémů, včetně neplodnosti; obětinu v takovém tvaru se používala zároveň jako prevence potratu, dík za otěhotnění nebo mohla vyjadřovat prosbu o snadný, úspěšný porod. Z řemeslného hlediska nešlo jen o různě realistická zobrazení žáby nebo želvy. Při podobných obtížích byla obětována také vóta ve tvaru koulí s různě dlouhými ostny, *die Stachelkugel*, které zdůrazňovaly podstatu bolesti při problémech s ženským pohlavním ústrojím či přímo během porodu.⁷ *Messervotiv* – nůž, obětinu sloužila jako ochranný prostředek proti bodavým bolestem v boku a bolestem břicha obecně.⁸ *Der Fraisenkranz* – „psotníkový“ věnec, byl obětován v případě bolestí hlavy, ale především proti dětským křečovitým, záchvatovitým stavům.⁹

Vóta se zoomorfními motivy představují pestrou škálu různě kvalitních, realistických či zjednodušených zobrazení zpravidla hospodářských zvířat. Bývala obětována

⁶ Obětinu v podobě varlat viz „...Das Werk der fleissigen Bienen.“ Geformtes Wachs aus einer alten Lebzeterei., Ausstellungskatalog, Regensburg 1984, s. 88

Kriss, R., Wallfahrtsorte Europas, München 1950, s. 123

⁷ Viz expozice voskových votivních darů v Herzogschloss Straubing, podrobněji Gockerell, N., Bilder und Zeichen der Frömmigkeit. Sammlung Rudolf Kriss., München 1995, s. 116

⁸ „...Das Werk der fleissigen Bienen.“ Geformtes Wachs aus einer alten Lebzeterei., Ausstellungskatalog, Regensburg 1984, s. 95

⁹ Tamtéž, s. 93

s nejrůznějšími motivy, zejména však jako vóta prosebná či děkovná u příležitosti nejrůznějších problémů spjatých s chovem zvířat či drůbeže v rámci drobného hospodářství.

Zoomorfni obětiny obvykle zobrazují jednotlivá zvířata osamoceně, méně častá jsou zobrazení zvířat v páru, jako například slepice s kuřetem, kachna s kachnětem, kráva s teletem (buď leží tele krávě u nohou nebo saje mléko), koza s kůzletem (sajícím mléko), kobyla s hříbětem (sajícím mléko), prasnice se selátkem (sajícím mléko). Převážná většina vót v podobě krav, koní, prasat (častá obětiny v podobě prasnice se zvýrazněnými struky), ovcí, krůt, husí stojí samostatně, zobrazení v páru je výjimečné. V tradičních rybářských oblastech se objevují vóta ve tvaru ryb. Včely, resp. včelí úly s včelkou na česně, patřily mezi oblíbené a časté voskové votivní dary. Naopak zcela ojedinělá je ve sbírkách Bayerisches Nationalmuseum München dochovaná obětiny v podobě kočky, obětovaná zřejmě jako ochranný prostředek proti myším. Že jde o vzácnou výjimku potvrzuje mimo jiné i skutečnost, že U. Pfistermeister ve své obsáhlé práci o vosku a voskových vótech uvádí, že obětiny psů a koček nejsou mezi voskovými vóty známy.¹⁰ Co se týče výrazů používaných k označení jednotlivých obětí, vždy jde o název zvířete, jako například *Pferdvotiv* (obětiny koně), *Ganse* (husa), *Ente* (kachna) a podobně.

Obětiny s rostlinnými motivy se objevují mezi voskovými vóty poměrně vzácně. Pomineme-li obětiny v podobě polní rostliny, koše s květinami z příbramských dílen a sádrou formu sloužící k odlití jehličnatého stromu, která je uložena ve sbírkách Hornického muzea Příbram, nejsou další podobné exempláře v literatuře zmiňovány.

Skupina vót s náboženskými motivy zahrnuje některé typy běžné na celé řadě poutních míst, jiné naopak charakteristické pro konkrétní poutní centrum. Za tradiční lze považovat například srdce (*das Herzvotiv*) s monogramem IHS, IMR, MRA nebo stylizovaným MARIA či srdce hořící. Mezi vóta, významově vázaná k určitému poutnímu místu, lze řadit například obětiny v podobě jednotlivých mariánských typů, například Panny Marie Svatohorské. Pro německy mluvící oblasti byly charakteristické rovněž *die Blütenkränze*, voskové květinové věnce, obětované jako symbol zaslíbení se votanta, jeho odevzdání se do péče světce uctívaného na daném poutním místě.¹¹

V mnoha exemplářích dochované obětiny ve tvaru domků, *die Hausvotiven*, představují další, typově a co se týká míry zjednodušení zobrazení pestrou skupinu. Domky bývají přízemní, patrové, s různým počtem oken, někdy s dveřmi, jindy bez, dveře mohou být

¹⁰ Pfistermeister, U., *m Wachs. Volkskunst und Brauch.*, Nürnberg 1982, s. 139

¹¹ „...Das Werk der fleissigen Bienen“ *Geformtes Wachs aus einer alten Lebzelterei.*, Ausstellungskatalog, München-Zürich 1984, s. 93

otevřené nebo zavřené. Obětiny v této podobě, prokazatelně pocházející z Příbrami, většinou ztvárňují pouze domky. V německy mluvících oblastech patřily k oblíbeným typům *die Florianhäusern*, které měly na střeše umístěnou postavu sv. Floriána. Výjimkou je v jediném exempláři dochovaná obětinu domku (viz kap. Hmotné doklady produkce voskových předmětů v Příbrami) s možným torzem postavy na střeše, která se nachází ve sbírkách Hornického muzea Příbram. Vzhledem k míře poškození však nelze daný exemplář jednoznačně určit.¹² Ostatní vóta v podobě automobilů, motocyklů, peněz apod. jsou jednoduše označována jako *die Automobile*, *die Motorräder*, *die Krönen*.

Zvláštním typem vóta, které se pro příbramskou produkci nepodařilo doložit, jsou pohřební kalichy, *die Tumbakelche*. Šlo o voskové kalichy, které se při pohřbech kněží stavěly na rakev a spolu s ní také ukládaly do hrobu.¹³

Porovnáme-li četnost českých a německých termínů označujících sloupky, zjistíme, že němčina je v tomto ohledu nepoměrně bohatší. V češtině se sloupky označují buď jednoduše jen jako *sloupky*, nebo lze použít někdy výraz *sloupková kniha*, označující sloupek vinutý do tvaru obdélníka, s odklápěcím víkem nebo bez možnosti otevření.

Německy psaná literatura uvádí vedle sloupkových knih (*die wachserne Bücher*, *das Buchform*) celou řadu dalších typů – *die Krönen* (koruny), *die Bande*, *Fesseln* (pouta), *das Herz* (srdce), *das Hufeisenform* (podkova).¹⁴ Uvedené typy byly velmi bohatě zdobeny plastickými voskovými květy, zlacením apod. *Das Kastenstock* představoval obdélnou či čtvercovou „truhlu“ spletenou z různě silného voskového drátu zdobenou malováním, papírovými obrázky, obtisky a plastickým voskovým dekorem. Pestrou skupinu představovaly tašky, *die Taschen*. Dále se rozlišovaly na *die Lange Taschen*, tzv. dlouhé tašky (do obdélného tvaru smotaný voskový drát, vpředu případně nějaký náboženský výjev, zadní strana obvykle nezdobená), *die Zapfentasche*, tzv. čepová taška, která se otvírala, uvnitř byla umístěna drobná vosková plastika s náboženským motivem, *die Ovale Taschen*, do šestiúhelníka vinutý voskový drát, taška měla zaoblené rohy, nebyla výrazně zdobená, zdobení se omezovalo spíš jen na omalování, mohla být doplněna o voskovou plastiku nebo nápis. Často byly tašky opatřeny háčky k zavěšení na stěnu.

¹² Viz Dvořáková, která v katalogu prezentuje 3 takové obětiny jako domy s madonou Mariacelskou, pocházející z Příbrami, H. Dvořáková, *Me tibi dedico...*, Brno 2000, s. 39

¹³ „...Das Werk der fleissigen Bienen“ Geformtes Wachs aus einer alten Lebzelterei., Ausstellungskatalog, München-Zürich 1984, s. 96

¹⁴ Většina termínů převzata z „...Das Werk der fleissigen Bienen“ Geformtes Wachs aus einer alten Lebzelterei., Ausstellungskatalog, München-Zürich 1984
Angeletti, Ch., *Geformtes wachs...*, München 1980

Na příkladech z německého jazyka převzatých termínů jako *šajba*, *cupong*, *cvikování*, *fakule*, *šturz* je zřejmé, že přebírání a následné „komolení“ se omezovalo spíše na výrazy používané běžně samotnými voskaři v rámci provozu řemesla. Názvy jednotlivých vót se odvíjely od symbolicky zobrazeného předmětu, například srdce, oči, kůň aj., a z němčiny se nepřebíraly. Podobně tomu bylo v případě sloupků. Ty čeština označovala jako *sloupky*, tzn. do oválných a kulatých forem vinutý voskový drát s různě bohatým zdobením, a *sloupkové knihy*, čtvercové nebo obdélníkové bohatě zdobené schránky, otevírací (v tom případě zpravidla obsahovaly plastický voskový náboženský výjev) nebo pevně uzavřené.

8. HMOTNÉ DOKLADY PRODUKCE VOSKOVÝCH PŘEDMĚTŮ NA PŘÍBRAMSKU

8. 1. Obětiny

Hornické muzeum Příbram spravuje ve svých fondech celou řadu předmětů dokládajících bohatý, nejen montánní, ale i obecně průmyslový, sociální a kulturní vývoj regionu. Ucelené soubory exponátů dokumentují jednotlivé obory činností, provozovaných ve zdejší oblasti v podstatě od pravěku po současnost. Sbíрка předmětů vztahujících se k historii voskařského řemesla v Příbrami se v tomto ohledu řadí mezi jedny z nejbohatších a nejucelenějších.

Co se sbírky uložené v Hornickém muzeu Příbram týká, určitá pozornost byla věnována popisu dochovaných předmětů souvisejících s voskařstvím a nástrojům používaným ve voskařské dílně v mé diplomové práci.¹ Proto v centru zájmu této kapitoly stojí zejména produkty opouštějící voskařskou dílnu. Vedle voskových obětín ze sbírek příbramského muzea a Bayerisches Nationalmuseum München, budou zmíněny rovněž voskové plastiky pod šturcem a vosková Jezulátka do jeslí. Určení přesné provenience jednoho každého předmětu není vždy jednoznačné, ne všechny výrobky musí nutně pocházet z některé z příbramských voskařských dílen. Jistotu máme bohužel jen u velmi malého počtu exponátů. Výjimku v tomto ohledu představuje sbírka voskových identifikačních obětín, prokazatelně pocházejících z příbramské voskárny Vladimíra Dvořáka, v současnosti uložených v depozitáři Bayerisches Nationalmuseum München a zčásti také ve výstavních prostorách muzea v Herzogschloss Straubing². Do tamějších sbírek se dostala zásluhou etnografa a badatele v oblasti lidového náboženství Rudolfa Kriese. Začátkem 30. let 20. století navštívil Kriss při svých cestách po významných poutních místech také Příbram spolu se Svatou horou. Právě zde, údajně přímo od voskaře Dvořáka, nakoupil pravděpodobně reprezentativní vzorek obětín, který se stal součástí rozsáhlých sbírek votivních předmětů uvedených muzeí.

Voskové plastiky pod šturcem prezentované v obrazové příloze č. 3, nemají s příbramskou voskařskou produkcí žádnou prokazatelnou souvislost. Přesto jsou v práci zmíněny. Většina plastik pochází z továrny na voskové zboží Weinkamer v Salzburgu. Tato firma, podobně jako mnichovská továrna na voskové zboží Josepha Gautsche nebo tamtéž

¹ Máchová, Lenka, Voskařství v Příbrami 1703 – 1950 a jeho doklady v Okresním muzeu v Příbrami, Diplomová práce, PF UJEP – katedra historie, Ústí nad Labem, 1998

² Od r. 1995 pobočka Bayerisches Nationalmuseum München, expozice s názvem „Bilder und Zeichen der Frömmigkeit“

působící firma Ebenböck (ta výrobky většinou signovala a její výrobky nejsou v Příbrami doloženy), dodávala své produkty do řady blízkých poutních center a tyto se objevovaly také v prodejní nabídce příbramských voskařských dílen, resp. několik se jich dochovalo v muzejních či soukromých sbírkách v příbramském regionu.³ Jednotlivé výrobky nejsou signovány, přesto lze u vybraných artefaktů vysledovat znaky, charakteristické pro firmu Weinkamer. Výhodou je opět studium německy psané literatury, přínosné jsou v tomto ohledu rovněž katalogy voskových výrobků, buď přímo historické nabídkové katalogy větších voskařských dílen a manufaktur, nebo katalogy vydávané u příležitosti historických či uměleckých výstav, na kterých bývají výrobky z vosku prezentovány buď samostatně, nebo jako doplněk jiného tématu.⁴ Jedním ze způsobů, jak se v dochovaných plastikách pod šturcem orientovat, je srovnávání výzdoby podstavců plastik. Podstavce bývají pokryté tenkými zelenými voskovými nitkami, „trávou“, na které jsou naaranžovány voskové květy (viz obrazová příloha Voskové plastiky pod šturcem). Aranžmá plastik určených jako výrobky firmy Weinkamer se opakují jak na plastikách, označovaných za takové v literatuře, tak například také přímo jejím nabídkovém katalogu. Může být otázkou, nakolik se jiní producenti voskových plastik nechávali ovlivnit produkcí velkých firem, jejichž výrobky, jak již bylo řečeno, se objevovaly na většině významných poutních míst střední Evropy.

Většinu plastik prezentovaných v obrazové příloze č. 3 tvoří exempláře ze soukromé sbírky. Jejich dokumentace se musela podřídit jistým omezením. Velikost plastik je různá, od menších okolo 6 cm, po plastiky vysoké kolem 50 cm.

Podobně je obtížné přesněji určit původ voskových ležících Jezulátek zdokumentovaných v obrazové příloze č. 4. Jak již bylo naznačeno v předchozím textu a jednotlivých kapitolách, Jezulátka se na trh dostávala hned od několika různých producentů. Na prvním místě to byly opakovaně zmiňované firmy Weinkamer ze Salzburgu a Gautsch a

³ Viz Angeletti, Ch., *Geformtes wachs. Kerzen, Votive, Wachsfiguren.*, München 1980, s. 124, 125, 130, 132, 133

⁴ Např.: Angeletti, Ch., *Geformtes Wachs. Kerze, Votive, Wachsfiguren.*, München 1980

Hansmann, C., L., *Viel Köstlich Wachsgebild*, München 1959

Pfistermeister, U., *Wachs. Volkskunst und Brauch.*, Band 1-2, Nürnberg 1982

Kol., *Geformtes wachs.*, Ausstellung 1980/81., Schweizerisches Museum für Volkskunde Basel, Basel 1980

Hipp, H., Hanke, G., *Lebzelter-Wachszieher Metbrauer*, Dachauer Museumsschriften, Band 8, Dachau 1987

Lackovičová, M., *Z dejín medovníkárskeho a voskárskeho remesla v Banskej Štiavnici*, Martin 1981

Dvořáková, H., *Svět pod sklem. Podoby vosku.*, MZM Brno, Brno 2006

Katalog Joseph Gautsch München, kgl. Baner. Hofwachswarenfabrik und Wachsbleiche, Wachswaren., München, zřejmě přelom 19. a 20. století

Kol., „...Das Werk der fleissigen Bienen“. *Geformtes Wachs aus einer alten Lebzelterei.*, München-Zürich 1984

Kol., *Zeit und Ewigkeit. 128 Tage in St. Mariastern.*, Ausstellungskatalog, Halle an der Saale 1998

Ebenböck z Mnichova. Nezanedbatelný význam měla v tomto ohledu také klášterní produkce, řádové sestry se při práci s voskem zaměřovaly na výrobu Jezulátek nejrůznějších velikostí velmi často. Nakonec zbývá jmenovat dílny jednotlivých voskařských mistrů. Z dochovaných pramenů, písemných i hmotných, nelze jejich podíl na produkci Jezulátek dostatečně posoudit. Průzkum vzpomínek pamětníků v Příbrami naznačil, že tamější voskaři, resp. některý z nich, vosková Jezulátka v dílně pravděpodobně odléval, ale žádné přímé doklady, potvrzující tuto informaci, zatím nebyly nalezeny.⁵

Velikost Jezulátek zdokumentovaných v příloze je různá, nejmenší Jezule měří cca 4 cm, naopak to největší okolo 45 cm.

8. 1. 1. Sbírkový fond Hornického muzea Příbram

Sbírka voskových obětín, uložená v příbramském muzeu, pochází z doby mezi léty 1985 – 1986. Jedná se o část odkazu sester Čížkových, dcer voskaře A. Čížka. Muzeu věnovaly také soubor několika polotovarů a výrobků, které jejich otec ve své dílně zhotovil, a dále část pomůcek a nástrojů, které k práci používal. Obětiny jsou duté, většina je ve špatném stavu (viz srovnání s obětinami z Bayerisches Nationalmuseum München), jedna obětina nelze identifikovat vůbec, druhá představuje blíže neurčené zvíře. Použitý vosk zahrnuje několik barevných odstínů, od špinavě bílého, přes žlutý, oranžový, cihlově červený, červený a odstíny hnědé. Do obrazové přílohy nebyly zahrnuty všechny sbírkové položky. Vybrány byly ty z obětín, které reprezentují jednotlivé zastoupené votivní typy. Pokud jsou například pojednávána antropomorfní vóta, byla do přílohy vybrána ta, která jsou v daném typovém souboru nějakým způsobem výjimečná. Navíc řada obětín v jednotlivých skupinách je zcela identická.

Nejpočetnější skupinu vót tvoří antropomorfní obětiny, celkem se jedná o 66 kusů. Jednoznačně převládají postavy a polopostavy, 32 ks, četné jsou rovněž obětiny v podobě rukou (14 ks) a nohou (6 ks). V šesti exemplářích se dochovala vóta ve tvaru očí. Co do početnosti skupinu uzavírají obětiny symbolicky zobrazující jazyk (4 ks), ženská ňadra (2 ks), trup (1 ks) a ucho (1 ks).

Zoomorfní motivy se objevují na 16 obětinách. Nejčastěji se jedná o vóta koní (6 ks) a drůbeže - husa (3 ks), slepice s kuřetem (1 ks). Ve dvou exemplářích se ve sbírce nachází

⁵ Dotazníková akce viz Máchová, L., Voskářství v Příbrami 1703 – 1950 a jeho doklady v Okresním muzeu Příbram, Diplomová práce, PF UJEP v Ústí nad Labem, 1998, s. 61-66. V jedné příbramské soukromé sbírce se údajně dochovala dřevěná forma na odlévání Jezulátka, majitel ji ale odmítl zapůjčit ke zdokumentování.

obětina v podobě krávy, po jednom kusu pak ovce, beran a koza. Jedno zvíře nelze vzhledem k vysokému stupni poškození přesněji identifikovat.

Motivy rostlinné se objevují na šesti obětinách. Jak je rozvedeno níže, pravděpodobně se nejedná o symbol ovocného sadu, jak jsem dříve, zřejmě myslně, předpokládala. Na základě Krissova popisu se zdá být mnohem pravděpodobnější, že jde skutečně o obětinu v podobě polní plodiny, určenou rolníkům u příležitosti první jarní setby.

Samostatnou skupinu tvoří vóta s náboženskými motivy. Nejpočetněji jsou v ní zastoupena srdce (3 ks) jako symboly víry. Na dvou z nich je na jedné straně zobrazen monogram IHS, na druhé pak stylizovaný nápis MARIA. Třetí srdce je zdobeno stylizovaným páskem z trní.

Do poslední skupiny jsou zařazeny obětiny v podobě domků (3 ks) a netradiční rozevřené knihy (1 ks). Jeden z domků pravděpodobně měl na střeše umístěnou postavu svätce, buď sv. Floriána nebo Panny Marie.⁶ Vzhledem k poškození nelze obětinu blíže identifikovat.

8. 1. 2. Sbírkový fond Bayerisches Nationalmuseum München

V depozitáři mnichovského muzea je uloženo 48 voskových obětín z dílny příbramského voskaře Vladimíra Dvořáka, který v letech 1923 až 1950 provozoval svou dílnu a krámk u svatohorských schodů. Obětiny jsou ve velmi dobrém stavu, duté, v odstínech žlutooranžové až žlutohnědé barvy. Nejpočetněji jsou zastoupeny již tradičně obětiny používané jako prostředek proti nejrůznějším lidským nemocem, bolestem a zraněním. Jedná se o celá těla nebo jejich vnější či vnitřní části.

Antropomorfní vóta tvoří skupinu o 26 kusech. Postavy a polopostavy jsou nejpočetnější, 11 ks. Dále následují jednotlivé části lidského těla: jazyk (4 ks), trup se zvýrazněnými řadry a bez hlavy (3 ks), oči (2 ks), ženská řadra (2 ks), ucho (2 ks), po jednom exempláři se dochovala vóta v podobě embrya - lidského plodu a plic. Vóta se zoomorfními motivy obsahují dva nepřilíš běžné motivy. Jednak je to obětina kočky (2 ks) a dále králíka (1 ks). Zbývající obětiny zpodobňují tradičně slepice (2 ks), koně (2 ks), husu (1 ks), krávu (1 ks), prasnici (1 ks) a dvě kachny (1 ks).

⁶ Podobné obětiny jsou publikovány v katalogu H. Dvořákové, jde o obětiny pocházející ze Svaté hory, nyní jsou uloženy ve sbírkách Moravského zemského muzea v Brně. Postavu na střeše Dvořáková určila jako Pannu Marii Mariazellskou, Dvořáková, H., *Me tibi dedico...* Votivní dary v okruhu lidové religiozity, MZM Brno, Brno 2000

Další obětinou, která se ve sbírkách vót neobjevuje často, je koš s květinami (2 ks) ve skupině s rostlinnými motivy. Druhou položku představuje tzv. polní rostlina (2 ks), původně označovaná jako ovocný sad.⁷

Čtvrtou skupinu tvoří vóta s náboženskými motivy. Častou a obvyklou obětinou v podobě Božího oka (2 ks), doplňují obětiny ve tvaru Panny Marie Svatohorské (1 ks), svatohorské poutní baziliky (1 ks) a hořícího srdce (1 ks).

Poslední skupina zahrnuje vóta ve tvaru domků (1 ks) a netradiční „moderní“ obětinu představující osobní automobil (1 ks).

	Hornické muzeum Příbram	Bayerisches Nationalmuseum München
Postavy	32	11
Polopostavy		
Ruce	14	
Nohy	6	
Oči	6	2
Jazyk	4	4
Ženská ňadra	2	2
Trup	1	3
Ucho	1	2
Plíce		1
Embryo		1
Kůň	6	2
Husa	3	1

⁷ Kriss v práci o poutních místech Evropy popisuje také obětiny, které viděl na Svaté hoře u Příbrami. Zmíněnou obětinou popisuje jako polní rostlinu. Tato obětina byla prezentována také v dotazníku rámci zmíněné dotazníkové akce v roce 1997. Respondenti chápali danou obětinu jako ovocný sad, někteří dokonce rozvedli myšlenku, že jde o stromky meruněk, které jsou nejvíce ohroženy jarními mrazíky apod. Jeden z respondentů vyslovil domněnku, vzhledem k rozmístění „stromů“ a jejich velikosti, že jde o symbolické ztvárnění Svaté Trojice a obětina má výrazně náboženský podtext. Důraz je třeba položit na svědectví R. Kriisse. Byl očitým návštěvníkem Svaté hory v době, kdy poutní průmysl byl živou záležitostí a lze předpokládat, že mluvil jak s prodejci poutního zboží, tak také s voskaři i samotnými poutníky. Kriss, R., Rettenbeck, L., Wallfahrtsorte Europas, München 1950

Jako ovocný sad byla obětina označována v mé předcházející diplomové práci viz Máchová, L., Voskářství v Příbrami 1703 – 1950 a jeho doklady v Okresním muzeu Příbram, Diplomová práce, PF UJEP v Ústí nad Labem, 1998

Slepice (sama nebo s kuřetem)	1	2
Kráva	2	1
Ovce	1	
Beran	1	
Koza	1	
Prase		1
Králík		1
Kočka		2
Kachna		1
Polní rostliny		2
Koš s květinami		2
P. Maria Svatohorská		1
Svatohorská bazilika		1
Srdce	3	1
Boží oko	1	2
Domek	3	1
Kniha	1	
Automobil		1

8. 2. 1. Sbírkový fond Hornického muzea Příbram

Obrazová příloha 1

Polopostava, bílý vosk, zdeformováno, původně snad celá postava, jedna ruka pokrčená v lokti směrem k hrudi, druhá podél těla (v kapse?), v. 5,8 cm, Hr 2276/a

Polopostava, žena, oranžový vosk, dobře patrné detaily, ruce sepjaté v modlitbě, v. 4,7 cm, Hr 2276/c

Polopostava, žena, nezřetelné detaily, deformováno (zřejmě nesla něco na ruce), v. 3,5 cm, Hr 2276/d

Polopostava, muž, oranžový vosk, mírně patrné detaily, ruce sepjaté v modlitbě, v. 3,2 cm, Hr 2276/b

Polopostava, muž, oranžový vosk, košile s límcem, ruce sepjaté v modlitbě, v. 5 cm, Hr 2276/g

Polopostava, žena, oranžový vosk, dobře patrné detaily hlavy, ruce sepjaté v modlitbě, v. 4,5 cm, Hr 2276/k

Polopostava, žena, oranžový vosk, dobře patrné detaily, obličej deformovaný, sepjaté ruce, v. 8 cm, Hr 2278/f

Totéž, zadní strana, dobře patrný účes, Hr 2278/f

Postava ženy, oranžový vosk, poškozeno, dobře patrné detaily oblečení (20. léta 20. století), v. 8,3 cm, Hr 2278/h

Postava muže, oranžový vosk, poškozeno, chybí hlava, dobře patrný kabát, ruce sepjaté v modlitbě, v. 9 cm, Hr 2278/j

Postava v kabátě s rukama v kapsách, oranžový vosk, poškozeno, v. 7,8 cm, Hr 2278/e

Postava chlapce, oranžový vosk, poškozeno, chybí hlava, dobře patrné detaily oblečení (tzv. námořnický obleček), v ruce drží prut (?), v. 10 cm, Hr 2278/c

Postava ženy, žlutý vosk, zjednodušená, deformováno, ruce v bok, v. 7,2 cm, Hr 2277/b

Postava ženy, žlutý vosk, zjednodušená, na krku zavěšen medailon, v břišní partii je v něm naznačen křížek, symbol požehnaného stavu, v. 6,5 cm, Hr2277/c

Postava muže, hnědý vosk, ruce sepjaté v modlitbě, v. 7,5 cm, Hr 2277/a

Mimino v zavinovačce, vosk cihlové barvy, poškozeno, patrný povijan z obou stran, v. 6 cm, Hr 2275

Noha, vosk cihlové barvy, zjednodušená, poškozená, v. 5 cm, Hr 2280/c

Noha, oranžový vosk, zjednodušená, v. 6,8 cm, Hr 2280/e

Noha, bílý vosk, v. 10 cm, Hr 2280/f

Oči, oranžový vosk, poškozeno, š. 8 cm, Hr 2286/b

Oči, totéž, zadní strana s monogramem IHS a IMR, Hr 2286/b

Oči, červený vosk, š. 7,3 cm, Hr 2286/e

Ruka, bílý vosk, d. 7 cm, Hr 2281/a

Ruka, oranžovohnědý vosk, poškozeno, d. 11 cm, Hr 2281/c

Ruka, sytě oranžový vosk, d. 8,5 cm, Hr 2281/n

Ruka, žlutý vosk, d. 11 cm, Hr 2281/m

Trup, sytě oranžový vosk, š. 5,5 cm, Hr 2279/c

Ucho, bílý vosk, v. 6 cm, Hr 2282

Jazyk, bílý vosk, š. 5,5, Hr 2090

Jazyk, sytě oranžový vosk, d. 6 cm, Hr 2090

Ňadra, žlutobílý vosk, š. 6,5 cm, Hr 2279/a

Srdce, žlutý vosk, velmi dobrý stav, v. 7 cm, Hr 2283

Srdce, oranžový vosk, poškozeno, š. 6 cm, Hr 2284/a

Srdce, druhá strana, š. 6 cm, Hr 2284/a

Srdce, oranžový vosk, motiv trnového pásu, š. 6,5 cm, Hr 2284/c

Boží oko, oranžový vosk, poškozeno, š. 9 cm, Hr 2285

Voskové obětiny ve sbírkách Bayerisches Nationalmuseum München

Obrazová příloha 2

Hlava dítěte, přírodní vosk, v Hornickém muzeu v Příbrami uložena sádrová forma se identickým motivem, v. 5,8 cm, i. č. 414

Polopostava ženy, přírodní vosk, starší žena, hlava zahalena kapucí, v. 6,3 cm, i.č. 413

Postava ženy, přírodní vosk, ruce sepjaté v modlitbě, v. 9 cm, i. č. 416

Postava dívky, přírodní vosk, ruce sepjaté v modlitbě, v. 10,3 cm, i. č. 417

Polopostava chlapce, přírodní vosk, ruce v kapsách, v. 6,5 cm, i. č. 415

Postava ženy, přírodní vosk, ruce sepjaté v modlitbě, v. 8 cm, i. č. 418

Hlava muže, přírodní vosk, účes a oblečení odkazují k módě přelomu 19. a 20. století, v. 6 cm, i. č. 411

Hlava ženy, přírodní vosk, účes a oblečení odkazují k módě přelomu 19. a 20. století, v. 5,7 cm, i. č. 410

Polopostava muže, přírodní vosk, dobře patrná košile s límečkem, v. 5,1 cm, i. č. 412

Mimino v zavinovačce, zřetelný náznak hlavičky a povijanu, v. 9,4 cm, i. č. 422

Embryo, přírodní vosk, v. 6,3 cm, i. č. 443

Jazyk, hnědý vosk, v. 6,7 cm, i. č. 449

Jazyk, přírodní vosk, v. 5 cm, i. č. 453

Oči, hnědý vosk, v. 4,6 cm, i. č. 465

Oči, oranžový vosk, zadní strana s monogramy IHS a IMR, v. 4,5 cm, i. č. 452

Plíce, hnědý vosk, v. 5,8 cm, i. č. 448

Ženská ňadra, přírodní vosk, v. 5,2 cm, i. č. 446-1

Trup se zvýrazněnými ňadry, přírodní vosk, v. 5,4 cm, i. č. 446

Ucho, přírodní vosk, v. 5,9 cm, i. č. 451

Husa, hnědý vosk, v. 6,6 cm

Kachny, přírodní vosk, v. 5,5 cm, i. č. 434

Kočka, přírodní vosk, v. 5,4 cm, i. č. 426

Kráva, přírodní vosk, v. 5,5 cm, i. č. 425

Kůň, oranžový vosk, dobře patrné detaily (hřívka, postroj, sedlo), v. 8,1 cm, i. č. 424

Prasnice, přírodní vosk, poškozeno, v. 4,6 cm, i. č. 428

Králík, hnědý vosk, v Hornickém muzeu v Příbrami uložena dřevěná forma s identickým motivem, v. 7 cm, i. č. 427

Slepice, hnědý vosk, dobře patrné detaily, v. 5 cm, i. č. 435

Slepice, přírodní vosk, v. 5,1 cm, i. č. 433

Polní rostliny, přírodní vosk, v. 7 cm, i. č. 456

Koš s květinami, přírodní vosk, v. 4 cm, i. č. 469

Panna Maria Svatohorská, přírodní vosk, v. 6,8 cm, i. č. 423

Boží oko, hnědý vosk, v. 6,2 cm, i. č. 460

Svatohorská bazilika, přírodní vosk, v. 5 cm, i. č. 441

Srdce, přírodní vosk, v. 5,5 cm, i. č. 457

Domek, hnědý vosk, v Hornickém muzeu v Příbrami uložena dřevěná forma s identickým motivem, v. 6 cm, i. č. 464

Automobil, hnědý vosk, v Hornickém muzeu v Příbrami uložena dřevěná forma s identickým motivem, v. 5 cm, i. č. 463

Voskové plastiky pod šturcem

Obrazová příloha 3

Panna Maria, původně s Ježíškem na rukou, vosk, dracoun, papír, konec 19. st., Hornické muzeum Příbram, i.č. Hde 2327

Milostivé Jezulátko, vosk, dracoun, papír, konec 19. st., Hornické muzeum Příbram, i. č. Hde 2326

Panna Maria s Ježíškem na rukou, vosk, dracoun, papír, začátek 20. st., soukromá sbírka

Panna Maria s Ježíškem, vosk, dracoun, papír, přelom 19. a 20. st., soukromá sbírka

Panna Maria Vranovská, vosk, papír, dracoun, textový štítek: *P. Maria Vranovská*, poč. 20. st., soukromá sbírka

Panna Maria ze Staré Boleslavi, vosk, dracoun, papír, štítek: *P. Maria ze St. Boleslavi*, přelom 19. a 20. st., soukromá sbírka

Panna Maria Staroboleslavská, vosk, dracoun, papír, původně v náručí držela Ježíška, štítek: *P. Maria ze St. Boleslavi*, přelom 19. a 20. st., soukromá sbírka

Panna Maria s Ježíškem na rukách, vosk, papír, dracoun, vřes, přelom 19. a 20. st., soukromá sbírka

Panna Maria Škapuliřová, vosk, dracoun, papír,
textový štítek: *Heil. Maria Skapulier*, přelom 19.
a 20. st., zřejmě výrobek fy Weinkamer,
soukromá sbírka

Panna Maria Svatohorská, vosk, dracoun, papír,
štítek: *H. Mutter Maria vom Hl. Berg*, přelom 19.
a 20. st., zřejmě výrobek fy Weinkamer,
soukromá sbírka

Panna Maria Svatohorská, vosk, dracoun, přelom
19. a 20. st., zřejmě výrobek fy Weinkamer,
soukromá sbírka

Panna Maria Svatohorská, vosk, dracoun, papír,
štítek: (?)...*Maria ze Svaté Hory*, zřejmě výrobek
fy Weinkamer, soukromá sbírka

Svatá Anna, vosk, dracoun, papír, štítek: *H. Mutter Anna*, konec 19. st., zřejmě výrobek fy Weinkamer, soukromá sbírka

Svatá Filomena, vosk, dracoun, papír, štítek: *Hl. Philomena*, konec 19. st., zřejmě výrobek fy Weinkamer, soukromá sbírka

Immaculata, vosk, dracoun, dřevo, konec 19. st., zřejmě blíže neurčená jihoněmecká voskařská práce nebo fy Weinkamer (?), soukromá sbírka

Panna Maria Drei Eichen, vosk, dracoun, papír, štítek: *Andenken an St. Maria drei Eichen*, přelom 19. a 20. st., zřejmě práce fy Weinkamer, soukromá sbírka

Panna Maria Kladská (?), vosk, dracoun, papír, textil, přelom 19. a 20. st., zřejmě výrobek fy Weinkamer, soukromá sbírka

Kristus „Ecce Homo“, vosk, dracoun, textil, přelom 19. a 20. st., výrobek fy Weinkamer, soukromá sbírka

Pražské Jezulátko, vosk, dracoun, papír, textil, kovový plíšek, poč. 20. st., zřejmě výrobek fy Weinkamer, soukromá sbírka

Pražské Jezulátko, vosk, dracoun, papír, kovový plíšek, poč. 20. st., zřejmě výrobek fy Weinkamer, soukromá sbírka

Svatý Jan Nepomucký, vosk, dracoun, papír, konec 19. st., soukromá sbírka

Panna Maria Svatohorská, vosk, dracoun, papír, štítek: *H. Mutter Maria vom Hl. Berg*, přelom 19. a 20. st., výrobek fy Weinkamer, soukromá sbírka

Milostivé Jezulátko, vosk, dracoun, papír, štítek: *Gnadenreiches Jesuskind*, přelom 19. a 20. st., výrobek fy Weinkamer, soukromá sbírka

Spící Jezulátko, vosk, papír, přírodniny, přelom 19. a 20. st., soukromá sbírka

Jezulátko, vosk, dracoun, papír, štítek: *Hl. Jesuskind*, přelom 19. a 20. st., výrobek fy Weinkamer, soukromá sbírka

Jezulátko, vosk, papír, přelom 19. a 20. st., výrobek fy Weinkamer, soukromá sbírka

Jezulátko, vosk, papír, štítek: *Hl. Jesuskind*, přelom 19. a 20. st., výrobek fy Weinkamer, soukromá sbírka

Vosková Jezulátka

Obrazová příloha 4

Jezulátko, vosk, drátek, textil, poč. 20. st.,
soukromá sbírka

Jezulátko, vosk, textil, přelom 19. a 20. st.,
zřejmě výrobek fy Weinkamer, soukromá sbírka

Jezulátko, vosk, textil, poč. 20. st. soukromá
sbírka

Jezulátko, vosk, textil, přelom 19. a 20. st.,
soukromá sbírka

Jezulátko, vosk, textil, přelom 19. a 20. st., zřejmě klášterní práce, soukromá sbírka

Jezulátko, vosk, textil, drátek, přelom 19. a 20. st., zřejmě klášterní práce, soukromá sbírka

Jezulátko, vosk, papír, používané do betlému, poč. 20. st., soukromá sbírka

Jezulátko, vosk, textil, papír, používané do betlému, přelom 19. a 20. st., Příbramští betlémáři

Jezulátko, vosk, textil, poč. 20. st., soukromá sbírka

Jezulátko, vosk, přelom 19. a 20. st, soukromá sbírka

Jezulátko, v původní prosklené skříňce, vosk, textil, papír, ne betlémová součást, konec 19. st., soukromá sbírka

Tzv. Zavinuté děčko, něm. *Fatschenkind*, vosk, textil, papír, skleněné korálky, kov, 1. pol. 20. st., německá práce, soukromá sbírka

Tzv. Zavinuté děčko, něm. *Fatschenkind*, vosk, textil, kov, dodatečná úprava (královské insignie a uložení ve skleněné rakvičce), 1. pol. 20. st., německá práce, soukromá sbírka

ZÁVĚR

Včela a její produkty měly v historii své zvláštní postavení. Jen k samotnému chovu včel se pojila celá řada tabu, omezení a symbolických úkonů, které ovlivňovaly a dále prohlubovaly nazírání člověka na tento hmyz jako na tvory zcela výjimečné. Z toho vyplýval i pohled na včelí produkty, především vosk. Výrobky z něj se těšily všeobecné úctě a byly od počátku spojovány s náboženským či magickým myšlením a rituály.

S nástupem a rozšířením křesťanského náboženství získal včelí vosk na významu zejména pro svou tradičně pojímanou podobnost s Pannou Marií. Svíčka vyrobená ze včelího vosku se záhy stala předmětem skrývajícím v sobě hlubokou náboženskou symboliku. Její světlo začalo postupně provázet významné náboženské, obecně církevní a politické události, aby se nakonec promítlo také do života jak celého společenství v rámci mezníků církevního roku, tak do životního cyklu jednotlivce.

Se zvyšující se poptávkou po výrobcích ze včelího vosku se postupně profilovala jednotlivá řemesla, která s touto surovinou pracovala. Mezi jinými vyniklo zejména řemeslo voskařské, jehož zástupci zásobovali trh nejrozmanitějšími výrobky, především s náboženskou tematikou a významem. Existence zpracovatelů vosku na českém území je v pramenech prokazatelná od 14. století, první artikuly pro voskaře však známe až z roku 1750.

Voskaři se věnovali výrobě a prodeji různě velkých a esteticky náročných svící a sloupků, obětín, voskových plastik a galanterního zboží. Umělecky a esteticky náročnější práce, jako například portrétní figury, medailony, reliéfní obrazy se světskou či náboženskou tematikou nebo anatomické modely pro vědecké a studijní účely, produkovaly specializované umělecké dílny.

Pro rozvoj voskařství v Příbrami existovaly specifické podmínky ovlivněné zejména blízkostí významného mariánského poutního místa, Svaté hory. Údajné zázraky tamější mariánské sošky lákaly do města každoročně mnoho desítek tisíc poutníků. Ke skutečnému rozmachu poutí a na poutní produkci zaměřených řemesel došlo ovšem až po převzetí svatohorského chrámu Jezuity v roce 1647 a následné barokní přestavbě chrámového komplexu ve 2. polovině 17. století.

První voskař se v Příbrami usadil v roce 1703, provoz poslední voskařské dílny byl ukončen v roce 1950. Mezitím se ve městě objevila řada prosperujících, zavedených voskáren, dílen fungujících na principu drobných rodinných podniků, a samozřejmě také

voskařských mistrů samotných. Jak bylo naznačeno, situace voskařů a ostatních producentů a prodejců výrobků ze včelího vosku v Příbrami nebyla vždy jednoduchá. Období sporů o to, kdo a kde smí své výrobky prodávat, střídala období nátlaku na začlenění se voskařů do některého z mnoha cechů, stranou nezůstaly ani osobní spory jednotlivých mistrů. Přesto se z dochovaných pramenů a literatury zdá, že po počátečních problémech příbramští voskaři pevně zakotvili mezi ostatními řemeslnými profesemi. Od začátku 19. století ustupují vzájemné spory a problémy svatohorských správců, města a voskařů do pozadí. Voskaři získávají na vážnosti a jednotliví mistři se začínají aktivně podílet na politickém, společenském a kulturním životě města.

Nejvýznamnějším příbramským voskařem je z hlediska dochovaných pramenů, hmotných i písemných, Augustin Čížek. Nepatřil zřejmě k nejvýznamnějším mistrům, lze předpokládat, že nejvýraznějším představitelem voskařského řemesla v Příbrami byla z písemných pramenů málo známá rodina Dvořáků a jejich voskárna pod svatohorskými schody.¹ Přesto však je A. Čížkovi v práci věnován jistý prostor. Důvod tkví ve skutečnosti, že bylo možné mluvit s jeho poslední dcerou, očitou svědkyní práce ve voskařské dílně, navíc díky odkazu Čížkových dcer se v Hornickém muzeu Příbram dochovala sbírka předmětů souvisejících s tímto řemeslem, od vybraných nástrojů po samotné výrobky.

Vzpomínky dcer Čížkových nejsou ideálním pramenem. Informace byly podávány s velkým časovým odstupem, navíc tak, jak ony samy uvážily za vhodné je podat a zhodnotit. Strojopis uložený v Hornickém muzeu Příbram je jistě cenným příspěvkem ke studiu voskařského řemesla, ovšem je k němu možné vznést celou řadu výhrad. Lze jen litovat, že více světla nevnese do studia dané problematiky ani několik zprostředkovaných rozhovorů s poslední Čížkovou dcerou na přelomu 20. a 21. století. Bez ohledu na omezení a problémy s rekonstrukcí práce příbramského voskaře Čížka se do jisté míry podařilo z drobných zmínek a dochovaných hmotných pramenů představit malou část ze života a práce společensky úspěšného, politicky ambiciózního a řemeslně schopného voskařského mistra konce 19. až 1. poloviny 20. století.

Kombinací studia vzpomínek pamětníků, literatury české i německy psané a dochovaných voskařských nástrojů a výrobků se podařilo také částečně zrekonstruovat práci ve voskařské dílně. Podobným intenzivním studiem bylo možné popsat výrobní techniky používané při zpracování vosku a práci s ním. Velmi přínosná byla z tohoto pohledu spolupráce s příbramskou výtvarnicí A. Čákovou, která ve své dílně zkoušela prakticky

¹ Viz kap. Jednotliví příbramští voskaři – Václav Dvořák, který jako jediný vlastnil parní bělidlo vosku a byl vyznamenán státní stříbrnou medailí, krom jiného jsou u něj doloženy kontakty s firmou Weinkamer.

napodobit historické pracovní postupy a výraznou měrou tak přispěla k přehodnocení teoretických poznatků a domněnek. Výsledkem srovnání teoretických a praktických informací lze voskařství zhodnotit jako řemeslo, které nebylo příliš náročné na materiální vybavení a vybrané pracovní postupy. Sice vyžadovalo jistou zkušenost a praxi, přesto však nekladlo výjimečné požadavky na zručnost.

Průměrní voskaři vyráběli především svíce, obětiny, upomínkové předměty a galanterní zboží, umělecky náročnější předměty, jako například voskové plastiky pod šturcem, žánrové obrázky nebo samostatná velká Jezulátka nahrazující v adventním období betlémskou scénu a symbolizující Kristovo narození, si nechávali dodávat od specializovaných německých a rakouských voskařských firem. Z dochovaných pramenů a ze zmínek v literatuře se zdá být evidentní, že firma bratří Weinkamerů v Salzburgu, podobně jako továrna na voskové zboží Josepha Gautsche v Mnichově a v menším měřítku rovněž tamější firma Ebenböck, zahrnovaly české země mezi své tradiční exportní zóny.

Voskařské výrobky představovaly pestrou škálu artefaktů od předmětů s náboženskou tematikou a hlubším náboženským významem, po předměty upomínkové a dekorační. Hlavním produktem voskařských dílen byly svíce, v menší míře, a v závislosti na blízkosti poutního místa, také obětiny. Upomínkové a dekorační předměty či galanterní zboží představovaly pouze doplňkový sortiment. Ostatní výrobky z vosku, jako například betlémy, Jezulátka a plastiky pod šturcem, vznikaly v běžných voskárnách jen výjimečně a jejich produkce byla spíše doménou vybraných klášterních komunit nebo v 19. století také specializovaných továren.² Velké votivní figury, voskové portréty a anatomické modely zpravidla pocházely od umělců specializovaných na práci s voskem a z uměleckých dílen.

Od 90. let 20. století se setkáváme s trendem znovuoobjevování starých, dnes již zaniklých řemesel. Nelze tvrdit, že voskařství se řadí mezi ta znovuoobjevená. To, co bylo jakoby znovuoobjeveno, je svíčka. Pokud dnes někdo svíčky vyrábí, omezuje se výhradně jen na jejich produkci. Trh je v současnosti bohatě zásoben svíčkami různých druhů, velikostí, barev a vůní. Přesto mluvíme o voskařství jako o řemesle zaniklém. Voskařská práce se v minulosti nikdy neomezovala na pouhou výrobu svící. Z toho důvodu si současní výrobci svíček zaslouží být označováni jako svíčkaři a nikoliv voskaři, přestože jsou oba termíny neprávem zaměňovány a někdy se používají dokonce jako synonyma.

Problematikou nabízející se k dalšímu prohlubujícímu studiu je otázka teoretického dělení voskových vót do jednotlivých tematicky blízkých okruhů a naznačení možného

² Takovou výjimku představovala dílna J. Velicza v Banskej Štiavnici, Lackovičová, M., Z dejín medovníkárskeho a voskárskeho remesla v Banskej Štiavnici, Martin 1981

jednotného názvosloví. Požadavek na jednotnou terminologii a řazení do vymezených typových skupin se netýká jen obětí, ale také sloupků. Jak podobnou problematiku řeší německá jazyková oblast bylo v práci naznačeno.

Základem studia voskařského řemesla je kromě jiného především dokumentace dochovaných voskařských výrobků. Ne vždy víme odkud jednotlivé exempláře pocházejí, často nelze určitěji zjistit zda-li z českých zemí nebo odjinud. Přesto však je kvalitní dokumentace voskových artefaktů významnou a nedílnou součástí bádání. V řadě muzeí se nacházejí nejrůznější voskové artefakty. Zpravidla se ovšem jedná o solitéry bez bližší souvislosti s dějinami daného regionu. O to cennější jsou soubory předmětů souvisejících s voskařstvím dochované v místech s původní tradicí řemesla, jako například v Příbrami a Brně. Jen výjimečně se zájemci o studium voskařství a jeho produktů podaří nahlédnout do soukromých sbírek. Proto přikládám velký význam zdokumentování ojedinelé sbírky voskových plastik pod šturcem a voskových Jezulátek do jeslí v obrazových přílohách 3 a 4., pocházejících ze soukromí. Porovnání s dostupnou literaturou a prameny v podstatě potvrzuje, že výhradním dodavatelem tohoto druhů zboží byla na české území salzburžská firma Weinkamer.

ABSTRAKT

Současná moderní doba s sebou přináší řadu faktorů pozitivních, příjemných, ale i těch méně žádoucích. K těm zajisté pozitivním momentům lze přičítat zájem o dobové lidové zvyky a tradice, v neposlední řadě pak také zaniklá historická řemesla. Poměrně dlouhou řadu v původní podobě dnes již neexistujících řemesel mezi jinými doplňuje i voskařství. Jak už sám název dává tušit, vycházela voskařská práce především ze zpracování vosku. Původně šlo o včelí vosk, od 19. století získaly při výrobě voskařského zboží srovnatelný, později dokonce ještě větší význam vosky vyráběné uměle. Mluvíme-li dnes o práci s voskem, většina z nás si napoprvé bezděčně vybaví zejména svíčky. Voskařství ovšem zdaleka nebylo jen o produkci svící. Mistři voskaři, voskařští specialisté a v neposlední řadě vybraní umělci, zásobovali trh vedle různých druhů svící celou řadou dalších výrobků, a to jak dekoračních nebo užitkových různé kvality, tak i exempláři poměrně vysoké umělecké úrovně. Včelí vosk byl rovněž zpracováván a používán v rámci dalších oblastí, jako například v umění, kovolitectví, lékařství, později také v kosmetickém a farmaceutickém průmyslu. Často býval vosk součástí nejrůznějších ochranných a konzervačních nátěrů nebo tmelů.

Historie zpracování včelího vosku je dlouhá a pestrá. Již pravěký člověk, dobývající z včelstev med, nutně přicházel s voskem do styku. Na nepoměrně jistější půdu se ovšem dostáváme teprve v období starověku, kdy již máme k dispozici celou řadu dokladů o tom, že lidé vosk uměli získávat i zpracovávat. Ze starověkého období pocházejí první dostupné informace o včelách a jejich významném postavení v dobové symbolice a mytologii. Nazírání na vosk jako látku hlubšího symbolického významu mezi jinými převzalo a výrazně rozvinulo především křesťanské náboženství. Lze předpokládat, že od starověku se mezi laickými zpracovateli vosku začali specializovat jedinci, kteří dokázali vystihnout vlastnosti a specifika včelího vosku lépe než druzí. S voskaři v plném významu toho označení se ovšem setkáváme až ve středověku.

Voskaři byli řemeslníci zpracovávající včelí vosk. Vyráběli z něho svíce, původně zejména svíce kostelní; od začátku 15. století se produkce rozšířila i do laického prostředí, ovšem po dlouhou dobu se omezovala jen na nejbohatší vrstvy. Svíce ze včelího vosku byly chápány především jako předmět liturgický, magický a navýsost luxusní, rozhodně ne jako prostředek osvětlování běžných prostor. K tomu účelu se používaly prosté, levné a ne příliš kvalitní svíce lojové. Vedle pestré škály svící voskaři vyráběli nejrůznější votivní a upomínkové předměty, od 16. století se nabídka voskařských produktů rozšiřuje o dekorační

předměty, plastiky a vosk se stává oblíbeným materiálem také v dalších, zejména uměleckých oborech. Velmi často se voskaři současně věnovali rovněž produkci mýdel a kosmetických přípravků. Významným impulsem pro další rozvoj voskařského řemesla (spíše než o kvalitativní šlo o kvantitativní nárůst) bylo oživení poutního hnutí v barokním období. V blízkosti více i méně významných poutních míst a center se rozvinula výroba votivních svící, sloupků, plastik, obětín, upomínkových předmětů apod.

Ne vždy museli být producenty voskových výrobků výhradně voskařští mistři. Umělecky náročné figury konkrétních jednotlivých votantů, zejména z řad nejzámožnějších společenských vrstev, pocházely ze specializovaných uměleckých dílen, podobně jako některé levnější náboženské plastiky a upomínkové předměty byly dílem anonymních tvůrců z klášterních komunit, nemluvě o laicích, kteří si dokázali z vosku vymodelovat svíci nebo konkrétní podobu votivního daru sami.

Česky psaná literatura věnující se voskařskému řemeslu, jeho historii a významu v českých zemích, způsobu organizace voskařů a jejich práce, zhodnocení postavení voskařství v rámci ostatních řemesel, voskařským výrobkům apod. je poměrně omezená. Zájemce je odkázán na jednotlivé články nebo literaturu cizojazyčnou, v tomto případě především německy psanou. Tím přirozeně vzrůstá důležitost písemných a hmotných pramenů v jednotlivých konkrétních oblastech České republiky, jejichž dostupnost a vypovídací schopnost zpravidla odpovídají významu řemesla v jednom každém regionu. Nejprínosnější jsou z tohoto hlediska lokality sousedící se známým poutním centrem. Velmi dobře dokumentovatelné období života voskařů a produkce jejich dílen představuje přelom 19. a 20. století a následné období do roku 1950. Právě z tohoto období se dochovalo nejvíce hmotných pramenů i písemných svědectví. Mezi prameny nejvzácnější se řadí ojediněle dochované vzpomínky pamětníků.

Voskařské řemeslo ještě před cca 60ti lety tvořilo nedílnou součást života našich předků. Stručný exkurz do historie řemesla a popis voskařských výrobních technik jsou doplněny dokumentací původních výrobků z vosku. Důraz je položen na popis voskařských produktů zejména proto, že v původní podobě se s takovými artefakty dnes už není možné v českých zemích běžně setkat, a to i přesto, že po staletí patřily k každodennímu koloritu života na vesnici, ve městě i u dvora. Lze říci, že z bývalé slávy voskařského umu a významově bohaté symboliky jednotlivých výrobků dodnes zůstala jen hořící svíčka na svátečně prostřeném stole.

SUMMARY

Wax-craft of Příbram district in social and cultural context

Wax-craft used to be a special craft which concerns processing of beeswax. Wax-chandlers manufactured many sorts of candles – Passion candles, Christmas candles, many kinds of souvenirs, devotional articles, oblations, fancy goods, flowers or statuettes from beeswax, moreover, they produced soaps, perfumary etc. Wax-craft expanded in Příbram during the 17th and 18th centuries through the proximity of very famous Holly Mountain, a pilgrimage place with the Baroque basilica and the wooden statue of Virgin Maria which took its origin in the 14th century. However, first written documents about this kind of craft in Příbram come from the year 1703 and they are connected with the first wax-chandler Jakub Brod. The period of the 19th and the beginning of the 20th centuries is the best known part of Příbram's wax-craft history. The interest of wax-chandlers was concentrated on pilgrimage goods, nevertheless it's possible to presuppose this trend earlier, too.

It is interesting to study the ways of production in wax-chandler's workshop on the basis of Anna Čížková (died in 2004), whose father Augustin Čížek was one of the last wax-chandlers in Příbram. In order to penetrate into wax-craft problemacy well, we have to study preserved subjects and implements dealing with this craft. A rich collection of these subjects is deposited in the Mining Museum in Příbram. The collection contains more than 380 subjects dealing with the craft, 206 of them are implements which were used in the wax-chandler's workshop. The most interesting are wax oblations, a three-dimensional votive presents made of wax. Most of them are votive presents in a shape of humans and animals. They were sold in Příbram – Holly Mountain until the fifties of 20th century.

The cooperation with the artist Alena Čáková, who is the holder of a creative workshop in Příbram, has been contributive to these studies, too. Alena Čáková creates wax candles and moulds oblations according to reminiscences of Anna Čížková, the late daughter of wax-chandler Čížek.

The wax-chandler Augustin Čížek was born in Příbram on 17th August 1877 in the family of one of Příbram's townsmen. Čížek was skilled as a wax-chandler, but he was able to bake gingerbread and to make soap, too. After that he went to Germany (near Munich), where he spent few years. He started his workshop, bought his own house and got married some time between 1900 and 1906. He was an outstanding personality because of his social activities. He was elected as the Příbram's tlen councillor on behalf of the Czechoslovak

People's Party (between 1928 – 1941), he acted as M.P. of National Council and he occupied many honorary offices in the city during the thirties of the 20th century. Čížek's workshop was abolished in 1945. Augustin Čížek died on 9th August 1946.

The main part of the study deals with creation of various sorts of candles, for example by coating, drawing, moulding oblations, further their decorations and use.

SLOVNÍČEK

Abdaule – židovská svíčka zapalovaná v předvečer sabatu, tvořená splétáním tenkého voskového drátu

Agnus Dei – medailonky menších rozměrů s obrazem Beránka, vročením se jménem úřadujícího papeže, ochranný prostředek proti nečistým silám

Bosování – technika úpravy povrchu voskového předmětu

Ceroplastika – plastika z (včelího) vosku

Cupong – výraz pro voskařskou lavici používanou při výrobě svíček tažením

Cvikování – také štípání, technika zdobení svící speciálními kleštičkami, spočívá v povytahování teplého vosku klíšťkami do podoby zdobných pásů a jiných ornamentů

Decoupage – technika zdobení předmětů, také svící, nalepováním jemných papírových ubrousků

Dracoun – jemná nit napodobující tenký stříbrný či zlacený kroucený drátek

Duplikátor – nádoba s dvojitým dnem, mezi stěnami napuštěna voda, používaný k rozpouštění vosku

Enkaustika – původně antická malířská technika pracující s barevnou voskovou pastou

Fakule - pochodeň, na dřevěné tyči přichycená voskem napuštěná hmota

Hromnička – svíce svěcená v kostele v den 2. února a tradičně používaná jako ochranný prostředek před bouřkou

IHS – Jesus hominum salvator – Ježíš spasitel lidstva

Kazatelna – stojan, na němž voskař stál při výrobě svíček poléváním

Kvatembry – zavedeno na konci 11. století, byly to tzv. suché tj. postní dny, středa, čtvrtek, pátek a sobota po letnicích, po Povýšení sv. kříže a po sv. Lucii

Obětina – dar věnovaný některému ze svatých na základě vykonané pouti jako projev díky nebo prosba o pomoc, přímělu

Paškál – velká velikonoční svíce svěcená v kostele na Bílou sobotu

Raznice – pomůcka k výrobě drobných plastických ozdob na svíčky z barevných vosků, nástroj sestává z dřevěného držadla v němž je na trnu zaražena kovová formička

Rokaj – nesymetrický hřebínkový, často prokrajovaný ornament

Sloupek – svíčka zhotovená splétáním z tenkého voskového drátu

Sloupková kniha

Šajba – kovová diskovitá forma s řadou otvorů sloužící k výrobě voskového drátu různé mocnosti

Štědrovečernice – svíčka na třech nožkách, stavěla se na svátečně prostřený štědrovečerní stůl

Štunc – skleněný poklop chránící voskovou plastiku před mechanickým poškozením a prachem

Triangl – svíce ve tvaru trojzubce tvořená třemi svíčkami ve spodní části spletenými dohromady

Tvarovalo – dřevěná forma používaná ke splétání sloupků

Votivní – věnovaný na základě slibu (ex voto) jako projev díky nebo prosby svatých o pomoc v obtížné životní situaci

Zdobítka – souhrnné označení pro nástroje používané ke zdobení svíček, měly tvar koleček nebo „kolébek“, které se tlačily ve tvaru zdobných pásů do teplé svíčky

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK

AMP	archiv města Příbramě
i. č.	inventární číslo
MěM	městské muzeum
MZM	Moravské zemské muzeum Brno
OkM	Okresní muzeum v Příbrami
OSH	časopis Od stříbrných hor
SOBA	Státní oblastní archiv
VSP	Vlastivědný sborník Podbrdsko

SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY

Prameny

- Adresář horního města Příbramě, 1928, Státní oblastní archiv Příbram, IX/1, C – 78
- Artikuly Marie Terezie pro pražské voskaře, 1750, Archiv hlavního města Prahy
- Gautsch, J., Kgl. Baner. Hofwachswarenfabrik und Wachsbleiche, Wachswaren, W. Nr. 764, Hornické muzeum Příbram, i. č. Hr 2243
- Pamětní kniha horního města Příbramě, V. díl, SObA Příbram, AMP-S, i. č. 2462
- Rejstřík svobodných a řemeslných živností r. 1876-1890 a 1894-1897, SObA Příbram, fond OkÚ Příbram, i. č. 134
- Rejstřík živností svobodných a řemeslných od r. 1898-1913, SObA Příbram, fond OkÚ Příbram, i. č. 135
- Rejstřík živností svobodných a řemeslných od r. 1881-1947, SObA Příbram, fond OkÚ Příbram, i. č. 136
- Rejstřík živností svobodných, řemeslných i koncesovaných od r. 1876-1890 a 1894-1897, SObA Příbram, fond OkÚ Příbram, i. č. 133
- Seznam hlasovací k volbě obecních výborů a jejich náhradníků (Seznam hlasovací II. sbor 1909), SObA Příbram, AMP-S, i. č. 140
- Seznam o hlasování v obci Královského horního města Příbrami oprávněných a i c. k. daně platících občanů ohledně připojení obce Podleské k obci města Příbrami 1892, AMP-S, i. č. 132
- Úplný adresář a popis politického okresu Příbram, 1908, SOkA Příbram, IX/1, C-50
- Voskařská dílna Blažeje Mixy, SObA Příbram, AMP-S, 622-643, i. č. 631
- Vzpomínky dcer A. Čížka, strojopis, Hornické muzeum Příbram
- Živnostenský rejstřík 1903-1922, SObA Příbram, fond OkÚ Příbram, i. č. 235
- Živnostenský rejstřík od 1923, SObA Příbram, fond OkÚ Příbram, i. č. 236

Literatura

- Angeletti, Ch., Geformtes Wachs. Kerzen, Votive, Wachsfiguren., München: Clavey 1980
- Balbín, B., Přepodivná Matka svatohorská ..., 1666
- Baštíková, F., X., Vyučil jsem se u Kafků, Praha a Mladá Boleslav na konci 19. století očima dospívajícího muže, Prostor 2003
- Bataille, G., Prokletá část. Teorie náboženství., Praha 1998
- Bächtold – Stäubi, H., Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens, Berlin 1938-1941

- Benedictová, R., Kulturní vzorce, Praha 1999
- Beranová, M., Slované, Praha 1998
- Bělina, P., Čornej, P., Dějiny Prahy I., Praha 1997
- Blažková, L., Voskařství, Praha 2006
- Buell, R., Vom Wachs, Frankfurt 1963
- Daňkovská, D., Příbramské betlémy včera a dnes, Příbram 1992
- Daňkovská, D., Sloup, S., Příbramské Vánoce, jesličky a tvůrci betlémů, Příbram 2000
- Dvořáková, H., Me tibi dedico ..., Votivní dary v okruhu lidové religiozity., Katalog výstavy, Brno 2000
- Dvořáková, H., Svět pod sklem. Podoby vosku., MZM Brno 2006
- Eliade, M., Dějiny náboženského myšlení I. – III., Praha 1997
- Frazer, J. G., Zlatá ratolest, Praha 1977
- Freud, S., Totem a tabu, Praha 1991
- Girard, R., Obětní beránek, Praha 1999
- Gockerel, N., Bilder und Zeichen der Frömmigkeit. Sammlung Rudolf Kriss., München 1995
- Graus, F., Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské I. Dějiny venkovského lidu od 10. století do první poloviny 13. století, Praha 1953
- Hálová, C., Umění a život zapomenutých řemesel, Praha 1955
- Hansmann, C., L., Viel köstlich Wachsgebild, München 1959
- Havrlík, S., Lidové umění na Podbrdsku, OSH XIV., 8, 1947
- Havrlík, S., Příspěvky k lidovému umění na Příbramsku, VSP 24, 1983
- Hipp, H., Hanke, G., Lebzelter – Wachszieher . Metbrauer, Dachau 1987
- Holas, F. X., Dějiny poutního místa mariánského Svaté Hory u Příbramě, 1929
- Holubová, M., Svatohorské poutě ve 2. polovině 17. století, Diplomová práce, 1994
- Hrabák, J., Průvodce po Příbrami a okolí, Příbram 1893
- Janotka, M., Linhart, K., Zapomenutá řemesla. Vyprávění o lidech a věcech, Praha 1984
- Jubilejní jesličková výstava v Praze (1221-1923), Praha 1923
- Kadlčák, J. M., Včelí vosk a jeho využití v domácnosti, Praha 1921
- Karasek, A., Lanz, J., Krippenkunst in Böhmen und Mähren vom Frühbarock bis zur Gegenwart, Marburg 1967
- Kodoň, S., Včelí vosk a jeho produkce, Praha 1991
- Kol., „...Das Werk der fleissigen Bienen“. Geformtes Wachs aus einer alten Lebzelterei, München – Zurrich 1984
- Kol., Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska II., Bratislava 1995

Kol., Geformtes Wachs. Ausstellung 1980/81., Basel 1980

Kol., Kosmova kronika česká, Praha 1978

Kol., Malá včelařská encyklopedie, Praha 1954

Kol., Privilegia města Příbramě, VSP 11/12, 1977

Kriss, R., Rettenbeck, L., Wallfahrtsorte Europas, München 1950

Lackovičová, M., Z dejín medovníkárskeho a voskářského remesla v Banskej Štiavnici, Martin 1981

Lampeitl, F., Chováme včely. Úvod do včelaření., Ostrava 1996

Langhammerová, J., Zvykoslovné předměty, Praha 1979

Mácha, F., O příbramských betlemářích a jejich jeslích, Příbram 1999

Máchová, L., Voskářství na Příbramsku, Bakalářská práce, PF UJEP, katedra historie, Ústí nad Labem 1996

Máchová, L., Voskářství v Příbrami 1703 – 1950 a jeho doklady v Okresním muzeu v Příbrami, PF UJEP, katedra historie, Ústí nad Labem 1998

Malý, L., Příbramsko a Dobříšsko, Příbram 1930

Maříková, H., Vondrušková, A., Vyrábíme svíčky - voskové, parafínové a gelové, Praha 2005

Navrátilová, A., Narození a smrt v české lidové kultuře, Praha 2004

Neumann, J., Český barok, Praha 1974

Nicolová, G., Svíčky. Inspirativní nápady na použití, výrobu a zdobení svíček, Praha 2000

Ohler, N., Náboženské poutě ve středověku a novověku, Praha 2000

Pertold, O., Pověry a pověřivost, Praha 1956

Petráň a kol., Dějiny hmotné kultury II./2, Praha 1997

Petráňovi, J., L., Rolník v tradiční evropské kultuře, Praha 2000

Pfistermeister, U., Wachs. Volkskunst und Brauch., Band 1 – 2, Nürnberg 1982

Polák, S., Přehled dějin města Příbramě, VSP 1, Příbram 1966

Procházka, K., O Betlémech. Kulturně historická studie se zvláštním zřetelem k zemím Koruny sv.-Václavské a uherskému Slovensku., Praha 1908

Remešová, V., Ikonografie a atributy svatých, Praha 1991

Ritter, M., Riolini, P., Volkskunst aus Wachs – ein Überblick., In: Volkskunst aus Wachs. Begleitbuch zur Sonderausstellung im Schwäbischen Volkskundemuseum Öberschönenfeld, Öberschönenfeld 2001

Royt, J., Obraz a kult v v Čechách 17. a 18. století, Praha 1999

Royt, J., Slovník biblické ikonografie, Praha 2006

Ryneš, V., Atributy v umění. Světcí, jejich patronáty a atributy., Roztoky u Prahy 1971

- Řičař, K., Úvod do genealogie. Kdo jsou moji předkové a odkud přišli?, Praha 1995
- Sachs, H., Badstübner, E., Neumann, H., Christliche Ikonographie in Stichworten, Leipzig 1978
- Scheufler, V., Domácká výroba na Příbramsku, VSP 13, 1978
- Skalníková, O., Hornická lidová tvořivost, VSP 13, 1978
- Šmahel, F., Husitská revoluce 2, Kořeny české reformace, Praha 1993
- Štajnochr, V., Panna Maria divotvůrkyně. Nauka o Panně Marii, mariánská ikonografie, mariánská poutní místa., Praha 2000
- Teyssler – Kotyška, Technický slovník naučný, Praha 1938
- Titěrová, J., Domácí výroba svíček ze včelího vosku, Kralupy nad Vltavou 1994
- Vaclík, V., Lidové betlémy v Čechách a na Moravě, 1987
- Vaclík, V., Chránové betlémy v Čechách a na Moravě, Praha 1990
- Vaclík, V., České betlémy, Praha 1994
- Velfl, J., Příbram v průběhu staletí, Příbram 2003
- Veselý, V. a kol., Včelařství, Praha 1985
- Vlnas, V., Jan Nepomucký, česká legenda, Praha 1993
- Williamson, G. C., Portrait works in wax, Apollo, vol. 24, no. 139, London 1936
- Winter, Z., Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v 14. a 15. století, Praha 1906
- Winter, Z., Řemeslnictvo a živnosti 16. věku v Čechách (1526 – 1620), Praha 1909
- Winter, Z., Zlatá doba měst českých, Praha 1991
- Zíbrt, Č., Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku. Indiculus superstitionum at paganiarum, Praha 1995
- Zíbrt, Č., Staročeské výroční obyčeje, pověry, slavnosti a zábavy prstonárodní. Pokud o nich vypravují písemné památky až po náš věk., 1889